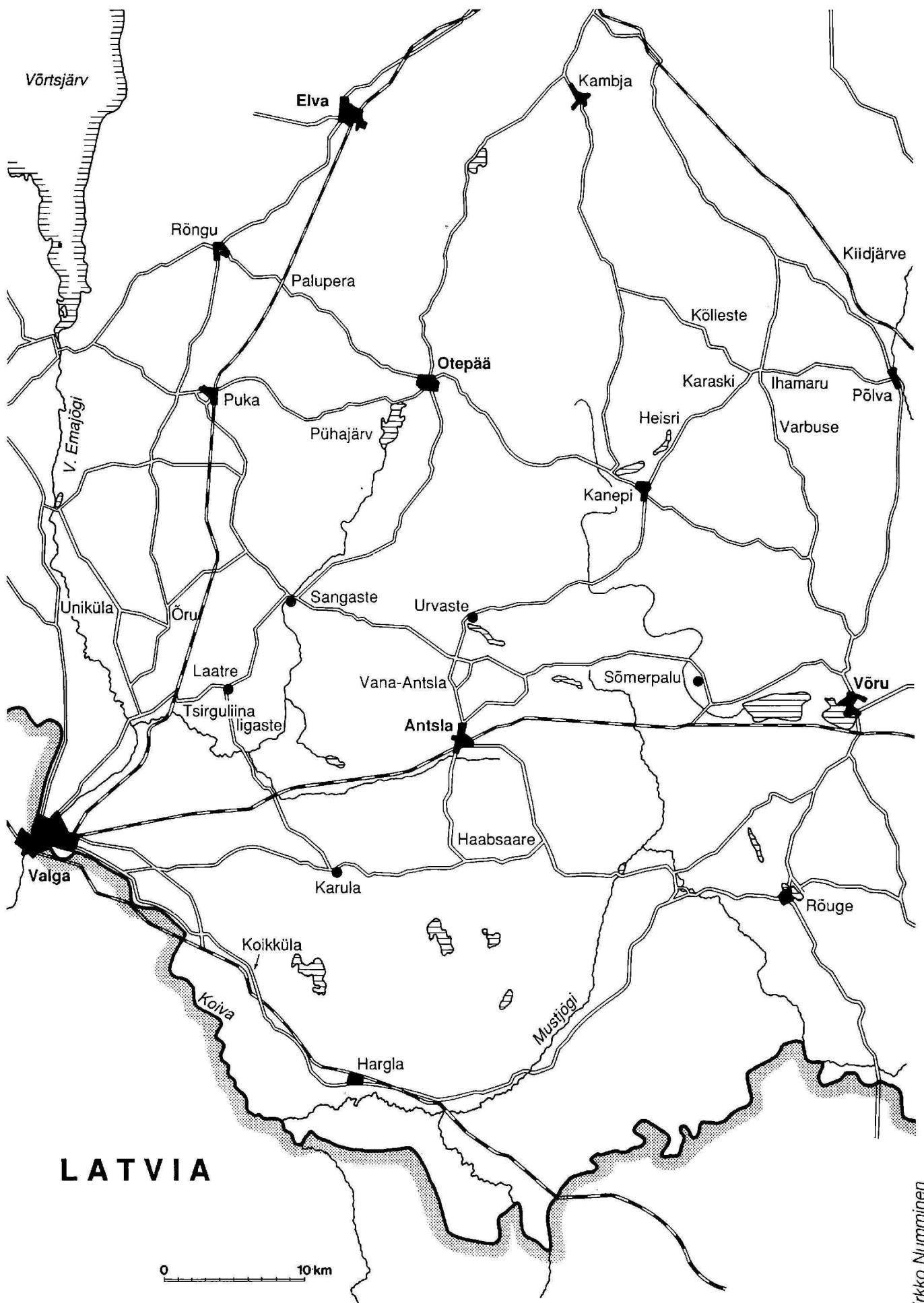

KESKUSTELUJA
VALEV UIBOPUUN
KANSSA
VESTLUSI
VALEV UIBOPUUGA

CASTRENIANUMIN TOIMITTEITA

39

LATVIA

0 10 km

PERTTI VIRTARANTA

KESKUSTELUJA VALEV
UIBOPUUN KANSSA
VESTLUSI VALEV UIBOPUUGA

Helsinki 1991

Castrenianumin toimitteita 39

**Julkaisijat: Castrenianumin laitokset
Suomalais-ugrilainen Seura**

Sarjan vastaava toimittaja Seppo Suhonen

SISÄLLYS

Alkusanat	5
Johdanto	6
18.12.1980	
Sukupuu ja vanhoja valokuvia katsellessa. Uibopuu-nimestä ja esi-isistä. Tädit Mari, Anna, Alide ja Hella.	16
Vanhemmat Evald Uibopuu ja Emilie Roht. Isän kuolema. Koulunkäyntiä. Kohtalokas polkupyöräonnettomuus Otepäässä. Enon, kirjailija Richard Rohtin luona Sangastessa. Ensimmäiset kirjalliset kokeilut.	35
Esikoisteos, kertomuskokoelma <i>Väravate all</i> (1936).	38
Sanomalehtimieheksi Valgaan. Haastattelumatkoja.	39
<i>Perekonnaleht</i> -aikakauslehden toimittajaksi Tallinnaan.	46
Novellikokoelma <i>Viljatu puu</i> (1940).	47
“Ristipuut” kotiseudun kirkkotiellä	48
5.–6.6.1981	
Eno, kirjailija Richard Roht; työskentelystä hänen avustajanaan, enon elämästä ja kirjailijantyöstä.	51
Enon luota Sangastesta kotiin Karaskiin. Kirjallista työtä kotona: kertomuksia ja novelleja; niiden aiheista.	59
Suomen kielen opiskelua. Martti Korpilahden ja Eino Peitsan tapaaminen. Kokoelmat <i>Viljatu puu</i> ja <i>Häkkilinnut</i> (<i>Linnud puuris</i>).	73
Kotikylän kirjaston hoitajana.	74
Muutto Valgaan. Uutistoimittajan työtä ja kirjallisia harrastuksia. Lehtimiehenä matkoja Virossa mm. Kihnun saarelle. Käynti Suomessa. Elämää virolais-lätiläisessä Valgassa. Valgan teatterin dramaturgina. Kertomuksia lapsille, kokoelma <i>Metsamajake</i>	76
Muutto Tallinnaan 1940 <i>Perekonnaleht</i> -aikakauslehden toimittajaksi. Venäläisten miehitettyä Viron ensin antikvariaatin hoitajana, sitten kustantamossa kustannuslaskijana. Saksalaisten joukkojen tulo Tallinnaan 28.8. 1941. <i>Eesti Sõna</i> -lehden kulttuuriosaston toimittajana. Elämää miehitettyssä Tallinnassa. Lehtimiehenä virolaisen legioonan harjoitusleirille lähelle Krakovaa.	95
Pako moottoriveneellä Suomeen. Helsingin Eteläsatamassa 3.8.1943. . . .	101

Työtä Helsingissä, ensin yliopiston eläintieteen laitoksen kirjastossa. Matko- ja Suomessa. Työssä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa, sitten <i>Malevlane</i> -aikakauslehden toimitussihteerinä. . . .	107
Lähtö Turusta Ruotsiin 26.9.1944. Leirillä Sigtunassa.	111
Tukholmaan <i>Välis-Eesti</i> -lehden toimitussihteeriksi. Kaunokirjallisia töitä. . . .	112

8.10.1982

Lisätietoja isoisistä. Tädit Anna Pärsimägi, Hella ja Alide Uibopuu; heidän kirjallisista harrastuksistaan.	119
Novellikokoelma <i>Toselli serenaad</i> (1982).	125
Kustannusliike Orton toiminnasta. Sen julkaisemat teokset: romaani <i>Võõras kodu</i> (1945), novellikokoelma <i>Linnud puuris</i> (1946), romaani <i>Keegi ei kuule meid</i> (1948), novellikokoelma <i>Kahju läinud aegadest</i> (1949). Eesti Kirjanike Kooperatiiv -kustannusliikkeen perustaminen 10.12.1950.	130
Oppilaana Eesti gümnaasium -iltakoulussa Tukholmassa. Loppututkinto sieltä 13.6.1953.	134
Helsingin yliopistoon syksyllä 1953 opiskelemaan teoreettista filosofiaa ja psykologiaa.	137
Keväällä 1954 Lundiin "Kooperatiiviin" työhön; samalla opiskelua Lundin yliopistossa; fil. kand. tutkinto 1958, pääaineina teoreettinen filosofia ja suomalais-ugrilaiset kielet.	138
"Kooperatiivissa" työskennellyt Helmut Pürkop.	141
Suomen ja ruotsin kielen vaikutuksesta kielenkäyttöön.	143
Nyky-Virossa asuvista kirjailijoista.	144
Työskentelytavoista, ajatuksia tyylistä.	147

8.10.1988

Novellikokoelma <i>Toselli serenaad</i> (1982), kääntäjistä ja käännöksistä. . . .	153
<i>Meie ja meie hõimud</i> (1984) ja sen ruotsalainen versio. Kaunokirjallisia töitä. . . .	156
Saksalaisen, ruotsiksi 1819 julkaistun matkakirjan tietoja itäisistä suomalais-ugrilaisista kansoista.	159
Pitkäaikainen työtoveri Bernard Kangro. Miten Kangron, Uibopuun ja Ristikiven tuotantoa tunnetaan ja arvioidaan Virossa.	164
Vaikutelmia Virossa ilmestyneestä kirjallisuudesta, erityisesti viime aikoina. . . .	169
Etelävirolaisia kirjailijoita.	175
Henkilöhakemisto. Isikunimede register.	177

ALKUSANAT

Valev Uibopuun kanssa 1980-luvulla käymäni keskustelut, jotka tallensin ääninauhoihin, tulevat tässä kirjassa julki jokseenkin kokonaan. Kieliasua on jonkin verran korjattu kirjakielen suuntaan, mutta puhekielen luonne on kuitenkin haluttu säilyttää.

Keskustelut kävimme kummankin omalla äidinkielellä. Kun tein kysymykseni tai esitin kommenttini suomeksi, provosoi se joskus mainiosti suomea osaavan kumppanini aloittamaan repliikkinsä suomeksi, minkä ”erehdyksen” hän pian huomasi ja jatkoi viroksi.

Haastattelunauhoituksissa on jonkin verran asiatoistoa. Se kuuluu tämäntapaisen vapaan keskustelun luonteeseen. Uusi asiayhteys antoi toisinaan aihetta palata jo ennen käsiteltyyn.

Pidin keskustelusarjaamme kulttuurihistoriallisesti niin kiintoisana, että halusin nostaa sen Viron kulttuurin ystävien luettavaksi. Mutta miten? Mistä löytyisi pätevä nauhojen litteroija ja mistä lähteistä työ ja julkaisu saataisiin rahoitetuksi? Pulma ratkesi, kun virontaitoinen itämerensuomalaisten kielten opiskelija Riho Grünthal suostui litteroimaan nauhat ja Suomalais-ugrilainen kulttuurisäätiö antoi työhön tukensa. Litteraatio valmistui 1988, ja Riho Grünthal kirjoitti sen myöhemmin puhtaaksi tietokoneella. Valev Uibopuu luki korrehtuurin ja tarkisti aikamääriä sekä nimiä. Muutaman tarpeelliseksi katsomansa lisäyksen hän myös samalla teki. – Haastattelunauhat olen antanut Suomen kielen nauhoitearkistoon (nauhat 13825–6, 13929–32, 14141–2 ja 15317, yhteensä n. 10 tuntia).

Tämän hieman erikoisen kirjan nyt valmistuessa osoitan kiitoksen sanat ennen muita tietenkin Valev Uibopuulle keskustelukumppanuudesta ja kaikesta avusta, jota hän on kirjan teossa auliisti antanut. Kaunis kiitos kuuluu myös Riho Grünthalille; hän on hyvin hoitanut työlään tehtävänsä. Siitä, että hanke toteutui, minun on kiittäminen Suomalais-ugrilaista kulttuurisäätiötä, sen johtokuntaa, joka katsoi litteroinnin tukemisen arvoiseksi. Säätiö osallistui myös kirjan painatuskuluihin.

Enimmät kirjan kuvista ovat Valev Uibopuun kotiarkistosta.

Helsingissä 24. helmikuuta 1991
Pertti Virtaranta

JOHDANTO

Valev Uibopuuhun tutustuin keväällä 1954 Lundissa, jossa olin vuoden 1948 alusta toiminut yliopiston suomen kielen lehtorina. Sairauden, sota-ajan ja pakolaisuuden suuresti viivästyttämät kouluopintonsa hän oli jo saattanut päätökseen Tukholmassa Eesti Gümnaasiumissa 1953, aloittanut yliopisto-opinnot Helsingissä saman vuoden syksyllä ja tullut sitten Lundiin ripeästi kehittyneen Eesti Kirjanike Kooperatiiv -kustantamon töihin Bernard Kangron avuksi.

Lundissa Uibopuu heti liittyi suomen ja sen sukukielten harrastajien pieneen piiriin. Hän osallistui suomalais-ugrilaisten kielten dosentiksi v. 1950 nimitetyn maanmiehensä Julius Mägisten seminaariharjoituksiin ja kuunteli lehtorin luentoja. Kun suomalais-ugrilaiset kielet oli 1954 hyväksytty filosofisen tiedekunnan tutkintoaineeksi, Uibopuu otti sen toiseksi pääaineekseen tähdätessään filosofian kandidaatin tutkintoon. Toisena pääaineena hänellä oli teoreettinen filosofia, jota hän opiskeli suuresti arvostamansa professori Gunnar Aspelinin johdolla.

Filosofian kandidaatin tutkinnon Uibopuu suoritti 1958 opiskeltuaan koko ajan leipätyön ja muiden kirjallisten harrastusten ohella. Tuo leipätyö Kooperatiiv-kustantamossa oli kyllä perin kiintoisaa, innostavaakin monien vaikeuksien keskellä – ei vähiten taloudellisten. Merkittävän sysäyksen eteenpäin koko kustannustoiminnassa antoivat vastaukset Kangron ja Uibopuun laatimiin lukijakyselyihin; tietoja tuli peräti 1200:lta kotimaansa ulkopuolella asuvalta virolaiselta. Kertyneen aineksen – vastaukset 74 kysymykseen – Uibopuu käsitteli ja julkaisi v. 1955 75-sivuisessa tutkimuksenluonteisessa kirjassa *Pagulas-eesti lugejaskond kirjandusankeedi valgusel*. Sen keskeistavoitteet olivat tietenkin käytännöllisiä: tarkoituksena oli saada osviittoja johtavan pakolaisvirolaisen kustannusliikkeen julkaisupolitiikkaan. Mutta tämän ohessa kirja sisältää laajemmillekin piireille arvokkaita, vankasti dokumentoituja tietoja pakolaisvirolaisten lukutottumuksista ja heidän hämmästyttävän aktiivisesta kirjallisuudenharrastuksestaan.

Filosofian kandidaatin tutkintoon ei Uibopuu jättänyt opintojaan. Opettajansa ja maanmiehensä Julius Mägisten lisensiaattiseminaarissa hän oli uskollisimpia osanottajia. Tutkimusaihe ”viron ja suomen vertailurakenteet erityisesti nykyisessä kirjakielessä” nousi

hänelle “sisältä päin”, omasta kirjailijantyöstä sekä virolaisen ja suomalaisen kaunokirjallisuuden ahkerasta lukemisesta. Voimakkaita virikkeitä, myös terminologiaa koskevia, Uibopuu sai oppineen maanmiehensä, Indianan valtionyliopiston professorin Alo Raunin komparatiivitutkimuksista. Valmistui lisensiaatintutkimus ja vihdoinkin väitöskirja, jonka vaikean saksannostyön teki Olav von Zur-Mühlen. Uibopuun tutkimuksen nimi on *Similarkomparative konstruktionen im Finnischen und Estnischen insbesondere in der modernen Schriftsprache*, ja se on liitetty Upsalan yliopiston sarjaan *Studia Uralica et Altaica* numerona 5. Tohtorinväitöstilaisuus oli 18. joulukuuta 1970, jolloin minä toimin vastaväittäjänä, ns. fakultetsopponentina.

Valev Uibopuun kielitieteellis-tyyliopillinen tutkimus on osa hänen suunnitelmastaan, joka käsitti vertailurakenteen tutkimisen kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Hänellä oli tuolloin konseptina tutkimuksen jatko-osa, jossa erityisen kiintoisia olivat kysymykset vieraan kielen vaikutuksesta, karjalan ja vepsän osalta venäjältä, liivin osalta latin taholta tulleesta. Jatko-osan viimeistely painokuntoon tekijältä valitettavasti jäi, sillä pian (1.7.1971) hän joutui hoitamaan Mägisten seuraajalta Tryggve Sköldiltä avoimeksi jäänyttä yliopistonlehtorin virkaa ja samalla vastaamaan koko laitoksesta. Lundin yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten dosentiksi Valev Uibopuu nimitettiin 13.1.1975.

Täysinpalvelleena Valev Uibopuu siirtyi eläkkeelle 31.8.1980. Lundin yliopiston Suomalais-ugrilainen laitos kehittyi hänen kymmenvuotiskaudellaan merkittävästi. Se näkyi kaikessa: oppilasluvun nousussa, kirjaston kartunnassa ja ulkomaisten vierailijoiden – niin yliopistonopettajien kuin opiskelijain – määrän kasvussa.

Yliopistolle omistettu vuosikymmen – luentosarjojen valmistaminen eri aloilta, seminaariharjoitukset ja tarkka huolenpito laitoksen byrokratiasta vei tunnolliselta Valev Uibopuulta paljon aikaa, ja se aika oli poissa hänen omasta kirjallisesta työstään.

*

Suomen kielen nauhoitearkistossa on harrastettu myös kirjailija- ja muita kulttuurihistoriallisia nauhoituksia aivan perustamisesta (helmikuussa 1959) lähtien. Nauhoihin on tallennettu muutamien suomalaisten kirjailijoiden ja tutkijoiden spontaania puhetta, mutta haastatte-

lunauhoituksia on tehty tilaisuuden tullen Suomen ulkopuolellakin, mm. Neuvosto-Karjalassa, Länsi-Saksassa, Puolassa ja Unkarissa.

Haastattelunauhoitusten ulottaminen Viroon ei sodanjälkeisissä oloissa olisi ollut mahdollista, ei ainakaan siinä määrin kuin työtä tehtiin Suomessa. Kun kesäkuussa 1975 yhdessä Seppo Suhosen kanssa äänitimme Tallinnassa 12 virolaista kirjailijaa ja kahta kielentutkijaa, nauhoihin (yhteensä 4 tuntia) otettiin enimmäkseen vain heidän luentaansa omasta tuotannostaan; spontaania keskustelua tuli vähemmän. Tarkoituksemme oli saada aikaan lyhyitä tekstejä sisältävä kokoelma ja siihen liittyvä kasetti SKS:n *Näytteitä uralilaisista kielistä* -sarjan *Viron kieli* -osaan, joka valmistuikin vielä samana vuonna.

Keskusteluissa Valev Uibopuun kanssa olin saanut kuulla kiintoisia episodeja hänen vaiheikkaasta elämästään ja toiminnastaan eri paikoissa ja eri aloilla. Hänen kerronnalleen on ominaista loogisuus ja sanonnan selkeys. Ehdotin kerran hänelle, että mitäpä jos vastedes keskusteluissamme nauhuri olisi kolmantena, kahdenkeskisyttämme silti häiritsemättä. Sovimme periaatteessa nauhoituksista, milloin vain tieni osuu Lundiin. Vartavastisiin Lundin matkoihin minulla ei ollut taloudellisia mahdollisuuksia, kukapa ne olisi sponsoinut, mutta kytkemällä Uibopuun nauhoitukset muissa tarkoituksissa tekemiini matkoihin olen voinut ne toteuttaa; samalla tavalla ”kylkiäisinä” ovat syntyneet muutkin ulkomailla tekemäni kulttuurihistorialliset nauhoitukset.

Valev Uibopuun haastattelunauhoituksia on viideltä päivältä, kultakin kaksi tuntia, siis yhteensä 10 tuntia. Kaikki haastattelut on tehty hänen kotonaan Lundissa, Tunnbindaregatan 7:ssä. Nauhoitusolot ovat olleet hyvät, hiljaisen kaupunginosan liikenteen melu ei ole sanottavasti tunkeutunut ”studioomme”, Uibopuun työhuoneeseen, jonka seinät ovat täynnä kirja- ja arkistohyllyjä.

Sovimme heti alussa siitä, että keskustelussa kumpikin käyttää äidinkieltään. Mitään ennalta laadittua kyselykaavaa emme käyttäneet. Yleensä etenimme kronologisessa järjestyksessä, mutta milloin ilmeni aihetta, saatettiin palata myös ennen puheena olleeseen aiheeseen. Muita apuneuvoja meillä ei keskustelujemme aikana ollut kuin huolella laadittu tarkka sukupuu, valokuvat, Valevin bibliografiset tiedot tuotannostaan ja hänen omat kirjansa ja kirjoituksensa, joita välillä selasimme. Käden ulottuvilla oli myös Valevin tavattoman laaja kirjeenvaihtoarkisto – sekin hyvässä järjestyksessä – mutta siihen

emme nauhoitusten aikana juuri tukeutuneet.

Seuraavassa katsauksessa kerron, miten kukin haastattelukäynti oli mahdollista toteuttaa ja mitä asioita keskusteluissamme pääpiirteittäin käsitelimme.

Ensimmäinen nauhoihin tallennettu keskustelu käytiin 18. joulukuuta 1980. Lundin matkani johtui kokouksesta, jossa käsiteltiin kysymystä Valev Uibopuun seuraajasta yliopiston virassa. Monituntisen ja tiukahkon neuvottelun jälkeen osallistuin illalla suomalais-ugrilaisen laitoksen vt. esimiehen, tohtori Aarand Roosin johdolla kokoontuneeseen lisensiaattiseminaariin ja pidin luennon Väinö Linnan kielestä ja tyylistä. Luentoni heijastuu muutamien kohdin seuraavan päivän haastattelunauhoitukseen.

Tällä ensimmäisellä kerralla käsiteltiin ensin Uibopuun juuria ja sukusuhteita, joita pöydälle levitetty sukupuu ja vanhat valokuvat havainnollistivat. Valev oli saanut 1932 laaditun sangen tarkan sukupuun sedältään Friedrich Johann Uibopuulta. Varhaisin esi-isä Tooma Hans on syntynyt vuonna 1650. Hänestä edettiin kohti Valevin isoisää Johann Uibopuuta (synt. 30.3.1848). Tämä oli opettajana Urvasten pitäjässä Võrumaalla, mutta venäläistämisaikana hänet pantiin viralta, metsänvartijaksi, koska ei osannut venäjää. Isoisä kuoli 1930-luvun alussa. Hänestä Valevilla on paljon muistoja.

Johann Uibopuun kahdestatoista lapsesta Valevin isä Evald Karl Adolf Uibopuu oli syntynyt 27.2.1879. Puheeksi tulivat isän sisaret, joista vallankin Etelä-Amerikkaan muuttaneilla Alidella ja Hellalla on ollut ihmeelliset vaiheet. Sitten siirryttiin isään Evaldiin, metsänvartijaan. Hän meni naimisiin Emilie Rohtin kanssa, joka oli kotoisin Kanepin pitäjästä, siis myös Võrumaalta. Emilien veli oli tunnettu kirjailija Richard Roht, joka on kirjoittanut suvustaan sangen arvokkaan muistelmateoksen *Vana Võrumaa* (1934).

Viron vapaussodan myrskyisinä aikoina, kun Pohjois-Viro oli valkoisten ja Etelä-Viro punaisten hallussa, Valevin isä vangittiin ja ammuttiin. Kolmilapsinen perhe jäi äidin huollettavaksi. Vuonna 1913 syntynyt Valev aloitti koulunkäynnin Anna-tätinsä luona Tartossa, jatkoi kotikylässä Karaskissa ja Linnamäellä, ja pääsi sitten Otepään kymnaasiin Mari-tätinsä hoiviin. – Linnamäen nimestä johtui Valevin mieleen Aino Kallaksen novelli *Pühajõe kättemaks* (*Pyhäjoen kosto*), jonka lähteistä hän tiesi kertoa.

Kolmannella luokalla Valeville sattui kohtalokas tapaturma: hän

ajoi polkupyörällä päin kivipylvästä. Onnettomuudessa polvi vaurioitui pahasti, ja siihen tuli myös tuberkuloosi. Seurasi 8–9 kuukauden olo Tartossa sairaalassa, mutta jalkaa ei saatu ennalleen, vaan peräti 7 vuotta Valevin oli liikuttava proteesin avulla. Sairaana ja toipilaana hänellä oli aikaa lukemiseen, ja hän luki paljon. Eno Richard Roht pyysi hiljalleen toipuvan sisarenpojan luokseen. Eno asui silloin Sangastessa ja tarvitsi Valevia kirjoittamaan puhtaaksi vaikeaselkoisia käsikirjoituksiaan, novelleja ja mm. romaanin *Elu on ilus*, kustantajalle kelpaavaan asuun. Silloin alkoivat myös Valevin ensimmäiset kirjalliset kokeilut. *Looming*-aikakauslehdessä julkaistiin novelli *Vanatüdruk*. Vuonna 1936 ilmestyi kertomus *Väravate all*.

Edellisenä vuonna, siis 1935, Valev oli muuttanut Valgaan sanomalehtimieheksi. Tässä merkillisessä virolais-latvialaisessa pikkukaupungissa hän kirjoitti eri lehtiin hyvin paljon – myös nimimerkillä – mitä erilaisimmista asioista, oikeudenistunnoista teatteri- ja taidenäyttelyihin. Antoisia – myös myöhempää kirjallista uraa ajatellen – olivat monet henkilöhaastattelut. Eräänä kesänä hän mm. seurasi tukinuittoa Koikkulan ja Tahevan joilla ja kirjoitti siitä *Rahvalehteen* kansatieteellisestikin merkittävän kuvaussarjan.

Haastattelun loppupuolella päästiin vuoteen 1939 ja Tallinnaan, jossa Uibopuu työskenteli mm. *Perekonnaleht*-nimisen laajalevikkisen viikkolehden toimittajana lehden lakkauttamiseen asti. Vuonna 1940 hän julkaisi novellikokoelman *Viljatu puu*.

Aivan haastattelun lopussa johdatin keskustelun merkilliseen ”ristimetsään”, josta Valev oli aikaisemmin minulle maininnut. Sellainen oli kirkkotien varrella Asuvarik-nimisen metsän laidalla mentäessä Valevin kotikylästä Karaskista 12 kilometrin päässä sijaitsevaan Kanepiin, jossa olivat kirkko ja hautausmaa. Ristimetsän kohdalla hautajaissaatto pysähtyi, ja lähiomaiset leikkasivat kuusen tyveen ristin vainajan muistoksi. Kaikki puut olivat täynnä ristejä! Sinä aikana kun ristiä leikattiin – eikä siinä kiirettä pidetty! – viinapullo kiersi kädestä käteen. Ryypättiin runsaasti, etenkin talvella, myös sitä ajatellen, ettei vainajan tulisi kylmä. Kun ristiä leikattiin, joku lähti ajamaan kirkolle ilmoittaakseen ruumissaaton lähestymisestä, niin että kellonsoittaja tiesi soittaa kirkonkelloja. Valev on kuullut, että tämä ikimuistoinen tapa oli ollut käytössä jonkin vuoden vielä 2. maailmansodan jälkeenkin. Tällaisia ristimetsiä on ollut Etelä-Virossa muuallakin.

Seuraavaan haastattelunauhoitukseen tuli tilaisuus jo puolen vuoden kuluttua. Osallistuin Suomalais-ruotsalaisen kulttuurirahaston järjestämään vermlanninsuomalaista kulttuuria käsittelevään symposiumiin 1.–4.6.1981 Karlstadissa ja vanhoilla suomalaisalueilla. Symposiumin päätyttyä ajoin Lundiin. Siellä yliopiston suomalais-ugrilaisessa seminaarissa pidin luennon vermlanninsuomalaisista, heidän kielestään ja kulttuuristaan. Kumpanakin Lundin päivänä (5. ja 6. kesäkuuta) jatkoin keskusteluja Valev Uibopuun kanssa samassa paikassa kuin ennenkin, Valevin kotoisessa työhuoneessa. Nauhatunteja tuli yhteensä neljä.

Keskustelussa pysyttelimme ensin Valevin enon Richard Rohdin luona. Sieltä siirryimme Valevin kotiin käsittelemään hänen kirjallisten harrastustensa alkuvaiheita. Pitkään viivyimme Valgassa, jossa monitoiminen lehtimies Valev Uibopuu kirjoitti paljon, teki kiintoisia selostusmatkoja ja osallistui tämän virolais-latvialaisen kaupungin virkeään kulttuurielämään. Samalla katselimme Valevin hyvässä järjestyksessä olevan kotiarkiston lehtiä ja lehtileikkeitä.

Valgan jälkeen Valev muutti v. 1940 Tallinnaan, jonne pian ilmaantuivat venäläiset. Loppukesällä 1941 vaihtuivat isännät, kun saksalaiset valtasivat Viron. Siltä ajalta on mielenkiintoinen muistelu komennuksesta virolaisyksikön Eesti Leegion koulutusleirille lähelle Krakovaa tekemään juttua lehteä varten – se kirjoitus ei kuitenkaan koskaan valmistunut! Uibopuulla oli mielessä pako Suomeen. Matkassa oli mutkia, mutta pako onnistui, ja 3.8.1943 pientä virolaista pakolaisryhmää kuljettanut alus saapui suoraan Helsinkiin Eteläsatamaan. Suomessa työpaikka oli aluksi yliopiston eläintieteen laitoksen kirjastossa, sitten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talossa. Suomeen Uibopuu ei kuitenkaan voinut jäädä jatkosodan loputtua, vaan hän siirtyi 26.9.1944 Ruotsiin. Sigtunan pakolaisleirin jälkeen elämä jatkui *Välis-Eesti* -lehden toimitussihteerinä.

Toisen haastattelurupeaman päätyttyä ajoin yliopiston Spartanimisen laitospakennuksen eteen. Siellä Valev Uibopuun ja lehtorimme Pentti Soutkarin kanssa täytimme autoni Lundin yliopiston Suomalais-ugrilaisen laitoksen perustajan ja pitkäaikaisen esimiehen (1950–1967) professori Julius Mägisten käsikirjoitus- ja kokoelmajäämistöllä, jonka rouva Leida Mägiste lastensa kanssa oli ilmoittanut lahjoittavansa Suomalais-ugrilaiselle Seuralle. Tämä arvokas jäämistö täytti Volvoni niin, että tilaa juuri ja juuri jäi minulle sekä vaimolleni

ja vähille matkatavaroillemme. Onnellisesti sain lastin tuoduksi Helsingin yliopistoon Castrenianumiin, jossa Anneli Peräniitty alkoi heti sen järjestelytyön.

Kolmanteen haastattelunauhoitukseen tuli tilaisuus 8. lokakuuta 1982. Sain matkan rahoitetuksi siten, että osallistuin UKANin puheenjohtajana Tanskassa 5.–7.10.1982 pidettyyn Pohjoismaiden kielikurssilautakuntien kokoukseen ja paluumatkalla pysähdyin Lundiin. Lehtori Pentti Soutkari järjesti laitoksensa Tandberg-nauhurin nauhoituskuntoon Valev Uibopuun kotona tutussa huoneessa ja jätti meidät sinne keskustelemaan.

Emme heti jatkaneet siitä, mihin edellisellä kerralla olimme ehtineet. Valev oli näet saanut kiintoisia kirjeitä tädiltään Anna Pärsimäeltä, joka asui Tartossa Siperiasta kurjassa kunnossa palanneen poikansa luona. Näissä kauniilla käsialalla kirjoitetuissa kirjeissä oli monia lisiä edellisiin haastatteluihin, mm. Valevin isoisistä. Anna Pärsimägi oli kirjallisesti lahjakas; hän kuoli Tartossa 12.11.1984 97 vuoden iässä. Kirjallista lahjakkuutta oli myös Valevin isänpuoleisilla tädeillä Hellalla ja Alidella. Hella on kuollut Venezuelassa 1967 ja Alide 1980.

Tätien kirjallisista harrastuksista puhe siirtyi Valevin hiljan ilmestyneeseen novellikokoelmaan *Toselli serenaad*, joka oli edessämmme pöydällä. Siihen sisältyy myös novelli *Näitleja*, jonka vaiheet ovat kiintoisat: sen suomensi Eino Parikka Helsingin Sanomia varten (mahd. 1944), mutta sensuuri esti sen julkaisemisen. Alkuperäinen teksti oli kadonnut, mutta Valevillä on suomennoksen oikaisuvedos, josta hän sitten käänsi novellin takaisin viroksi! – Lisättäköön, että vuonna 1983 Helsingin Sanomat julkaisi tämän novellin (20.3.)!

Kustantamo Orto oli merkittävä tekijä ulkovirolaisten kulttuuri-työssä. Sen perustaja oli alkujaan pärnulainen liikemies Andres Laur, joka oli pakolaisena tullut Helsinkiin. Helsingissä julkaistiin jo Karl Ristikiven tunnettu romaani *Tuli ja raud*, jota Ruotsista käsin levitettiin. Laajalle levisi Orton uutena painoksena julkaisema *Rootsi-eesti sõnaraamat*. Sen tekijäksi kustantaja oli merkinnyt 6-vuotiaan tyttärensä! Orton kustannuksella Valev julkaisi neljä teostaan: romaanin *Võõras kodu* (1945), novellikokoelman *Linnud puuris* (1946, vuotta aikaisemmin suomeksi ilmestynyt *Häkkilinnut*-niminen novellikokoelma ei ole täysin sama, vain osa novelleista on yhteisiä),

romaanin *Keegi ei kuule meid* (1948) ja novellikokoelman *Kahju läinud aegadest* (1949).

Orto toimi aluksi Vadstenassa, sitten Göteborgissa ja lopulta Torontossa, jossa kustantamon perustaja Andres Laur kuoli sydänkohtaukseen omassa kirjapainossaan. Kaikkiaan Orto julkaisi puolisentuhatta teosta, alkuperäisiä sekä käännöksiä.

Tukholmassa Valev ryhtyi leipätyön ja kirjallisten harrastusten ohessa sisukkaasti opiskelemaan maanmiestensä perustamassa Eesti Gümnaasiumissa. Se oli iltakoulu, jossa tunnit alkoivat tavallisesti klo 18 ja jatkuivat joskus 23:een. Ikäerot oppilaiden välillä olivat hyvin suuret. Tarmokkaana rehtorina oli Henno Jänes ja opettajina päteviä, innokkaita pakolaisvirolaisia. Valev suoritti oppikoulun päästötutkinnon 13.6.1953, siis 40-vuotiaana.

Syksyllä 1954 Uibopuu tuli Suomeen ja alkoi opiskella Helsingin yliopistossa teoreettista filosofiaa ja psykologiaa, mutta kun sopivaa leipäpuuta ei täällä löytynyt, hän palasi keväällä 1954 Ruotsiin, nyt Etelä-Ruotsin yliopistokaupunkiin Lundiin, jonne virolaiset kirjailijat olivat 10.12.1950 perustaneet oman kustannusliikkeen, Eesti Kirjanike Kooperatiivin. Siitä tuli Uibopuun työpaikka kahden vuosikymmenen ajaksi.

Haastattelun loppupuolella viivähdettiin muistellen minullekin Lundin ajoilta tuttua Helmut Pürkopia. Pürkop oli Tartossa opiskellut suomea, oli ollut Kettusen matkakumppanina Suomessa kesällä 1926, ja työskennellyt Loodus-kustannusliikkeessä oikolukijana ja kielentarkastajana. Lundissa hän teki työtä yliopiston kirjastossa, luetteloi sen slaavilaista, virolaista ja suomalaista kirjallisuutta. Hän luetteloi myös Suomalais-ugrilaisen laitoksen nopeasti kasvavan kirjaston varoja. Iltaisin ja vapaa-aikoinaan tämä erinomaisen tarkka työmyyrä luki Kooperatiivin käsikirjoituksia ja oikaisuviedoksia.

Virossa julkaistavaa kirjallisuutta Valev seuraa tiiviisti. Siitä emme tosin ehtineet paljon puhua. Erityisesti hän arvostaa Jaan Krossin proosatuotantoa.

Kotimurrettaan Valev ei ole unohtanut, mutta murteella hän ei ole mitään julkaissut. Oivallinen Võrun murteen käyttäjä hänen mielestään on 21.7.1950 Karaskin kylässä syntynyt Aivo Lõhmus, jolta on ilmestynyt kolme võrunmurteista runokirjaa.

Omista työtavoistaan Uibopuu kertoi, että hän kirjoittaa ensim-

mäiset versiot käsin ja vasta kolmannen kirjoituskoneella – senkin itse, koska silloin parhaiten huomaa tyyllirikkeet, mm. toistot. Kiintoisaa oli kuulla, että hän on kauan tehnyt luontoa, säätä koskevia päivänhavaintoja; ne ovat avuksi hänen kaunokirjallisessa työssään.

Tämänkin Lundin käyntini iltaohjelmaan kuului vierailu Suomalais-ugrilaisessa seminaarissa, jossa istuntoa johti nyt tohtori Oscar Lazar, seminaarin nykyinen esimies. Luennoin karjalan kielestä ja valaisin esitystäni muutamien ääninäyttein eri puolilta karjalan kielen aluetta. Kuulijoina oli myös kymmenkunta Ruotsissa toimivaa ”kotikielenopettajaa”.

Vieläkin kesken jäänyttä haastattelusarjaa päästiin jatkamaan vasta 8.10.1988. Kaksi päivää sitä ennen esiinnyin Suomalais-ugrilaisessa laitoksessa, aiheena *Våra dagars Fjärrkarelen, om karelsk och vepsisk vardag sommaren 1988*. Kerroin vaikutelmista matkalta, jonka samana kesänä olin suomalais-neuvostoliittolaisen filmiryhmän kanssa tehnyt Seesjärven seudun karjalaisalueelle ja äänisvepsäläisiin Šokšun ja Šoutjärven kyliin. Edellisenä iltana osallistuin Lundaakademiker-seuran hienoon vuosijuhlaan. Seuraan minut oli valittu jäseneksi jo lehtorikautenani v. 1951, ja nyt minut oli kutsuttu Lundaakademikerien ensimmäiseksi ulkomaiseksi kirjeenvaihtajajäseneksi. Iltajuhlassa pidin erinäisten seremoniain jälkeen esitelmän rajantakaisen Karjalan elämästä ”perestroikan” alettua.

Oli siis kylliksi aihetta tulla vanhaan Lundiin ja haastattelunauhoitusta jatkamaan. Valev oli kesällä sairastanut keuhkokuumeen. Toipuminen oli ollut kovin pitkällistä. Väsymys ei kuitenkaan hänessä enää tuntunut, kun hänen työhuoneessaan keskustelimme, nyt yhteen menoon taukoa pitämättä. Keskustelumme tallensin tällä kertaa Sony-nauhurin kasetteihin.

Novellikokoelma *Toselli serenaad* oli ollut puheena jo edellisellä kerralla; nyt käsiteltiin kokoelman novellien käännöksiä lätiksi ja ruotsiksi.

Vuonna 1984 valmistui painosta Valevin sisällökäs katsaus suomalais-ugrilaisiin kieliin *Meie ja meie hõimud*, ja 1988 tohtori Herbert Lagmanin kääntämä tarkistettu ruotsinnos. Teoksen pohja oli laskettu kymmenvuotisen yliopistonopettajakauden aikana, mutta paljon oli tuonaikaisia luentoja tarkistettava, saatettava ajan tasalle. Osallistuminen teoksen ruotsinkielisen laitoksen valmisteluun oli se-

kin työlästä.

Kaiken tämän ohessa Uibopuu kirjoitti kirjaesittelyjä ja ajan-kohtaisia katsauksia, mutta kaunokirjallisina töinä vain pari novellia. Laajin kirjaesittelyistä ilmestyi *Tulimullassa* v. 1987–88 nimellä *Saksa noorsooraamat 18. sajandi soomeugrilaste kirjeldajana*. Tämän kirjaharvinaisuuden tekijäksi mainittu J.H. Seelkirch on saksalainen Johann Christian Bauer. Laajasti mm. mordvalaisten, tšeremissien ja vogulien kansanelämää 1770- ja 1780-luvulla käsittelevän matkakertomuksen Bauer kirjoitti nuorisoa varten, ja se ilmestyi Berliinissä 1809. Sen vuodelta 1819 peräisin olevan ruotsinnoksen *Alex Seelkirchs sällsamma Äventyr på dess Resor i främmande länder* Uibopuu oli saanut käsiinsä aivan sattumalta.

Lisättäköön tähän, että esseistiikan alalta Uibopuu on julkaissut kokoelman *Ajavoolu võrendikest. Mõtteraamat kirjanduse, keele ja kultuuri vallast* (1987). Siihen on koottu artikkelisatoa, jota hän on julkaissut vuosien varrella eri aikakauslehtien ja sanomalehtien palstoilla. Myös suomalaista aineistoa on siinä runsaasti mukana.

Kotimaahan Viroon Uibopuun siteet ovat viime vuosina lujittuneet, kun siellä olot ovat jonkin verran vapautuneet. Ulkovirolaisten kirjailijoiden tuotantoa menee perille postissakin eikä vain kädestä käteen. Myös kirjeenvaihto on helpottunut. Hyvien yhteyksiensä ansiosta Uibopuu saa Virosta kirjallisuutta ja hän lukee sitä paljon. Keskustelussa hän mainitsi muutamia nimiä: Jaan Kross, Teet Kallas, Mati Unt, Mats Traat, Viivi Luik, Oskar Kruus – mutta heidän teostensa luonnehdintaan ei ollut paljon aikaa.

*

Lokakuussa 1988 käymämme keskustelu oli haastattelusarjan viimeinen. Monet asiat jäivät ääninauhaan tallentamatta, monia tapahtumia sivuttiin vain ohimennen. Mutta tällaisinkin nämä keskustelut avaavat ovia Viron, erityisesti Etelä-Viron rikkaaseen kulttuuriin, jota Valev Uibopuu on laajassa tuotannossaan myötäeläen valaissut. Ne antavat myös välähdyksiä veljeskansamme vaiheikkaista vuosista ennen ja jälkeen 2. maailmansodan Koti-Virossa ja pakolaisuudessa. Niistä piiryy paljon kokenut, voimakas virolainen kulttuuripersoona Valev Uibopuu.

18.12.1980

Sukupuuta ja vanhoja valokuvia katsellessa. Uibopuunimestä ja esi-isistä. Tädit Mari, Anna, Alide ja Hella.

Ensin olisi mukava kuulla sinun juuristasi. Minä olen niistä jonkin verran kuullut, ja sinä olet näitä juuriasi tutkinut. Tässä edessä on sinun sukupuusi, joka ulottuu hyvin pitkälle. Kuka tämän on sinulle tehnyt?

Ma olen saanud selle kingituseks oma lelle, või onu, isa venna käest, Friedrich Uibopuu käest Tallinnas ja see on joonistatud 1932. Tallinna linnaarhivaar Rosenstrauch on selle koostanud, ja ajaliselt see ulatub tagasi aastasse 1650. Sealt siis kuni 1932. aastani on kaart või sugupuu tüvetabel olemas. Pärast seda on ju toimunud rohkesti muudatusi. Kahjuks ei ole olnud aega seda lõpule viia. Loodetavasti hiljem osutub see võimalikuks. Aga selles osas, mis siin on, on ju kõige olulisem kinnistatud, isegi sellised asjad, mille uurimine praegu võib-olla enam võimalik ei oleks. Arhivaar Rosenstrauch on oma väikses eessõnas sellele tüvetabelile maininud, et tegelikult lähivad muidugi sugupuu juured veel kaugemale, kuid meetrikaraamatud kirikutes olid Lõuna-Eestis suure Vene-Liivi sõja tagajärjel hävinud ja ei ole võimalik rohkem allikmaterjale leida.

Nagu teame ka, Eestis toimus ju perekonnanimede andmine suhteliselt hilja. Näiteks sellel tabelil on märgitud esimese esiisana Tooma Hans, sündinud umbes 1650. See on talukoha või elukoha järele nimetatud sel ajal. Ja veel edasi, kolm sugupõlve hiljem on see samuti. Järgmine suguvõsa esiisa oli Suure Tooma Peeter. Seal nähtavasti on toimunud siis selle elukoha jagamine kaheks, nii et on olnud arvatavasti ka Väike Tooma, kui on olnud Suure Tooma Peeter, kes on sündinud umbes 1683. Nende asukoht on kindlalt piirit-

letud. See on Lõuna-Tartumaal, hilisemal Valgamaal. Meie teame nimelt, et Valga maakond on tegelikult Eesti kõige noorem maakond, mis moodustati alles 1920 pärast Eesti iseseisvumist ja endistest Lõuna-Tartumaa ja Lääne-Võrumaa osadest kokkuliidetuna. Nii et tegelikult enne seda varem oli siin tegemist Lõuna-Tartumaaga.

Tartumaa ja Võrumaa piirilt pärineb meie suguvõsa, Sangaste kihelkonnast, Laatre vallast, Raama külast. Sangaste kihelkond kuulus Tartu piiskopkonna alla ja Sangastes olid Tartu piiskopi mõisad ja lossid. Samas ligidal on Antsla, kus mina olen sündinud. See kuulub juba Võrumaa alla. Urvaste kihelkond kuulus nimelt Võrumaa alla. Tegelikult ju maastik on sama ja isegi keelemurre nii kitsal piirkonnal on sama. Nii et need piiritõmbamised siin Tartu- ja Võrumaa vahel on väga kunstlikud, kuigi ma ise olen ikka pidanud ja nimetanud ennast võrumaiseks kirjanikuks, võib-olla just selle oma sünnikoha täpsustamiseks.

Sellest Suure Tooma Peetrist edasi on järgmine esiisa olnud Suure Tooma Mart, asunud samas kohas, samal maa-alal ja samas talus. Tema eluaeg on võrdlemisi täpselt piiritletud. Ei! Sünniaeg on ebaselge, 1720–1725, viieaastase kõikuvusega. See on samuti Raama külas, Sangaste kihelkonnas, Laatre vallas. Säält edasi on järgmine esiisa märgitud Suure Tooma Juhan. Siin kaardil on kasutatud vanaaegset, nn. vana eesti kirjaviisi, kus konsonandid on kirjutatud kahekordselt, et markeerida eeloleva vokaali lühidust, ja seda Suure Tooma Juhanit on kutsutud ka Kiri-Juhaniks. Tema on sündinud 1762. Siin on esimest korda ka mainitud nüüd juba abikaasa. Tema naine on olnud Mai, Pilli Peetri tütar Unikülast. Uniküla on ka siin, endisel Lõuna-Tartumaal, nüüdsel Valgamaal.

Onko sinne Unikülaan pitkä matka?

Ei, se ei ole kovin pitkä matka. (Siin tuli nüüd soome keel kasutusele, kuna küsimus oli soomekeelne!) Ja säält edasi hakkab tüvetabel jagunema. Sellel Suure Tooma Juhanil on nähtavasti olnud kaks poega. Üks on olnud Mats Uibopuu – siin on esimest korda võetud siis perekonnanimi kasutusele – ja Kottre Uibopuu, kaks venda. Ja selle Kottre kaudu läheb sugupuu edasi. Siin võiks vist jutustada ka lühikest episoodi, kuidas perekonnanimi on saadud.

Sel ajal, Kottre on sündinud (Kottre tähendab Gottfried,

eestikeelne lühend saksakeelsest eesnimest) 24. aprillil 1788. Tema on olnud abielus kaks korda. Esiteks on ta naine olnud Truute (ja surnud) ja selle järelle on ta uuesti abiellunud Mariaga, kelle perekond on olnud Floss. Ja see Kottre, Ulbi talust pärit, algul on ta olnud sulane, hiljem Ulbi talu peremees ja pärast ühtlasi ka mõisa aidamees ameti poolest. Ta oli kutsutud mõisa saama perekonnanime. Selles piirkonnas oli nimede andmine mõisniku käes. Mõnedes Eesti kihelkondades olid nimede andjateks kirikuõpetajad, mõnedes mõisnikud. Tema oli kutsutud perekonnanime saamiseks mõisasse ja siis oli oma Ulbi talust teele minnes läinud põldude vahelt kevadisel ajal mööda õitsevast õunapuust ja murdnud sellelt õitseva oksa. Hiljem on mulletütar täiendanud seda seletust. Tema andmeil leidis see õitsev õunapuu otse Ulbi talu koduõuel. See oli tal niisama käes olnud. Nagu suur osa inimestest tol ajal, kui nende käest küsiti, mis nad nimeks tahavad saada, olid need kõik kaunis ebateadlikud. Mõisnik oli sagedasti sunnitud ise leiutama nimesid. Sellest ajast on teada terve rida pejoratiivseid ja pilkavaid nimesid, mis on niiviisi mõisnike poolt antud. Sellel juhtumil oli asi lahenenud niiviisi, et kui nimesaaja Ulbi Kottre nime ise ei teadnud, oli mõisnik vaadanud õitsvat õunapuu oksa tema käes ja ütelnud:

– “Olgu siis nimeks Uibopuu. Sul on ju õunapuu oks käes. Kas see on su oma maa päält?”

– “Jah, oma maa päält.”

No, niiviisi sai tema siis perekonnanime Uibopuu ja nagu siis teame, Uibopuu on ju vastend põhjaeesti õunapuule. Ja nimega on siis veel see haruldus, et siin kordub kahekordselt järelkomponent *-puu*. See *uibo-*, see on tegelikult lõunaeestis paralleelnimetus Uibopuule ja seal on lihtsalt foneetilise kulumise tõttu see *-bo* või *-puu* (lõpus ei olegi muud kui *-puu*) ja kui see oli tundmatuks muutunud, pandi teine *-puu* veel otsa, et asi oleks selge. Niiviisi lõunaeestis faktiliselt on kaheksaguseid nimesid. Seal esinevad Uibod ja seal esinevad Uibopuud. Nagu teame oli eesti keeles järgsilpides *o* varem domineeriv, hiljem läks see *u* päälle üle. Seal on ta arvatavasti *puu* algul olnud ja siis on ta muutunud *o*:ks sellel juhtumil, kui puu tähendus oli kaduma läinud sellest silbist. Võib-olla. Ma ei tea, kas minu seletus on korrektne. Julius Mägiste on sel teemal koguni kirjutanud artikli *Uibopuu ja ubin* (Finsk-ugriska småskrifter 2/1973).

Onko näitä Uibopuita siellä muita kuin sinun omaa sukuasi?

Me oletame, et ei ole. Faktiliselt see nimi on sedavõrd haruldane, et need on kõik sugulased või pärinevad ühest ja samast perekonnast. Nagu meie teame, on osa neid sealt Lõuna-Eestist hiljem siirdunud ka Lätimaale, nii et peaks Lätimaal veel leiduma sama suguvõsa. Hiljem on nimi kõvasti laiendunud ja teda esineb ka Põhja-Eestis, aga algupäraselt on see tüüpiline, puhtakujuline lõunaeesti perekonnanimi ja vastavalt ka kogu perekond, kuna nad elasid suhteliselt kitsal maalal. Hiljem on kodumaal ja ka võõrsil üles kerkinud rida sellenimelisi, kellest enam ei tea, kas ja kuivõrd nad on sugulased.

Siis on siin jätk, Kottre Uibopuust läheb sugupuu siit edasi. Järgmine on Aadam (Adam) Uibopuu. Kärige Aadam, seisab siin, sündinud 22. detsembril 1819 ja ta on surnud 18. märtsil 1878, ja siin on koguni öeldud: kopsupõletikku, kirikukirjades seisis rinnatõbi sel ajal. Tema on olnud abielus Juuli Suitsuga, kes samuti on Unikülast, sealt naaberkülast, pärit, seega sealtsamast piirkonnast. Nendel on juba hulk lapsi ja nende laste hulgas on siis minu vanaisa...

Tässä Aadam Uibopuun vieressä on Kärige Aadam.

Jaa, see on Eestis sagedasti kombeks, sest perekonnanimi oli veel nii võõras, nii harjumatu, et seda ei kasutatud. Selle asemel kasutati kohalikku paiganime koos eesnimega. Sagedasti esines ka juhtumeid, kus paiganime asemel oli näiteks mõni ametinimetus. Siin Kärige ilmselt kas talukoha järele ja selle juurde kuulub Aadam. Pärast isa surma oli see Aadam, siin seisab, Ulbi talu peremees ja hiljem Ruusal, metsavaht.

Tol ajal pärast suuri sõdu ja raskeid laastamisi olid talud üldiselt tühjad, või koguni külad tühjad, ja talud väga viletsas olukorras. Laatre vald ja Raama küla asus just vanade sõjateede ääres, ja seal on andmeid, et näiteks küla 20 talust oli pärast sõdu ainult viis või kuus tükki asustatud. Muud olid kõik mahajäetud ja viletsas olukorras. Sellest Ulbi talust oli juba Aadami isa, varem mainitud Kottre pärit. See Ulbi talu oli just üks selline mahajäetud talu, mille tegelikult siis alles Aadam Uibopuu suutis üles ehitada, suurte raskustega. Mõisnik oli talle koguni ütelnud – meil on perekonnatraditsioonis teada, kogutud jutte – et mõisnik olevat teda hoiatanud mitte sinna niisuguse talu

peale minna, et sa oled küllalt ettevõtlik, tubli mees, et mis sa lähed seda talu pidama. Seda ei jõua keegi pidada. See on neetud talu lihtsalt. Seal on kõik alati halvasti läinud. Aga sellest Aadamist peale talu läks nii ütelda õitsele. Hiljem on ta ka pidanud samal ajal Ruusa metsavahi kohta, olles seal metsavaht.

Hänen vaimonsa oli siis Juuli Suits. Onkos Gustav Suits mitään sukua?

Ei ole. Gustav Suitsu perekond on pärit küll Tartumaalt, aga see on põhjapoolt Emajõe, hoopist teisest kohast. Sellel ei ole mingisugust ühendust nende Suitsudega, kuigi Suitsu nimi ei ole just Anderssoniga võrrelda, et teda nii väga sagedasti ette tuleks. See siin Unikülast pärinev neiu, Juuli Suits, ei ole sellest suguvõsast.

Edasi läheb sugupuu selle Aadami juurest otsekohe minu vana-isa juurde, isa isa juurde. See on Johann Uibopuu, kellest mul on rohkesti isiklikke mälestusi ja kes on sündinud 30. märtsil 1848. Tema surmaaega ei ole siin märgitud. See oli kunagi 1930:ndate aastate esimesel poolel. Mul on need paberid vist küll alles. Praegu ei tule meelde. Ma olin ise tema matustel. Ta sai 89 aastat vanaks või oli see 87.

Hänet sinä muistat varmasti hyvin.

Jaa. Sina nägid seal allkorral ka perekonna ülesvõtteid. Kõige peal on see halli habemega vanahärra. See on see Johann Uibopuu, kes oli elukutselt kooliõpetaja algul. See oli Mändiku algkool või Mändiku külakool. Nüüd peaks vaatama õieti kaarti. See on Urvaste kihelkonnas, siit Laatrest natuke idapoole, Võrumaal. Säält, sellest kooliõpetaja ametist sai ta nimelt sellpärasalt lahti, et siis tuli venestamise aeg ja tema ei osanud vene keelt. Kõik kooliõpetajad, kes vene keelt ei osanud, löödi ametist lahti. Nii sai tema kooliõpetaja ametist lahti, aga kooliõpetajana oli ta olnud väga populaarne. Ta oli asutanud laulukoori ja orkestri seal kohapeal ja lisaks oli tal siis laste ristimise ja surnute kirstupanemise õigus kiriku poolt ja ta oli tuntud niisuguste ilusate jutluste pidajana. Kui ta siis sealt ametist sai lahti, siis oli ümbruskonna rahval nii väga suur kahju sellest, et oli pandud korjandus toime ja toodud talle kingituseks hobune ja vanker, ja piits ka

veel vankri küljes, kõik antud talle kingituseks üle.

Pärast seda sai ta metsavahiks sinna, Õru metsavahi kohale, kus hiljem minu isa oli ka metsavaht, ja kus ka mina olen sündinud. Sealt siirdus ta hiljem Haabsaarde – see on jälle ka kitsas väike vahemaa Õru ja Haabsaare vahel, need on kaunis ligidal üksteisele. Haabsaares oli lauavabrik, saeveski nimetati seda. Metsavahi koha päält kutsuti vanaisa sinna lauavabrikusse, kui see asutati, lauavabrikut juhatama. Isa hiljem võttis selle üle. Minu isa oli metsavaht Õrul ja säält muutis ta Haabsaarde. Ema on mulle täpselt kirjutanud, kuidas see asi oli, sellest ajast, kus mul endal isiklikke mälestusi ei ole. Kirjeldus sellest on ilmunud raamatus *Minu noorusmaa*. See on koguteos paguluses elavate eesti kirjanikkude lapsepõlvest, koguteos 24 autorilt, väljaantud Eesti Kirjanike Kooperatiivi poolt Lundis aastal 1964. Minu osas on siin artikkel või kirjeldus mu varasemast lapsepõlvest pealkirjaga *Eelmaailm* ja siin on andmed ka siis minu vanisa ja isa kohta just nendelt aladelt, millest siin juttu on.

Sinä mainitsit äsken tuossa nimen Haabsaar. Mistäs se “saari” siihen tulee? Oliko siinä jotakin sellaista saaren tapaista?

Jaa, ma ei või täpselt sellele vastata, aga oletan, et kõik need on nn. soosaared. Kuivemaid kohti soisel maa-alal kutsuti ja nimetati saarteks üldiselt. Haab on muidugi haavapuu, soome keeles *haapa*. Haava saar oli siis see. Ja see oligi natuke kuivem ja kõrgem, niisugune ilus koht. Mul on isiklikke mälestusi sellest, natuke maastikulisi pilte ja muud.

Ja see Johann Uibopuu, minu vanaisa on olnud kaks korda abielus. Esiteks tema abikaasa olnud Mai, sündinud Koolmeister, ja tema surma järele abiellus Johann Uibopuu uuesti, Liisiga, kes on sündinud Blumberg. Sellest räägitakse, et see tema isa, selle Liisi Blumbergi isa on olnud Valga linna postimeister ja on rääkinud kanget eesti keelt, ja on tõenäoliselt olnud rootsi päritoluga.

Siin me näeme kaardilt, et Johann Uibopuul nende kahe abieluga kokku oli ju väga palju lapsi, koguni midagi 12 last. Aga nendest on – siin näeme ka – pooled noorelt surnud. Nii et kuus last jäi elama ja nende hulgas oli siis minu tädi, Mari-tädi, kes hiljem Pühajärvel elas ja oli abielus Henn Tambergiga seal, kellest mul jälle ka on isiklikke mälestusi. Väga tubli ja meeldiv inimene.

Siis siin, järgmine Johann Uibopuu lastest on Friedrich-Johann Uibopuu. See oli minu lell või isa vend. Jälle on mul temast rohkesti isiklikke mälestusi. Ta oli inimene, kes ennast täiesti omal käel haris ja endale hea hariduse hankis. Hoolimata ainult algkooliharidusest hankis ta igasuguste kursuste ja raamatute abil selle lisaks endale väga hea majandusteadusliku aluse, oli algul ühistegeliku panga ärijuhiks Tartus, ja pärast *Postimehe* ärijuhiks, ja hiljem Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisuse ja Eesti suurima ajalehe, *Päevalehe* direktoriks. Kuni oma surmani. Kui ma ei eksi, see oli 1932. Tema oli Esimeses Maailmasõjas pikemat aega Karpaatides rindel ja ta on kirjutanud sellest ajast päeviku, mis on kirjanik Jakob Mändmetsa poolt ümber töötatuna välja antud. Raamat on ilmunud Eestis nime all *Saatuse tujud*, Jakob Mändmetsa poolt kirja pandud sõjaväelase F.U. päeviku põhjal. Onu oli nii tagasihoidlik. Tema majandusmehena ja ajalehe ärijuhina ei tahtnud ju kirjanikkudega võistleva hakata ja palus siis, andes küll materjali kasutada, et tema nimi jääks kõrvale.

Minkä tähden juuri Mändmets sai tämän kirjoittaa?

Jaa, Mändmets oli selle *Päevalehe* toimetuse liige, nii et lähedane kaastööline ja perekonnasõber. Ja kui ma lapsepõlves Võrumaalt käisin külas onul seal Tallinnas, siis ma isiklikult nägin mitu korda Mändmetsa, kes oli külas onu juures ja sõi seal meiega koos lõunat. See on tema lugu. Pärit oli ta Saaremaalt, olles tuntud saarlasest kirjanik.

Ja veel huvitav asi on, et hiljem oli mu onu – Tallinnas oli kaitseliit ja hiljem kodukaitse – kodukaitse Tallinna põhja malevkonna päalik. Malevkond on väga suur sõjaväeline üksus. Teiste Tallinna üksuste ülemad olid kolonelid ja kindralid, ja siis oli pakutud ka temale võimalust, et ta võiks saada mingisuguse sõjaväelise aukraadi, kõrgenduse. Sest on väga kummaline kui üks allohvitser istub kindralitega samas reas. Siis tema oli vastanud:

– “Ei! Parema üks hea allohvitser kui halb kindral!”

No nii. Ja siin on Evald, see on siis minu isa. Tema oli vanaisa järele n.-ü. elupõliselt metsaga seotud. Evald Karl Adolf on tema nimi. Ta on sündinud 27. veebruaril 1879. Siis vanaisa kasvas Evaldist algul metsavahi. Ema on kirjutanud mulle sellest hiljem ja ma olen siin oma artiklis neid andmeid kasutanud. Ta oli algul Öru metsavahi talus

metsavaht ja see Õru on väga ilus koht. Mina olen seal sündinud. See metsavahi koht on praegugi Eestis alles, ja ma sain ühelt täiesti tundmatult inimeselt mineval aastal kolm ilusat fotot sellest. Isa oli seal metsavahiks. Hiljem siirdus ta sealt Iigastesse. See ei ole ka mitte väga kaugele sealt. Seal vabanes nimelt metsniku koht.

Eestis oli siis metsaametnikke kolme liiki: metsavaht, siis metsnik ja siis edasi metsaülem, forstmästare siin. Metsnik oli õieti metsatehnik ja isa sai Iigastesse selle metsatehniku koha ja jättis siis selle Õru maha ja kolis sinna Iigastesse elama. Sealt on mul tegelikult esimesi mälestusi. Ma olen Õrus sündinud, aga sealt nii noorelt ära läinud ühe- või kaheaastaselt Iigastesse, et ma sealt midagi ei mäleta – aga olen ema kaudu ja teiste kaudu väga palju kuulnud selle Õru metsavahi koha ilust.

Kuinka pitkä väli siinä on, montako kilometriä?

No, ma täpselt ei tea, aga ma oletan see võib kõige rohkem olla 15–20 kilomeetrit. Nii et see on kõik suhteliselt piiratud alal samas piirkonnas.

Muide, mul on üks Lõuna-Eesti kaart selles pruunis ümbrikus. Palun, kui ma võin selle lahti teha, siis me näeme siit kohe ka seda, kus need asuvad, need kohad, millest me siin rääkisime. Siin on nüüd Karula kihelkond. Seal on Sangaste kihelkond, seal on Laatre siin ja siis Iigaste on, näeme, on siin.

Ja Õru on?

Ja Õru ei ole kahjuks vist sellel kaardil nähtav, aga Õru peaks olema umbes siin, kuskil all. Metsade sees, suurte metsade juures. Ja nüüd ma vaatan aga, et siin oli küll olemas Haabsaare. See on natuke siiapoole... Jaa, siin on Haabsaare. Siis sellel maa-alal, Haabsaare, siin on Õru, seal on Iigaste. See on kolmnurk, niisugune väike kolmnurk samas maastikus. Need siin läänepoolsed osad kuulusid siis Tartumaa alla ja Sangaste kihelkonda, idapoolsed Karula kihelkonda, nii et säääl...

Siis sinne Latvian rajalle ei ollut paljon matkaa?

Ei olnud. Siin on Läti piir.

Jos me vielä palaamme sinun isoisääsi, siis tähän Johann Uiropuuhun, niin sinulla on hänestä paljon muistoja?

Jaa, temast mul on palju mälestusi. Pärast kui ta oli juba vana mees ja elas Tartus, elas oma tütre Anna ja tema mehe Pärsimäe juures. Anna ja Märt Pärsimägi, nendel oli Riia tänaval talurahva kauplus ja vanaisa aitas seal kaupluses kaasa. See asus Riia tänaval vastu Pauluse kirikut. Pauluse kirikul on ju ühiseid n.-ü. momente, kokkupuutepunkte ka Soomega. Arhitekt, kes selle Pauluse kiriku ehitas, oli soomlane või on see ehitatud selle soome arhitekti – vist Saarineni – joonistuste järel. Pauluse kirik meenutab väliselt ka väga palju Kallio kirikut Helsingis.

Ja säääl tänavas elas vanaisa kuni oma surmani. Tema sai ju, nagu mainisin, ka väga vanaks. See oli vist 89 aastat. Ta ei püsinud kuni oma elu lõpuni mitte eemal elust ja tegevusest, vaid oli väga energiline ja agar. Ja pisut enne, kui ta suri, siis ta võttis kätte ja käis terve Võrumaa läbi, seal kus ta oli elanud, võttis ja üüris hobuse ja vankri, ja võttis oma väikse tütrepoja kaasa, 12-aastase, ja sõitis sellega Võrumaa läbi. Ja seal kus ta siis oli metsavahiks olnud, see oli varajane aeg siis, see oli nn. tedremänguaeg ja tema ehitas veel metsa tedrevahtimise onni kuuse okstest ja oma surma-aastal laskis säääl tedre metsast. Valvas seda öö labi ja siis laskis varahommikul. Sügisel ta suri.

Ta armastas külastada maal kõiki oma sugulasi. Seal Pühajärvel loomulikult käis ta väga palju oma tütre Mari ja tema mehe juures ja võttis alati talu tööst osa, ka vana mehena. Tal oli väga häa füüsiline tervis. Ta oli metsades harjunud käima ja üks 25–30 kilomeetrit ei olnud talle vana mehena ka mitte miski asi. Siis armastas ta väga palju lugeda, jälgis poliitikat, luges ajalehti ja oli sügavalt usklik inimene. Aga kirikust ta väga palju ei hoolinud, sest tema silmis olid ka kirikuõpetajad lihtsalt surelikud ja sagedasti ekslikud inimesed. Mulle meenub ka, et kui ta oli raskelt haige ja hakkas surema, siis oli tema tütar küsinud, et kas ta peaks talle õpetaja kutsuma, nagu see meil kombeks oli. Siis ta ütles, et ei ole vaja, et mis see poisikene mulle võib anda? Niisugune tema siis oli.

Tal oli väga optimistlik ja elujaatav iseloom. Ma ei ole teda

kunagi näinud masendatud meeleolus. Ja et ta oli alati rahulik ja kindel, nägi elus kõike optimistlikku, paremaid elukülgi. Ta käis ka seal – no tema tütar, ma mainisin juba Marie, keda kutsuti Mariks, elas Pühajärvel. Sääl oli ka väga ilus maastik tolles ümbruses. Siis kui ta sõitis sinna, tuli ta Palupera jaama ja rongiga sealt oli oma 12 kilomeetrit, võib-olla isegi 15 kilomeetrit maad sinna Kösti tallu. Ta ei teatanud kunagi, et tulge mulle hobusega vasta. Ta tuli jala ja ilmus sinna, ja alati oli tal midagi kaasas. Maal on eriti tähtsad tööriistad. Siis tal oli kas uus vikat või tal oli labidas, või oli tal reha või midagi niisugust kaasas, mille tõi kingituseks.

Kävitkö sinä tätisi luona, tämän Marien?

Jaa, küll. Käisin küll, sest seal oli koguni niiviisi, et ma tean seda elu väga ligidalt. Olen seal käinud kolm suve karjas. Ma olin sääl tädi või tädimehel talus, Kösti talus karjapoiss. Säält hiljem läksin ma siis koos tädi lastega Otepää gümnaasiumi kooli. Ja see oligi siis niiviisi, et ma käisin suvel seal karjas ja sain siis kooliskäigu võimaluse, korteri ja leiva seal tädi lastega koos Otepää alevis. Nii et see on mulle väga tuttav paik ja see on üks Eesti, Lõuna-Eesti kõige ilusamaid kohti. Pühajärvest ainult neli kilomeetrit natuke sügavamale maa sisse asus see talu.

Ja siis käis vanaisa meie kodus ka. Hiljem elasime ju meie seal Võrumaal teises kohas, Kanepi kihelkonnas. Minu ema kolis oma isakoju pärast isa surma. Seal käis ka jälle vanaisa väga sagedasti meil külas. Loomulikult samal kombel tõi ta alati midagi kasulikku kaasa. – Ja see oli siis, esimesest abielust oli see Mari-tädi...

Mitenkä tätä Marie-tätiä kutsuit?

No Mari-tädi, jah. Ja siis, tema mees oli Tamberg, Henn Tamberg. See oli Viljandimaalt pärit ja rääkis Mulgi murret, aga muidugi tädi rääkis ilusat lõunaeesti Võru murret.

Siis, jaa, siis oli mu isal kolm õde, keda kõiki mäletan. Anna Pärsimägi, sellest me mainisime, kes elas Tartus Riia tänaval ja oli Märt Pärsimäega abielus. See oli seal kaupmees. See Pärsimägede suguvõsa on tegelikult ka sealt Antsla kandist, samast piirkonnast pärit. Siin kaardi pääl on koguni vist ligidal see näha. Ja sealtsamast

kandist on pärit ka kirjanik Bernard Kangro, sellest Vana-Antsla vallast. Kuskil, siin kuskil jah. Ma seda siin siiski praegu ei leia.

Antsla on (kartalla) tässä.

Antsla, jah. Ja siin see siis on. Kus see Pärsimägede koht, Sika talu, on? See on kuskil siin kandis, nii et väga ligidal. Ja siis abiellus Anna selle Märt Pärsimäega. Sellest Pärsimägede perekonnast on ju pärit kuulus eesti maalikunstnik Karl Pärsimägi, kes teise sõja ajal Pariisis kaduma läks. Ta oli, õppis niisama Pariisis. Ta oli Viiraltiga sõber ja sääl oli Pariisis suur eesti kunstnikkude koloonia omal ajal. Karl Pärsimägi ei pääsnud sõja ajaks koju ja kadus jäljetult Pariisi. Nii et tema kohta ei saadud iialgi teada, mis talle juhtus. Ja see...

Siis Anna-tädi kohta, ta on haruldaselt vitaalne inimene, on praegu 93 aastat vana ja ma olen temaga pidevalt kirjavahetuses. Isegi käsi ei värise tal kirja kirjutades.

Missä hän elää?

Tartus, Tartus elab. Nüüd oma pojaga seal koos, Vagiga.

Siis oli sääl järgmine õde Alide Uibopuu, kes oli esimese maailmasõja ajal halastajaõena tööl kuskil sõjaväehaiglas. Teenis sääl ja tutvus sääl ühe leedu ohvitseriga, Josef Sapkovskiga ja abiellus sellega ja nad siirdusid seejärel Eestist Lõuna-Ameerikasse või täpsemalt Euroopast Lõuna-Ameerikasse 20. aastate algul, pärast seda kui Vilno linn läks Poola alla. Siis ei tahtnud Sapkovski, leedu ohvitser ja isamaalane enam Euroopasse jääda. Nad läksid algul Kolumbiasse ja siis sealt hiljem Venetsueelasse ja elasid Caracases. Sapkovski oli väga tuntud poola nimega aadli perekond ja tegelikult Leedu alalt pärit ja leedu patrioot. Temal oli kohanemine Lõuna-Ameerikas väga raske. Ja siis sõjast saadud põrutuse tagajärjel – ta oli kahurväe ohvitser – oli ta tervis ka nõrk ja mõne aja järele ta suri. Aga tädi oli see, kes hoidis perekonda üleval. Algul ta asutas ühe kübaraäri ja hiljem ka juuksuriäri, ja sellega ta jõudis väga hästi edasi. Perekonnal, nagu ma olen kirjavahetuse alusel aru saanud, on Caracases majanduslikult praegu päris kenasti. Väljaarvatud, et ma nüüd sain just tädi surmateate ajaleheväljalõikena. Ta on seal nüüd novembri lõpul surnud. Tänavu kevadel ma sain tema käest pika ilusa

kirja – ta on Eestist ja Euroopast ära olnud üle 60 aastat – aga kirjutab väga hääd ja ilusat eesti keelt.

Sinä sanoit kerran, että hän on kirjoittanut kirjan, tämä sinun tätisi.

Jaa, see peab täiesti paika ja ma olengi nüüd mures selle üle, et kuidas seda käsikirja säilitada või kätte saada ja mul on kavatsus siis – tädil on ju üks poeg ka, kes on televisiooni-insener. Selle nimi on Mieczyslaw ja hiljem seal hispaaniakeelses Lõuna-Ameerikas tuli Miguel, aga kui tädi mulle kirjutas, siis oli ta Mikk ja ma pean sellele Mikule nüüd siis kirjutama, et kuhu see tädi raamat jäi. Tädi kirjutas mulle korduvalt, et ta on tahtnud oma elukogemustest ülevaadet anda ja et ta on isegi kokkuleppele saanud ühe kohaliku kirjastajaga, kes oleks huvitatud sellest raamatu väljaandmisest. Tema lapsepõlvest ja tema siirdumisest Lõuna-Ameerikasse ja säälsetest kohanemisraskustest ja tingimustest peaks see raamat jutustama. Et see on kirjutatud hispaania keeles, teeb muidugi asja meile siin natuke raskemaks, aga on ju arusaadav, et ta tahtis selle raamatuga valgustada seal oma hispaaniakeelset ümbrust.

Minkälainen tämä tädin mies oli? Kun hän oli upseeri, niin saiko hän mitään työtä Etelä-Amerikassa?

No, ma ei tea täpselt. Võib-olla midagi juhuslikult, aga päris kindlat töökohta ta vist ei ole tegelikult sääl kunagi saanud. Üksikasjad sellest mul puuduvad ja on väga võimalik ka, et just tema tervislik olukord ja sõjast saadud vigastused tegid talle kõik raskemaks.

Siis on ju sääl edasi noorem õde Hella, kellest on mul ka rohkesti isiklikke mälestusi. See oli väga lüüriline ja habras ja õrn, noor tädi mulle. Siis mäletan, et ta jättis kuidagi niisuguse kurvameelse mulje ja seda seletatakse sellega, et ta armastas väga minu isa, oma venda ja et minu isa surm mõjus temale niivõrd vapustavalt, et ta õieti kogu eluajal sellest ei toibunud. Ta oli Tallinnas samuti *Päevalehe* juures ametis, olles keeleline korrektor. Sel ajal nimelt pandi ajalehtede keelelisele küljele väga suurt rõhku, ja *Päevalehe* juures oli suur korrektorite staap. Vähemalt viis korrektorit oli, kes algul korrigeerisid keeleliselt artikkelid ja hiljem valvasid, et trükivigu ei olnuks. Üks nendest *Päevalehe* korrektoritest oli just minu tädi, see Hella Ui-

bopuu. Tema oli käinud Tartus Eesti Kasvatusseltsi Tütarlaste Gümnaasiumis, mille taset peeti väga kõrgeks ja oli väga hea eesti keele oskusega. Temast võiks ka veel öelda, et ta on avaldanud varjunime all ühe luuletuskogu. Varjunimeks, kui ma ei eksi, oli vist Hell Virv. Luuletuskogu pealkiri on *Värsse ühest päevikust*. Seda ilmus omal ajal 30. aastate algul nähtavasti nii väike trükk, et raamatut praegu enam leida pole. Seda ei ole ka Soomes leiduvate eesti raamatute bibliograafias, mille on koostanud Yrjö Aav. Soomes olevad eesti kirjanduse ja ajakirjanduse komplektid on just selle bibliograafia tõttu väga kergesti kontrollitavad, õnnelikul kombel. Need, kes sellest on teadlikud, saavad kiiresti ülevaate, missuguseid eesti raamatuid ja ajalehti soome raamatukogudes leidub. Kuid sääl seda raamatut ei ole. Aga tädi ütles, see vanem tädi Venezuelas, Alide nimelt, et temal oli see, aga mingisuguse asjaolu tõttu ta laenas selle raamatu välja, vaatamiseks ühele kohalikule ajakirjanikule. See ei andnud seda enam tagasi. Nii on see ka sääl kadunud. Siin me näeme, kuidas ajakirjanikkusesse tuleb suhtuda. Ma ise ka elukutselt endine ajakirjanik...

See noorem tädi ei jätkanud pärast oma venna Friedrichi surma tööd seal *Päevalehe* juures. Venna surm muutis tema olukorra niivõrd, et ka tema otsustas Eestist lahkuda ja sõitis oma õe, selle tädi Alide juurde Venetsueelasse. Ja elas Caracases, nad elasid sääl algul temaga koos. Hiljem elas ta eraldi. Tädi Hella oli muuseas tantsupedagoog. Ta õppis omal ajal Tallinnas Gerd Neggo tantsustuudios balletti ja oli siis Venetsueelas üritanud tantsustuudio asutamist ja sellega ka mõnevõrra õnnestunud. Aga nõrga närvikava tõttu tema tervis halvenes sealses kliimas ja ta on surnud 1968 Venetsueelas ja on seal ka maetud.

Hän ei ollut naimisissa?

Ei.

**Vanhemmat Evald Uibopuu ja Emilie Roht.
Isän kuolema. Koulunkäyntiä.**

No sitten... mennäänkö sinun isääsi?

Jaa, siin me alustavalt juba rääkisime temast, sellest, et ta oli seal Õru metsavaht. Aga võib-olla sissejuhatuseks oleks väga tähtis nüüd mu emast rääkida.

No niin. Isäsi meni naimisiin sitten...

Jaa. Siin ta on, Emilie Roht on minu ema, ja see on ka võrumaine perekond, aga Põhja-Võrumaalt teisest kandist. See on Kanepi kihelkonnas, Kõlleste vallas ja Karaski külas, kus on nii siis minu ema kodu ja sealt ümbrusest olid pärit ka kõik Rohtid, mitu perekonda. Suured perekonnad olid need meil mitmel pool, samuti elades kaunis kitsal maa-alal. Üks Rohtidest on ju Eesti kirjandusloos tuntud, Richard Roht. See oli minu ema noorim vend. Seal on ka vanaisa, Tinno taluomanik, Juhan Roht ja sellel oli samuti peaaegu nii samapalju lapsi kui mu isapoolsel vanaisal.

Ja temast on mul ka väga palju mälestusi. Tema oli algul Varbuse mõisa aednikupoiss või nagu ta ütles, kärneripoiss. Siis kui hakati talusid päriseks müüma, siis ta sai ettepaneku ühe talukoha ostmiseks selle mõisniku käest. Mingisugune von Möller oli kohalik mõisnik, Varbuse mõisa omanik, aga enne seda oli Samson von Himmelstern varemni selle Varbuse mõisa omanik – ja vanaisa oli samas mõisas osaliselt kutsar ja osaliselt kärneripoiss või aednik. Ja tollal oli ta ainult 19 aastat vana ja tal oli vist kümme hõberubla pükis taskus, mis oli kõik kokku tema varandus.

Aga siis ta sai laenu, sel ajal oli talude päriseks ostmiseks eripank, krediitkassa – vanaisa nimetas seda: *kriidikassa* – säält ta sai pikaajalise laenu ja talukoha, mis oli liivane maa... metsa ääres. Vanaisa võttis siis selle käsile ja ehitas sinna selle Tinno talu üles... Ja säääl on, talu juures suur õunapuuaed ka, sest ta oli ju endine kärneripoiss. Säääl oli viimati ligi sada õunapuud. Soome Talvesõja ajal, sel külmal talvel, külmasid peaaegu kõik õunapuud ära ja aed jäi tühjaks. See vanaisa ei armastanud kirjandust. Ainult vaimulik kirjandus oli see, mida vanaisa tunnustas. Ajalehtede suhtes oli ta täiesti skeptiline. Ja ta ütles sageli, et ega papper i röögi, trüki pääle, mis sa tahad!

Ma olen leidnud hiljem, et see skeptisism trükitud sõna vastu, mis vanaisal oli, on täiesti omal kohal. Et alati tuleb meeles pidada, kui me midagi loeme, et ega paber ei karju, et sinna võib peale trük-

kida, mis tahes, et sul peab olema oma aru, et hinnata, mis on õige ja mis on vale.

Teatud mõttes oli see emapoolne vanaisa suur vastand isapoolsele vanaisale. Ta oli väga üksik. Armastas üksindust, ei armastanud seltskonda ja lisaks oli ta pessimistlik ja väga skeptiline elu ja inimeste suhtes. Sellest iseloomuomadusest tingituna tekkisid tal ka omas perekonnas lastega kergesti konfliktid. Teame seda nüüd isegi kirjandusest. Minu onu Richard Roht on kirjutanud raamatu, ilusa mälestusraamatu oma lapsepõlvest. Kui see ilmus, siis heideti talle väga ette, et ta on seal oma isa, omakseid ja kodu kõike halvas valguses paista lasknud. Aga muidugi on ka seal oma seletused ja tõlgendused võimalikud. Igal juhul on see väga ilus ja väärtuslik mälestusteos.

Mikä sen kirjan nimi on?

Vana Võrumaa.

Koska se on ilmestynyt? Muistatko, suunnilleen?

Kolmekymmentä-, kolmkymmendneli või kolmkymmendviis. Sel ajal umbes. Mul on see siin õnneks isiklikult ka olemas. Seal ta kirjeldab ka tervet oma suguvõsa, kõiki oma vendi ja õdesid üksikult ja ka ema. Ema suri väga noorelt ja nagu Richard-onu siis ütleb, et väga raske töö kätte ja see võis ka paika pidada, sest nendes vaesetes oludes ja tingimustes oli taluperenaise töökoorm väga suur ja väga raske. Sellest Richard on kirjutanud ka, oma ema surmast ja just surmapäevast.

Mina sellest midagi ei mäleta, sest minu vanaema ka, s. o. emapoolne vanaema on nii noorelt surnud. Vanaisa kunagi enam teist korda ei abiellunud ja jäi siis üksinda selle suure lastekarjaga talu pidama. Ja kõige vanem tütar Liisi oli siis ainult 17-aastane, kes tal siis oli perenaiseks. Need on siin väiksed killud sellest emapoolsest perekonnast. Seal ümbruses, Karaski külas, seal oli meie kodu ligi dal ka algkool, koolimaja, neljaklassiline kool. Aga viies ja kuues algkooliklass – meil tuli ju kohe iseseisvuse saabumise järele kuueaastane koolikohustus – oli Kanepis. Viienda ja kuuenda klassi õpilased pidid käima koolis Kanepis, kuhu oli meilt 12 kilomeetrit. See oli endine kihelkonnakool ja sääl oli sel ajal, kui ma sinna kooli läksin,

juhatajaks Taavet Roht. See oli ka just samast emapoolsest suguvõsast, väga lugupeetud, aga väga karm õpetaja. Sellepärast oli tal hiljem suuri pahandusi, kui kooliolud liberaliseerusid ja siis tulid kooliinspektorid või koolinõunikud koole vaatama ja siis kaevati, et Taavet Roht kasutab väga karme vahendeid, kasvatusvahendeid. Ta ei olnud kedagi küll löönud, aga ta rääkis kurjalt lastega, ja et ta pani neid järeleistuma. Laupäeval ei lasknud neid kohe koju. Kes koerusi oli teinud, pidi kaks tundi järele istuma. Ja siis kaevati tema pääle ja siis pandi suur juurdlus toime ja oli palju pahandust sellepärast. Aga see väga suur õpilaste arv, kes tema käe alt läbi käis, oli lõppude lõpuks selle kasvatusena ikkagi üsna rahul, isegi õnnelikud paljudel juhtudel, et nad olid hea distsipliniga koolis käinud. See oli selles kandis. No nüüd me võime...

Sinun vanhemmillasi oli kolme lasta.

Kolme lasta, jah. Juhan, see on sündinud 1911, mina olen sündinud 1913 ja Maimu 1917. Need on siis et umbes kolmeaastaste vaheaegadega sündinud. Meie elu ju muutis täielikult see traagiline olukord, et 1919 tapeti minu isa, ja ema jäi üksinda kolme lapsega. See oli Vabadussõja ajal, esimese maailmasõja järelaastad.

Isa kommandeeriti või ise tahtlikult läks sealt Haabsaare lauvabriku kohalt algul Tallinna ja hiljem nn. sõjapätsatele töödele või kindlustöödele, et pääseda sellest mobilisatsioonist sellesse tsaari riigi kokkuvarisevasse sõjaväkke. Nii oli ta kodust ära ja ema oli üksinda siis lastega kodus. Siis kui Vabadussõda puhkes, oli isa Tallinnas ja meie olime seal Haabsaarel. Ja terve Lõuna-Eesti, üle poole Eestit oli siis juba punavägede poolt okupeeritud. Isal oli väga suur hirm perekonna pärast. Siis tuli ta salaja läbi frondi, läbi sõjajärgi, tuli ühel ööl, tuli koju. Ma mäletan, mul on meele isegi mälestuspilte sellest. Ta tuli õhtul koju ja hommikupoole ööd siis piirati maja ümber, koputati maja uksele ja ma mäletan, et ema ärkas üles ja meie lapsed ka kõik ja siis tuldi ja võeti mu isa kinni ja viidi ära.

Sen jälkeen hän ei palannut?

Ei. Ja on teada ka see, kuidas, mis temale juhtus. Ta viidi algul Antslasse ja sealt viidi ta Võru vanglasse. Seal Võru vanglas oli sel

ajal umbes 60 arreteeritud inimest.

Niin, sinun isäsi, tämä Evald Uibopuu, hänet siis otettiin kiinni?

Joo, ja peeti siis vangis Võru vanglas koos teistega. See oli 1919 aasta esimestel kuudel, siis kui sõjategevus lähenes Võrule ja Võru oli langemas või Võru vabastati, siis viimasel ööl võeti terve vanglatäis inimesi ja lasti Kirepi kantsil maha ilma ühegi kohtuta, lihtsalt taganemise olukorras. Sealt siis hiljem kaevati need laibad ülesse sellest ühishauast ja anti sii välja omastele matmiseks.

Minu isa on maetud Karula surnuaiale ja mäletan ka veel seda talve ja matuseaega. Täpne olukord vanglas on teada ka selle tõttu, et üks inimene pääses nende hulgast. Neid viidi mahalaskmisele hommikul kella viie ajal. Siis oli täiesti pime ja neid toodi vangla õue välja ja siis üks nende hulgast kasutas silmapilku, nägi, et vangla katuse räästa all oli suur vihmaveetünn, mis oli tühi. Ta hüppas sinna vihmaveetünni ja õnneks niisugusel kombel, et valvurid ei näinud, kuna väljas oli pime. Ta jäi sinna tünni. Selle tulemus on küll nii traagiline, et siis kui vangid viidi vangla õuelt tänavale ja loeti üle ja üks puudus, siis oli võetud juhuslik möödamineja kinni ja lasti selle asemel maha, nii et arv saaks täis. See, kes seal vangla õuel tünnis istus, istus seal ühe päeva, sest selle sama päeva õhtul tulid juba Eesti vabariigi sõjaväed Võrru sisse ja siis mees tuli välja. Ja ma mäletan, et sama mees oli Antslast pärit. Praegu mul ei tule ta nime meele. Ta oli elukutselt rätsep. Ta käis kõigis tapetute perekondades jutustamas.

Oletko sinä isäsi kohtalosta missään kirjoittanut?

Otsekohelel mitte. Ma ei ole seda teinud. Aga see motiiv on kasutatud minu romaanis *Keegi ei kuule meid* ja nimelt sellest aspektist, et samal ajal ju juhtus sama traagilisi lugusid ju täiesti vastupidises suunas ümberpööratud olukordades ja üks teine Uibopuu lasti valgete vägede poolt umbes samal ajal maha, eksitusest lihtsalt. Tema oma sõber oli Eesti vabariigi sõjaväehvitser, kuid jõudis ainult pool tundi hiljem kohale. See on siis suuresti mõjustanud niihästi mu elukäiku kui ka mu isiklikku suhtumist, ja nimelt asjaolu, et ma ei ole kunagi pidanud õigeks mingisugust kättemaksuprintsiipi. See on õieti ka tänu minu emale, sest siis pärast oli ju niiviisi, et selgitati välja, mispä-

rast minu isa kinni võeti. Selgus nimelt, et keegi oli näinud tema kojutulekut ja käis sellest teatamas vene staabis Antslas. Selle ülesandmise alusel siis mu isa vangistati. Siis see isik saadi teada ja Võrus toimus hiljem protsess tema vastu. See oli kohtus arutusel ja siis oli seal prokurör, see oli pärastine Valga linnapea Teodor Villa, kes oli siis küsinud muuseas mu ema käest, et mis karistust teie temale soovite. Siis ema oli ütlenud nii, et igal juhul mina tema elu ei soovi. Tal on kolm last. Ja nii ta mõisteti viieks aastaks vangi ja vabanes kahe ja poole aasta pärast. Minu onu, mu ema vend võttis ta enda vabrikusse või veskisse Võrumaal tööle. Ta oli kohtus seletanud, et ta ei võinud aimata, et tema ülesandmise pärast inimene ära tapetakse.

Sinä olit silloin jo kuuden vuoden ikäinen?

Jaa, viie-, kuueaastane. Ma mäletan ka seda isa äraviimist öösel. Magamistoast kutsuti meid esimesse tuppa ja siis ma nägin, isal oli palitu seljas ja kaks vene mundris sõdurit niisuguste karvamütsidega peas, püssid käes seisid ukse kõrval ja isa istus sohvale ja võttis siis venna ja minu oma põlvele. Ja ema oli teises toas ja nuttis.

Sinun äitisi joutui sitten elättämään koko perhettä tästä eteenpäin?

Jaa, ja loomulikult ta pidi siis sellest Haabsaare kohast lahkuma. Isa enam olemas ei olnud ja siis me kolisimegi sinna vanaisa koju Karaski külla, Tinno tallu. Vanaisa oli sel ajal üksinda, juba vana inimene, ja talu oli antud rendile ja siis meid viidi, ema kolme lapsega sinna.

Algul ei olnud ju võimalik emal seda talu pidama hakata niisugustes tingimustes. Siis oligi, et ma olin mitmel pool, sugulaste juures käisin karjas ja koolis. Algul kui algkooli tuli minna, siis tädi Anna Tartus võttis mind kaheks aastaks enda juurde. Ma käisin Tartus Aia tänava algkoolis kaks aastat ja siis tulin ma tagasi ja siis käisin kolmandas ja neljandas klassis Karaski algkoolis. Aga vahepeal oli minu onu Voldemar, kes oli tegelikult Venemaal, Siberis Irkutskis välja õppinud meier ja väga energiline ja ettevõtlik inimene, ostnud Võrumaale, Linnamäe valda üsna suure Utitaja vesiveski, kus oli ka villakraasimine ja laualõikus. Onu Voldemar soovis – ta ei olnud abielus – et mu ema tuleks temale perenaiseks sinna ja võtaks lapsed ka kaasa. Ja siis me läksimegi sinna onu juurde ja ma käisin ka sääl koo-

lis. Nii et ma olen väga paljudes algkoolides käinud. Tartus käinud ja Karaskis käinud ja Kanepis, ja siis seal Linnamäel algkoolis käinud ka mõne aja. Ja see oli ka väga ilus ümbrus seal Linnamäel Võhandu jõe ääres. Mitte kaugel sellest on ka see koht, millest Aino Kallas kirjutab raamatus *Pühajõe kättemaks*. See on seal, Sõmerpalus just, väga ligidal sellele kohale. Nii et ma olen sellest sündmuskohast, kus Aino Kallase kirjeldatud veski asus, väga sageli mööda sõitnud ja tunnen seda ümbrust sääl.

Mitenkä Aino Kallas sieltä sai motiivin? Oliko hän siellä käynyt tai muuten kuullut siitä?

Aino Kallas kasutas väga palju kuulnud ainekku, tema oli terava kõrvaga ja terava silmaga. Ta luges. Ja see oli kindlasti nii, sest see Pühajõe kättemaks on ju vanades allikates, kroonikates märgitud kui üks ebausude näide, suure ebausude näide. Tema luges kindlasti seda. Ühes Gutsloffi teoses on sellest ka juttu. Aino Kallas võttis siis sellest aine, sai sellest oma kirjandusliku idee. Ma ei tea, kas ta seal Sõmerpalus Pühajõe ääres on käinud. Aga ma oletan seda, sest tema oli inimene, kellest võis arvata, et ta seda tegi. Lõuna-Eestis ta muidugi käis. Seal ei ole kahtlust, kuigi Saaremaa oli ju tegelikult tema kirjanduslikuks baasiks.

Siis, nagu öeldud, kui algkool oli läbi, see oli siis Kanepi kuueklassiline algkool, siis tekkis ju vajadus gümnaasiumimiseks. Sellega ühenduses väljavaateid, majanduslike väljavaateid mingeisuguseid ei olnud. Siis kerkis üles see variant, et see tädi seal Otepääl – nende talu oli seal ligidal ja seal oli ka Otepää gümnaasium, tema noorem tütar Pärja oli minuga just täpselt ühevanune ja pidi gümnaasiumi minema – siis see Mari-tädi ütles, et siis võite te ju kahekesi sinna kooli minna, et see on ükskõik, et kas üks või kaks last käib seal korraga. Niisiis ma olin seal paar aastat. Suviti käisin karjas seal Mari-tädi juures. Talvel elasin Otepää alevis ja käisin koolis Otepää gümnaasiumis. Sellest ajast on mul ka rohkelt mälestusi.

Veel selle Mari-tädi iseloomustamiseks. See oli väga hea südamega inimene. Karjane pidi tõusma juba kell viis suvehommikul või kell kuus, hiljemalt, kui lehma lüpsi. Siis oli selle unega nii palju maadlemist ja võitlemist. Ma mäletan üht pühapäeva, et ma ärkasin üles. Me magasime suveti – väga soojad suved olid sääl – magasime

lakas heinte peal, ja ärkasin üles ja vaatasin või tundsin, et katus on kuumaks läinud ja hele päike paistab katuse räästa alt sisse, ja kohkusin õudsel, et nüüd ma olen ju karja välja saatmata jätnud. Siis tulin üles ja vaatasin. Laut oli tühi, loomad olid kõik läinud, väljas, ja tegelikult kari tuli juba koju. Kella kümneks suvel aeti loomad tagasi sisse, sest keskpäev oli liiga kuum, ja parme ja sääski oli loomade kallal. Mari-tädi tuli karjaga ja ütles, et ma vaatasin, et sa magad nii magusalt, et ma lähen ise.

**Kohtalokas polkupyöraõnnettomuus Otepäässä.
Enon, kirjailija Richard Rohtin luona Sangastessa.
Ensimmäiset kirjalliset kokeilut.**

Mukavia muistoja! No sinä olit siellä Otepään kymnaasisissa, kävit koulua parisen vuotta.

Jaa, olin siis tegelikult kaks pool, peaaegu kolm aastat. Aga ma ei saanud gümnaasiumi seal lõpetada, sest seal mulle juhtus siis see õnnetus, et sõitsin jalgrattaga vastu ühte kiviposti ja lõin põlve väga raskelt ära. See valu läks küll mööda, aga hiljem muutus see lugu päris tõsiseks. Kui ma siis arstide juurde läksin, siis selgus, et oli tekkinud põlvetuberkuloos. Hiljem saadi ju röntgenpiltidest selgitusele, et seal oli luumõranemisega tegemist, mis oli põhjustanud, et algul tekkis vesi põlve. Selle tulemusena jäi siis mu kooliskäik pooleli ja ma ise olin siis pikemat aega, isegi aastate viisi, väga tõsiselt haige, nii et vahel sain aru nii, et elulootusi palju enam ei olnudki. Ometi see paranes, nii et ma sain terveks, kuigi põlv jäi küll kangeks. Mõlemad luuotsad kasvatati lihtsalt kokku. Sel ajal muid vahendeid ei olnud.

Ma lebasin ka Tartu haavaklinikus, olin seal ravil vist midagi kaheksa, üheksa kuud. Siis pärast seda kodus, ilma et ma oleksin üldse voodist üles ja kõndida saanud. Aga pikkamisi see paranes, ja ütleme, et osaliselt olen seda tüüpi haigusekäiku kirjeldanud küll hoopis teises seoses oma romaanis *Janu*, mis on ka soome keelde tõlgitud *Jano* nimelisena. Sääl, ütleme, puhtakujuline haiguseprotsessi kirjeldus on mu oma isiklike kogemuste aluselt. Muidugi teose kompositsioon ja isikud, need on osaliselt kombineeritud, osaliselt ka

elust võetud. Nagu me eile õhtuses ettekandes Väinö Linna loomingu meetodist kuulsime, on mul teatud sarnasust tema omaga selles, et kasutan ka autentseid, isiklikke elamusi.

Tämä onnettomuus muutti sitten sinun elämäsi... Oliko se niin, että sinä polkupyörällä ajoit?

Juu, ja se oli siellä Otepään, Otepää gümnaasiumis. Selle maja nurga juures oli siisugune kivipost ja head jalgrattasõitjad katsusid sealt kitsast kohast läbi sõita. Sama asi juhtus siis minuga, aga ma kukkusin selle kiviposti otsa. Nagu öeldud, pärast selgus, et seal tekkis luumõranemine, või irdus kild, lahtine kild, mis kasvatas siis mingisuguse krõmpsluu ümber. Sinna tekkis põletik ja vesi. Ei ole just nii asjatundja arstiteaduses, aga mõni on ütelnud, et see oli tegelikult sekundaarne tuberkuloosipesa seal põlves, et see oli arvatavasti juba mujal organismise enne olemas. Ainult selle vigastuse tõttu see lõi välja just selles kohas, et see oleks muidu võinud olla kas kopsu-tuberkuloos või midagi muud. Selle tõttu jäi siis mul kool pooleli, gümnaasium, ja see põhjustas omakorda, et ma kavatsesin kõik aeg seda hiljem teha. Hakkasin siisuguse tugiaparaadi või proteesi abil käima, nii et jalg ei toetaks maha – seitse aastat ma kõndisin niiviisi.

Selle haiguse ajal, eriti siis kui ma kodus olin, sain ma väga palju lugeda. Ma olen piibli kaks korda läbi lugenud, suure piibli. Meil koolimaja juures oli avalik rahvaraamatukogu. Õde tõi sealt laenuks raamatuid. Vähemalt paar tuhat ilukirjanduslikku teost ja kõike muud ma lugesin sel ajal. Haigena olles, samal ajal, ma hakkasin ka kirjutama. Võib siis öelda: kuna midagi muud ei olnud teha! Sest elu oli läinud kõik teisiti, kui ma oleksin unistanud. Ma tegelikult oleksin tahtnud hoopis saada kas metsavahiks või, siis ma mõtlesin ka, et ma oleksin tahtnud väga arstiks õppida või midagi siisugust. See kõik muutus võimatuks siis ja jäid üks võimalus järele, et ma hakkasin kirjutama. Ja hakkasin novelle kirjutama. Väikseid novelle algul.

Ja eriti oli seal, võib-olla eeskujuks ka see minu onu Richard Roht, kes isiklikult minu saatuse vastu väga suurt huvi tundis. Hiljem, kui ta asus elama Sangastesse, ta sai sinna siisuguse talukoha – ta oli Vabadussõjast osa võtnud ohvitser – sai siisuguse autasumaa ja hakkas endale sinna maja ehitama. Siis olin ma juba voodist üles tõusnud, ja hakanud liikuma ja käima, ja siis ta ütles, et sul on seal

kodus igav, et tule minu juurde Sangastesse! Tal oli juba pool maja valmis, ütles, et sa saad omaette toa. Tal oli väike tagamõte ka sellega. Siis kirjutusmasinaid nii laialt liikvel just ei olnud ja ta enda käekiri oli väga halb. Kirjastused ei tahtnud tema käsikirju lugeda ja siis vajab ta kedagi, eks oleks ilusa, selge käekirjaga tema romaanid ümber kirjutatud. Niiviisi olin ma tema juures, võiks öelda kolmveerand aastat seal Sangastes, ja olen kirjutanud puhtaks hulk tema novelle algkäsikirjast, ja muuseas ka romaani *Elu on ilus*. Ma mäletan seda üksikasjaliselt. Mulle oli siis suureks elamuseks just tema kirjutamistechnikat jälgida ja sõnavara, ja kõike. Nii et sellest oli mulle kasu, see nagu julgustas mind.

Ma ei oleks iialgi ka jälle mõtelnud, et ma nüüd mingisuguseks kirjanikuks võiksin kujuneda niisuguseis mõõtmeis nagu onu või mõni teine. Hakkasin siis katsetama ja siis aegamööda, või üllatavalt isegi väga varsti, juba 30. aastate algul, see oli siiski vist -35, kui mulle suureks hämmastuseks ajakiri *Looming* võttis ja avaldas ühe minu novelli. Semper oli sel ajal toimetaja. Meil on ju süüdistatud nende kultuurajakirjade toimetajaid väga, et seal on kõik oma meeste kätes. Keegi muu sinna ei pääse, kui ainult omad sõbrad, sest sel ajal maksti Eestis haruldaselt kõrget honorari riiklikkude toetustega. Meil oli siis juba kultuurkapital funktsioneerimas ja palju tõhusamal kujul kui siin Rootsisis praegu alles hakatakse. Ajakirjad said nii suurt riiklikku toetust, et üksainus lehekülg oli juba kirjanikule suur sissetulek, ja kui avaldasid ühe novelli, siis see vastas kooliõpetaja mitme kuu palgale. See siiski tõendab midagi, et täiesti tundmatu nooruk Võrumaalt sai *Loomingu* toimetuselt teate, et tema novell ilmub seal ja seal numbris. Niisiis süüdistus "onupojapoliitikast" alati väga paika ei pidanud. Pärast seda esimest novelli *Loomingus – Vanatüdruk* oli see – ilmus seal ka rida teisi. Mu esimene *Loomingu* novell on ilmunud ka soome keeles, nimelt ajakirjas *Suomen Kuvalehti* (nr. 44/ 1943).

Mistä se teema on?

Jaa. See on täpselt nagu Väinö Linna ainetega. Niisugune vanatüdruk on silme ees, sealt oma kodukülast. Niisuguseid ei olnud mitte ainult üks. Neid oli võib-olla mitu, ent need on kokku kombineeritud, ja samuti siis niisugune hiline armastusvahekord. Novell on ilmunud ka

rootsikeelses tõlkes pealkirja all *Höstlig eros*. Rootsi keeles on nimi hästi leiutatud, no ütleme, et vanatüdruku hilinenud armastus. Kompositsioon on küll kunstlik, tähendab see ei ole tegelikus elus niiviisi juhtunud, aga need inimesed on umbes sinnapoole, ja miljöö.

Siis *Looming* pärast seda esimest novelli jätkas pidevalt minu novellide avaldamist. Isiklikult ei ole ma kunagi seal *Loomingu* toimetuses käinud, väljaarvatud *Loomingu* talitus, kus ükskord käisin saadaolevat honorari välja võtmas. Aga ma ei ole näiteks kunagi Semperiga isiklikult kohtunud.

Esikoisteos, kertomuskokoelma *Väravate all* (1936).

Sinun ensimmäinen kirjasi ilmestyi minä vuonna?

See ilmus, kui ma ei eksi, 1936 Noor-Eesti rahvaraamatute sarjas. See on, *Väravate all* on selle nimi. Mäletan ainult seda, et see oli väga sünge raamat, ja ütleme just siisuguse raske eluvõitluse kujutus. Võib-olla mõni mõtleb, et mu enda elu on nii raske olnud. Tegelikult ma ei ole aga oma elu väga raskena üle elanud. Vastupidi, ma olen näinud, et paljudel teistel on palju raskem olnud. Siis oligi seda kirjutades üks koolivend Otepää gümnaasiumist silme ees, kellele ma mõtlesin ja kelle elu oli väga raske. Raamatus on tema elukogemusi kasutatud ja edasi antud. Ehk rohkem sellest ka. Ma ei taha sugugi enda eluraskuste üle kunagi kaevata, sest teisipidi on kõige sellega seotud ka väga palju positiivseid elamusi, ja mitte ainult negatiivseid.

Se on nuorisoromaani tämä Väravate all?

Jah. No ei. Ei või ütelda just, aga ma kardan, et ma enam ei ole ise võimeline selle töö üle rääkimagi, sest ma ei ole teda üldse pärast seda lugenud. Selle suhtes on mul siisugune väike kartus, et võib-olla läheb siis nagu Väinö Linnal selle ühe tööga läks. Parem ma ei loe, ja siis on ta mulle siisugune, ütleme ainult üks meeldiv mälestus, udune mälestus, millest ma mitte täpselt ei tea, mis ta on.

Mutta sinulle oli kuitenkin tärkeä asia, että sait julkaistuksi kirjan. Se herätti huomiota tietysti.

Jaa, muidugi, sest konkurents oli ju sel ajal tohutu. Eestis oli väga palju algajakirjanikke ja kirjanikeks saada-tahtjaid, sest juba Noor-Eestis ja Siurust ja kõigest peale meie, eesti kirjanduse üks iseloomujooni oli, et kirjanikuks olemine oli väga romantiseeritud. See ei olnud aga tegelikkuses mitte niiviisi. Samal ajal räägiti Siuru sant-laagritest halvustavalt, ja leidus ka palju inimesi, kes lihtsalt arvasid, et kirjanikud on looderid ja need, kes tööd ei viitsi teha jne. Aga selle kõrval oli kirjanduse ja kirjanike ümber mingi suur oreool Eestis. Seetõttu oli ka loomulikult konkurents väga tugev. Nii et see oli suur asi Eestis sel ajal raamatut välja saada. Oli väga tõsine asi. Samuti ka muidugi suur asi, et sellises ajakirjas nagu *Looming* ja Tallinnas *Varamu*, et seal kaastööliseks olla. See tähendas juba täielikku tunnustus n.-ü. elukutselises mõõtmes.

Aga enne seda, kui ma *Loomingusse* sain, siis oli veel vaheastmeks Tallinnas ilmuv ajakiri *Eesti Noorus*. Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus oli selle ajakirja taga ja see korraldas aegajalt luulevõistlusi ja novellivõistlusi. Ühel niisugusel novellivõistlusel sain ma esimese auhinna. See oli siis, mu haiguse ajal, ja see novell oli täiesti haigena voodis kirjutatud. Ja siis kui ma sain selle auhinna, siis oli see ka veel niiviisi, et ma ei olnud veel voodist üles tõusnud, ei olnud veel võimeline ühest toaotsast teiseni kõndimagi. See oli muidugi suur elamus sel ajal. See oli küll ainult noorteühingu ajakiri, aga teatut väiksemat tähelepanu sellele siiski pühendati.

Sanomalehtimieheksi Valgaan. Haastattelumatkoja.

No sitten kun tuli tämä Väravate all, sinä olit silloin jo toimessa, eikö niin?

Jaa. Kui *Väravate all* ilmus, siis ma olin Valgas reporter. Ma tahtsin ju saada kuhugi ajalehe juure, ajalehe toimetusse. Sõitsin Tallinnasse ja käisin kõik ajalehed läbi, aga igal pool olid omad toimetajad ees. Ma mäletan, et ka käisin *Uus Eesti* juures. Seal oli Mait Metsanurk kirjandusliku osakonna toimetaja. See kehtas ainult õlgu ja ütles, et noh, mis te siis saaksite siin teha või mis kohta siin anda on. Igalt poolt tulid samasugused negatiivsed vastused.

Siis kui ma käisin *Vaba maa* juures, oli seal see kuulus äri-meis Aleksander Veiler, kellel oli kontsern ja hulk ajalehti. Ta ütles, et siin meil küll ei ole mingit kohta anda, sest suur osa meie süsteemist on, et kõik elavad ridade päält. Kirjutavad ja saavad selle päält makstud ja kui ei kirjuta, siis ei saa midagi. Ja ruumi meil siin pealinnas ka ei ole, aga meil on kavatsus igal pool üle maa esindused sisse töötada, väikelinnades, provintsilinnades. Meil on mitu linna, kus ei ole ühtegi permanentset, korrapärast kirjasaatjat või reporterit. Ma vaatan järele, mis linnad on vabad, tulge siis homme tagasi. Siis kui tahate, teeme kauba ära. Siis hakate meile kirjasaatjaks, saate natukene püsivat taskuraha iga kuu ja kirjutate kõvasti, ja iga rea pealt saate makstud. Siis pakkus ta mulle, ma ei tea, mis linnad need kõik olid. Aga Valga oli see, mis asus Lõuna-Eestis, seal kus oli mu kodu- ja päritolupiirkond. Seetõttu ta ütles, et sõitke siis Valka. Meil ei ole praegu seal kedagi, ja see on huvitav linn sääl. Siis ma tegingi nii. Hirmus raske südamega, sest arvasin, et kuidas mina võiksin siis ära elada sääl sellest, et ma saan – ta lubas 25 krooni kuus – mis oli see nn. fiksum, mu kindel palk. Ja siis ridade pealt.

Sinun Valgaan menosi oli siis semmoinen sattuma.

See oli jälle väga otsustav, pöördeline sündmus, sest sellega ma sattusin siis täiesti ajakirjanduse võrku. Väga meeldivasse võrku, sest ma ei ole ennast elus kunagi nii õnnelikuna ja nii hästi tundnud, kui just ajakirjandusliku tööga ühenduses – mitte toimetajana, vaid reporterina. Sealt see siis algas, kui ma Valka sõitsin.

Milloin sinä menit sinne?

See oli 1935 või oli -36, ma arvaksin, oli vist -35. Siis ma olin veel kaunis haige. Jala ümber oli see protees ja muidugi terve linn märkas kohe, et üks mees, niisugune raudjalaga, tuli linna, ilmus sinna üks võõras mees. Käis alati ringi iga hommikul, käis politseijaoskonnas, käis kohtukantseleis, käis linnavalitsuses, käis maavalitsuses ja igal pool. Mul oli ajakirjaniku kaart ja ma palusin, küsisin kõikjalt, mis on uudist. Vajaduse korral usutlesin või intervjuueerisin inimesi ja sain kokku väga palju materjali. Tõesti, Valgas olles ma kirjutasin palju ja kõik valgalased muutusid väga uhkeks, et kujutada ette, varem ei

teadnud Tallinnas keegi, et Valga on olemas. Nüüd on järsku iga leht täis kõiksugust imelikku asja, mis Valgas on sündinud. Ja tõesti, vastuvõtt oli alati väga sõbralik. Ka need kõige kõrgemad, nagu maa- vanem ja linnapea, olid väga vastutulelikud. Peab ütlema, et Eestis valitses sel ajal üldiselt väga demokraatlik käitumine, ja ajakirjanduse tähtsust hinnati. Ma sain kiiresti palju sõpru, informante, niiviisi, et sain alati teada, mis ja kus kunagi midagi juhtus. Ning sääl piirilinnas juhtuski kõiksuguseid imelikke asju. Seal võis ka väikestest psüholoogilistest seikadest vahel teha suure numbri, mis läks läbi kõikide ajalehtede. Teisedki lehed laenasid pärast, mis olin kirjutanud.

Sellega koos ma jätkasin paralleelselt muidugi ilukirjanduslikku tegevust, sest osa sellest materjalist, mis ma nägin ja kuulsin, kuulus ilukirjandusliku materjali liiki, ja siis ma jätkasin novellide kirjutamist. Osa ainet kasutasin päevakajaliselt vestetena.

Ma tegin sel ajal n.-ü. kõike, kirjutasin teatri- ja kunstinäituste arvustusi, politsei- ja kohtureportaaže, ja isegi mõned juhtkirjad, intervjuusid, ja eriti palju kirjutasin ma vesteid eri varjunimede all. Need ilmusid siisugustes ajalehtedes nagu *Rahvaleht*, *Esmaspäev*, *Maa Hääl*. See oli maarahva jaoks, ja ajakirjadest olid sääl *Kirilind* ja *Perekonnaleht*, ja ma kirjutasin ka kõikide nende jaoks. Osa, nii siis ütleme, võiks nimetada novelettideks. Aga osa olid vested või “pakinat”. Neid kirjutasin ma väga palju ja need ei ilmunud siis mu oma nime all. Mul oli mitmesuguseid varjunimesid, mida ma kasutasin.

Millaisia salanimiä sinulla oli? Muistako joitakin?

Jaa. Sääl oli, üks oli *Veli*. Siis oli seal üks oli semmoinen latinasta jostain syystä lainattu nimi *Pax*, *P-a-x*, tarkoitti rauhaa. Oli jotain ulkopoliittisia levottomuuksia, kai siitä johtuva. Ja siis midagi üht ja teist muud. Praegusel silmapilgul ei tulegi meelde. Juhuslikke, täitsa ühekordseid nimesidki oli.

Valga linn oli väga huvitav, muutus mulle varsti tuttavaks. Tegelikult selle romaani *Keegi ei kuule meid* geograafiline taust ja miljöotaust on täpselt, see on täpne Valga linna kujutus, nii nagu see oli. Ka osa inimesi on sealt laenatud ja on tuttavad nendele, kes Valgas elasid. Ajaleht *Esmaspäev* avaldas mitmesuguseid avaliku elu tege- laste, või inimeste kirjanduslikke portreesid. Selle rubriigi pealkiri oli

Meie rahvasulased. Siis joonistas Gori – meie kuulus karikaturist – ühe foto järele šarži, karikatuuri, ja siis lisandus kirjeldus. Valgast leidsin ma väga omapäraseid ja huvitavaid inimesi, keda ma siis kirjeldasin portreedena, täiesti nende avalikkude, õigete nimede all. Aga tõin sagedasti ka niisuguseid koomilisi asju välja, et mõned olid pärast haavunud ja pahased. Aga tõsisemaid pahandusi siiski ei juhtunud.

Se sanomalehti ilmestyi siis myös Valgassa, vai menikö kaikki kirjoittamasi Tallinnaan?

Ei, Tallinnaan. Tallinnast saadeti siis leht Valka müügile. Sääl oli niisugune oma kohalik kontor igal ajalehel, mis korraldas müüki. Valgas ilmus ka oma ajaleht *Lõuna-Eesti*. See ilmus kaks või kolm korda nädalas. Samal ajal olin ma ka selle kohaliku ajalehe kaastöölisi. Osa inimesi arvasid, et ma olengi selle *Lõuna-Eesti* toimetaja säääl, sest keegi ei uskunud, et Tallinna ajalehtede kaastööline säääl võiks elada ainult sellest. Nii et ma olin tegelikult kahekordselt rakkes. Kohaliku lehe juures ma sain sagedasti sealsetelt toimetajatelt ülesandeid. Nad ei suutnud kõike ise ära teha, istusid seal trükikoja kõrval toakeses ja siis ma õiendasin ka nende asju. Aga õige varsti pärast seda ma avastasin, et õige ajakirjanik ei tohi istuda ainult linnas, vaid et sellel on ka suur tagamaa. Siis ma hakkasin, no vähemalt iga nädal, ma valisin välja mõne teise väiksema linna või alevi, või mingisuse objekti ja hakkasin väljas ringi sõitma ja käima. Tegin palju reportaaže just elust ja inimestest. See oli minu meelest väga huvitav toiming seal.

Näiteks Karulas keegi, üks vana inimene sai saja-aastaseks, sada aastat vanaks. Ma läksin tema juurde ja rääkisin selle vanaemaga säääl tema elust. Siis seal oli kuulda, et kuskil metsa sees elab niisugune eraklane, väikses onnis ja väga viletsalt lapitud riides. Aga ta on väga tark, ta oskab ilma ennustada, nii kuidas meteoroloogid oma tarkusega seda kuskil ei oska. Siis ma läksin selle “meteoroloog” juurde ja rääkisin temaga. *Vaba Maa* ajalehtedel oli siis printsibiiks, et iga reporter peab olema ka fotograaf ja anti koguni laenu või raha fotoaparaadi ostmiseks. Mul oli ka sel ajal oma Zeiss, saksa fotoaparaat ja ma tegin üsna palju pilte. Need ilmusid siis ajalehtedes ja ka sellest “meteoroloogist” seal Karula metsas tegin ma pildi. Nii-

sugune onn, peaaegu maa sisse kaevatud ja siis niisugune lapitud riides vana habemik, nagu nüüd Taanis näeb neid õllepurkide kaane peal. Ja kui ma siis küsisin tema käest, et kuidas ta siis nii tabavalt ilma võib ennustada, et need tal alati korda lähevad. Siis ta ütles nii-viisi, et “närvismus annab signaali”. Ja ma panin sellele artiklile pealkirjaks selle “Närvismus annab signaali” jutumärkides. Sellel oli jälle toimetuses kohutavalt suur menu ja seda loeti suure huviga. Ja see pilt, selle mehe foto ka juures, tema elutingimused ja asjalood seal kõik kirjeldatud. Niisuguseid asju ma harrastasin, sest see oli mulle endale ka huvitav.

Või käisin näiteks Jõgevestel. Seal on Barclay de Tolly hauakamber. See on see Napoleoni võitja sõjamarssal, vene välimarssal, kes on maetud sääl. Selle hauakambri valvuriks on inimene, kelle isa ja vanaisa on samas ametis olnud. Kolmandat sugupõlve, ja tal ei ole muud ametit kui valvata seda marssali hauakohta. See oli arvatavasti muumiaks muutunud oma kirstus seal sees. Need lood, mida see hauakambri valvur mulle jutustas, olid toredad. Seda tüüpi asju kirjutasin.

Siis sattusin sealt Jõgevestelt tulles, kuskil Rulli aleviku kandis – kõik need kohanimed olid ka huvitavad – ühte tallu, kus öeldi, et seal elab üks vanapoiss, kellel on väga palju raamatuid. Läksin tallu: lihtne, mitte hästi korras talu, vähemalt oma kakstuhat raamatut oli. Kõik seinad olid täis. Siis ma imestasin, et kes see mees küll võiks olla, selline lihtne talumees. Aga tuli välja, et tema vend oli haridusminister Jaakson Tallinnas, sõjaväelane kolonel Jaakson. Tema vend oli sääl maal selle suure raamatukogu omanik. Seda laadi elamusi korjus siis.

Sittenhän sinä olit yhtenä kesänä uitoilla.

Jaa. Need olid palgiparvetajad. Sellest ma kirjutasin terve seeria ka, ja see oli jälle väga tore. See algas sealt, kus see Mustjõgi suubub Koiva jõkke Taheva juures, siit Koikkülást läbi. Väga ilusad maastikud ja asjad ja elamused, mis sellega koos. Sellest ilmus kogu seeria *Rahvalehes* – kokku umbes 30 joonealust – olen ühte numbrit näinud ka siin Rootsis. Stokholmis on nimelt seal Balti arhiivis on üksainus number sellest olemas, kus on...

Missä sanomalehdessä se ilmestyi?

Rahvaleht.

Muistatko sen sarjan nimen?

Parvepoisid võib-olla oli. Ma täpselt ei mäleta. Jah, *Parvepoisid* võib-olla vist oli.

Mistä sait idean lähteä sinne?

Jaa, sellest, et palgiparvetajad oli võib-olla ka nii kõvasti romantiseeritud, võib-olla mõjus Linnankoski *Laul tulipunasest lillest* ja kõik. Keegi nagu üldiselt ei teadnud, ei võinud ette kujutada, et tegelikult ka Lõuna-Eestis toimub palkide parvetamine igal kevadel. Ma olen ka ühe novelli kirjutanud sellest, *Palkide peal*. See on ilmunud vist selles eestikeelses väljaandes *Linnud puuris*, mille motiivid on ka sealtsamast Koikkülast ja Taheva jõgedest.

Mihinkä sinä menit ensin, kun lähdit seuraamaan sitä tukinuittoa?

See oli kuskil just Taheva või Koikküla kandis, kus ma teadsin, et talvel metsi lõigati ja palgid olid talve jooksul hobustega välja veetud jõe äärde. Seal algas nn. palkide punumine, parveks punumine, kokkupanemine. Need kohalikud inimesed olid mulle just niisuguse reportaažimatka kaudu tuttavad ja kõigepealt jutustasid mulle, kuidas need parved kokku pannakse ja sealt läks see siis edasi.

No sinä seurasit sitten sitä uittoa koko ajan?

Joo. Ma päris otse Dünale, sinna Riiani välja ei läinud. Ma tulin kuskilt natuke varem, vist Volmarist tagasi. Aga üsna suure osa seda teekonda ma tegin kaasa. Kõige rohkem vapustas mind üks väike jutustus säääl. Säääl on liivased maad. Säääl võib olla niiviisi, et jõgi on teisel aastal hoopis uues kohas ja need endised teed on kinni. Siis keegi jutustas, et üks elupõline palgiparvetaja oli seal endine vene valgekaardi ohvitser, kes ei osanud ei eesti ega läti keelt ja elas ainult sellest palkide parvetamisest. Temal oli raske nende kohalikkude olu-

dega harjumine. Kui jõgi läks kitsamaks ja hakkas looklema, palgiparved lahutati väiksemateks üksusteks. Ja tema oma, tema üksus, jooksis kuhugi kinni, kust enam väljapääsu ei olnud ja et siis oli ta leitud uppununa säält oma palgiparve kõrval vee sees. Nad ütlesid, et suu oli lahti ja kõik kuldhambaid täis. Nii et see pidi olema mingisugune endine, jõukas vene valgekaardi ohvitser. Võib-olla aadlik või keegi, kelle elu siis seal niiviisi lõppes.

Otitko sinä osaa siihen uittoon vai seurasitko sinä?

Ma ei olnud võimeline ja see ei olnud ka vajalik. See oleks neid seganud lihtsalt, sest see jõgi oli kitsas ja väike ikkagi säääl. Nad teadsid ise täpselt, kuidas juhtida. Ma ei võtnud sellest osa. Ainult ma olin kaaslane, ja jutuajamises.

Kuinka ne suhtautuivat sinuun, kun seurasit siinä ja juttelit niiden kanssa?

Jaa, ma sain juba enne nendega tuttavaks, juba enne kui see hakkas seal kõik minema. Sain nendega hästi läbi, sest ma oskasin nende lõunaeesti keelemurrakut hästi. Ma võisin nendega rääkida säääl ja üldse sel ajal arvati, et ma saan inimestega hästi läbi, et ma leian kergesti kontakti. See arvatavasti siis oli ka nii, ja mul oli maainimestega palju rääkida, sest ma tundsin ise asju ja elutingimusi. Ma ei muutunud nii kergesti naeruväärseks. Muidu maarahvas peab ju linnainimesi kui mitte päris napakateks, siis kelmideks ja igasugusteks mittekasulikkudeks inimesteks, naeruväärseteks. Aga ma sain just selle usalduse osalt oma keeleoskuse või murdetundmise tõttu, osalt et ma teadsin elu üksikasju ja ei teinud ennast võib-olla nende silmis naeruväärseks. Selle tõttu sain ma nendega hakkama.

Minä vuonna se oli?

See võis olla -37 või -38. See võis olla kunagi sel ajal. Aga seda ma saaksin Stokholmist teada, kui ma Balti arhiivist küsin, mis ajal see ajalehenumber, mis aastal see on trükitud. Võib-olla et see oli ka hiljem, sest aasta sinna või tänna nii pikkade aegade järele ei tähenda palju.

Perekonnaleht-aikakauslehteden toimittajaksi Tallinnaan.

Kuinka kauan sinä siellä Valgassa olit?

Ma olin Valgas kuni aasta 1939 lõpupoole. Siis tulin ma Tallinnasse.

Minkä tähden lähdit sieltä Valgasta?

Jaa, sääl oli niisugune asi, et need Tallinna härrad arvasid, et ma võiksin nendele ka seal Tallinnas kasulik olla. Siis oli parajasti nii, et toimetaja koht vabanes ajalehes *Perekonnaleht*. See oli nädalajakiri ja väga suure levikuga ja Veileri kontsernile tähtis. Varem oli seal toimetajaks keegi August Pertmann ja see ütles koha üles, ma ei tea, mis põhjusel ja siis öeldi mulle, et tulgu ma sinna selle ajalehe või ajakirja toimetajaks. Selle tõttu ma tulin Valgast ära ja see sündis siis just sel ajal, kui ajad hakkasid juba muutuma. Baaside sissetuleku ajal olin ma, see oli -39, oli või selle eel, sügisel, veel Valgas. Aga siis sel sügisel ma läksin Tallinnasse. Neid meeleolusid ma kõiki mäletan. Võib ju väga võimalik olla, et kui ma siis ei oleks Tallinnasse tulnud, et siis oleks ka mullegi juhtunud midagi halvemat sääl, sest inimesed, kes oma elukohta nende saatusliku sündmuste eel või ajal vahetaid, need jäid nagu kahe silma vahele. Nendega ei juhtunud seda, mis paljude teistega.

Tallinnas sääl oligi esimene, minu esimene tutvus oma hilisema kolleegi Karl Ristikiviga. Ma olin *Perekonnalehe* toimetuses, ühe nädala ainult ametis olnud, tõmbasin lauasahtli lahti, seal oli väga palju avaldamata käsikirju ja suur pakk Karl Ristikivi novelle. Siis ma mõtlesin, et ohoo, et mis mul siin viga, et ma hakkan korrast võtma ja panin kohe ühe siis hakkama ja see ilmus esimeses numbris, mida mina toimetasin ja kohe mõne päeva pärast tuli üks noor, heleda pääga noormees, väga viisakas ja vaikne, tuli toimetusse ja ütles, et tema on Karl Ristikivi ja et ta on näinud, et tema novell on avaldatud, et võib-olla saab honorari ka. Ma ütlesin ja, et miks ei, et ega mina ei otsusta, milline honorar see on. Ainult et ma kirjutan välja maksukäsu ja siis tuleb tal minna sinna alumisele korrale ja sealt raha välja võtta, sest ega Veiler ei lasknud toimetajatel honorari määrata. Ainult

toimetaja kinnitas, et niisugune novell on ilmunud ja kui pikk, kui palju ridu ja nii. Siis ma ütlesin ka, et kui ta raha kätte on saanud, tulgu ülesse tagasi, et siis ajame juttu, vaatame, et mis veel võib avaldada. Siis tuli ta tagasi ja ma küsisin, no et kuidas honorar oli ja siis ta naeris, ütles, et noh, uue lipsu saan osta.

Novellikokoelma *Viljatu puu* (1940).

Tämän Väravate all -kirjan jälkeen, mikä oli seuraava kirjasi? Sinä julkaisit vielä Eestissä, eikö niin?

Jaa, see oli nii, selle nimi on *Viljatu puu*. Need olid just minu parimad novellid, mis ma olin kirjutanud, avaldatud *Loomingus* ja mujal, ja osa seal hulgas vist oli ka päris uusi, mis ma andsin sisse kirjastusele Eesti Kirjanike Liidu Kirjastus. See oli väga autoriteetne ja hea kirjastus, ja avaldas peaaegselt niisuguseid raamatuid, millel ei olnud palju lootusi suurte äriliste kirjastuste juures väljaandmist leida. Ja ühtlasi oli see, kui Kirjanike Liidu kirjastus midagi avaldamisele võttis, nagu tunnustus ka, et autorit peetakse kirjanikuks. Mu kogu võeti avaldamiseks vastu ja vist oli äragi laotud, kui sündis meil just see suur olude muutus, riigipööre ja natsionaliseeriti kõik kirjastused ja Kirjanike Liidu Kirjastus ka. Ühtlasi võeti kõik pooleli olevad asjad sealt üle. Selle kirjastuse uueks nimeks pandi R(iiklik) K(irjastus) Ilukirjandus ja Kunst. Nii et see novellikogu, mis oli varem koostatud ja oleks pidanud ilmuma Eesti Kirjanike Liidu kirjastusel, ilmus tegelikult riikliku kirjastuse ja sirbi ja vasara märgi all uues olukorras.

Minä vuonna?

1940. Või oli see -41? Ma pean jälle kontrollima. Siin ilukirjandust mul siin üleval töötoas ei ole. See on mul seal all.

Mutta tämä kirja sinulla on?

Jaa, on.

Se oli novellikokoelma?

Jaa. Ja *Viljatu puu*, see on ühe novelli pealkiri säääl, 'hedelmätön puu'.

Mistäs tämä teema?

Jaa. See on väga sarnane selle *Vanatüdrukuga*. See on niisama, jah, üksikuks jäänud inimese elu maal kuskil.

Myöskin sieltä etelästä?

Joo.

Oletko sinä käyttänyt novelleissasi repliikeissä sitä kotimurretta?

Ei, mitte väga palju. Aga olen küll üksikutel juhtumitel, et inimesi karakteriseerida, aga üldiselt olen ma püüdnud püsida kirjakeeles või siis modifitseeritud murdel, mis kõigile arusaadav on, ja samast printsibist, mis me eile õhtul rääkisime Väinö Linna puhul, et ei ole mõtet asja lugejale raskemaks teha kui asi just nõuab.

Sieltä sinun kotiseudultasi on useita kirjailijoita lähtenyt. Onko joku näistä käyttänyt aika paljon murretta?

Jaa, minu onu Richard Roht. Tal on väga palju murrakut kasutatud ja see on enamasti nendel juhtudel autentne. Ja selles mälestusteoses Vana Võrumaa, säääl on repliigid suuremalt osalt võrumurdelised.

"Ristipuut" kotiseudun kirkkotiellä.

Ennen kuin mennään sinun muuhun kirjalliseen toimintaasi kysyisin vielä jotakin lapsuutesi ajoilta. Kun eilen oli puhetta hautausmaasta ja hautaustavoista, kysyisin, oliko sinun kotisi lähellä tätä merkillistä hautausmaata, josta puhuit? Siinähan on kartta, katsotaan siitä!

Jaa, meie vaatame siin kohe. Paneme siia. See on siin, võtame selle

kohe lahti, kus ma elasin pärast. See on, Põlva seal ja see on, Kanepi on seal. Siin on Ihamaru, minu koduküla Karaski oli siin. See on poole tee pääl, poole tee peal Põlva ja Kanepi vahel. See on kirikutee. Ja siin on... Ah jaa, Karaski on säääl, säääl kohal oli koduküla. Karaski on siin. Siis Ihamaru on selle koha väiksem nimetus, on siin. Siit ainult paarsada meetrit on Tinno talu, seal, kus me elasime. Ja siit käisin ma siis Kanepisse kooli. See oli 12 kilomeetrit. Ja siit edasi kohe Karaskit mööda, ja siin on Heisri mõisa, Karaski ja Heisri mõisa vahel, seal on järv. Selle nimi on Mustjärv. Siin on oja ja siin on mets nagu näed. See on Asuvarik, ja selle metsa viimane sopp oli ristipuude koht.

Kui nüüd surnurong või matuserong siit külast läks Kanepi poole, siis seal metsa ääres peatati. Ja siis lähemad omaksed lõikasid, see oli kuusik, lõikasid kuuse tüvesse risti selle surnu mälestuseks. Need puud olid kõik täis neid armistunud riste, õigemini ristide haavu. Osa kuivanud vaigused, ja osa veel päris värsked, mis tilkusid vaigust. Seda ristide lõikamist puude tüvesse käsitati siis kui surnu mälestamist. Enam ei olnud sel ajal niisugust arvamist, et see oleks olnud mingisugune nõiduse või kodukäimise vastu võitlemise komme nagu see tõenäoliselt algupäraselt on olnud. See oli siis juba muutunud mälestustseremooniaks.

Ja sellel oli veel üks praktiline külg, et niikaua kui neid riste lõigati, siis sõitis üks inimene ette kiriku juurde ja teatas kellalööjale, et ta õigel ajal hakkaks kirikukella lööma. Nii et niisugune asi liitus sinna.

Ja sel ajal, kui neid riste lõigati, siis tavaliselt rändas viinapudel ka inimeste käes ringi käest kätte ja siis rüübatil seal. Eriti muidugi talvel, kui oli külm. Aga ma olen kuulnud, minu koolivend ja naabri-meis Aksel Mark, kes kirjutas mulle sellest hiljuti, ütles jaa, et viinapudel oli muidugi seal, et surnul ei hakkaks külm. Nii et see on, niisugune legend sellest, et siis teisele poole – meie kuulusime Kanepi kihelkonna alla ja meie hauad ja kõik olid siin – kuid osa siin idapoolsemaid kuulusid Põlva kihelkonna alla ja käisid seal. Seal on olnud täpselt sama komme ja siin umbes Kiuma metsas on nii sama-sugune ristimets olnud.

Ja sitä sanottiin ristimetsäksi?

Jaa, ka ristipuud lihtsalt, kas ristikuused või ristipedajad. Nii oli nende nimetus. Ma kuulsin hiljem, et ka siin all Harglas – kolleeg ja sõber Raimond Kolk on rääkinud mulle – nendel oli ka siin, see on hoopis Läti piiri pääl, samasugune komme. Ja nendelgi oli *ristipalu* nimetus sellel metsal, *ristipalu*. Ta jutustas mulle üks kuu aega tagasi Stokholmis, et kirjutab just romaani, mis algab niisuguse stseeniga, nende ristide lõikamise stseeniga, matustega ühenduses.

Siinä oltiin useita minuutteja sitten?

Jaa. Ja seal siis räägiti ja aeti juttu ja oodati nimelt seda, et kui see sõnasaatja kiriku juurde jõuab. Seal ei rutatud mitte. See oli nii, jaa, mu õde kirjutab mulle sama asja. Ma küsisin tema käest, kas ma mäletan õieti ja ta vastas mulle selle peale ja kirjutas koguni veel, et see komme on veel teise maailmasõja järele mõni aeg olnud kasutusel, aga et arvatavasti peale veoautode või autode kasutuselevõttu ka surnuveo vahendina, on see komme ära jäänud. Nüüd seda enam ei olevat. Võib-olla, et ka need ristimetsad on maha lõigatud, seda me ei tea.

5.–6.6.1981

Eno, kirjailija Richard Roht; työskentelystä hänen avustajanaan, enon elämästä ja kirjailijantyöstä.

Tässä on minulla kädessäni aikamoinen kirjaharvinaisuus, Richard Rohtin kirja Elu on ilus, joka on painettu vuonna 1930. "Noor-Eesti Kirjastus Tartus. Trükitud J. Mällo trükikojas 1930." Tällä kirjalla on liittymäkohtia sinuun, minkälaisia?

Jaa. Võiks öelda isegi mitu kokkupuutepunkti. Muidugi üks, et selle on mu onu kirjutanud ja et see on isiklikult mulle üks tema kõige armsamaid raamatuid. Teisipidi on küsimuses siin see, et ma olen sel ajal töötanud onu sekretärina ja kirjutasin selle romaani puhtaks. Tol ajal ei olnud ju kirjutusmasinad üldiselt Eestis veel mitte kasutusel. Kõik kirjanikud ei olnud võimelised ka masinal kirjutama, olid harjunud käsitsi kirjutama. Onu käekiri oli raskestiloetav ja tal oli suuri raskusi kirjastustega, kes ei tahtnud neid vastu võtta muidu, et neid pidi ümber kirjutama kas siis masinal või käsitsi, selge käekirjaga. Pärast minu haigust, millest meil oli juttu, asus onu elama Sangastesse, Sangaste mõisa ligidale, kuhu ta sai Vabadussõjast osavõtmise autasuna krundi nagu sel ajal neid jagati. Ta ehitas sinna endale maja. Maja ehitamine oli veel pooleli, osaliselt oli maja valmis. Onu kirjutas siis mulle, et tule tema juurde. Tal on suur romaan kirjutamisel, et ma võiksin siis selle ümber kirjutada, ja et seal oleks siis minu jaoks eraldi tuba ja ruumi, ja elutingimused võib-olla mulle soodsamad kui meie kitsas kodus. Ma võtsin siis selle pakkumise heameelega vastu. Ma sain juba liikuda, mul oli nn. tugiaparaat. või protees jala ümber. Sellega kõndides ja aegamisi liikudes võisin ma siiski jalutada ja väljas käia. See oli mulle väga meeldiv pakkumine. Siis olin ma onu juures, ma arvan, et üks kolmveerand aastat. Ja mitte ainult selle romaani, vaid sel ajal kirjutas ta ka novelle, mis ilmusid kas *Loomingus* või Tallinna ajakirjas *Varamu*. Niihästi õige mitu novelli kirjutasin ümber kui ka just selle romaani *Elu on ilus*, mis on ju nagu näha väga ulatuslik ka oma lehekülgede arvult, suur romaan. Vaatame, siin on 486 lehekülge.

Kuna teadsin, et siin on tõesti puhtaskirjutamisega tegemist, siis ma loomulikult püüdsin hästi selgesti kirjutada ja arvan, et see

mõjustas omal ajal ka minu käekirja üldiselt. Hiljem on käekiri ju halvenenud suure kirjutamise tõttu, kuigi ka masinat kasutan nüüd pidevalt. Aga sel ajal oli mu käekiri selgem. Ma usun, et sellest ajast on mul ka käekirjanäide siin, väike list, nimestik, kus ma olen oma avaldatud töid üleskirjutanud. See on siis avatud 1930, umbes samal ajal, kui olin Sangastes. Siis oli mul sedalaadi käekiri. Siis olid ju Eestis suled ka teissugused. Need olid terassuled ja kasutati tinti. Need olid iseenesest nõtked ja head kirjutamisinstrumendid. Praegune suletüüp, see on ju väga tömp. Käekirja iseloomulikud jooned lähevad kaduma.

Minkälainen tämä Richard Rohtin käsikirjoitus oli? Oliko se sellainen, että sinä saatoit kirjoittaa sen aivan sellaisenaan vai teitkö siihen joitain muutoksia tai muutosehdotuksia?

Ei. Mul oli nii suur lugupidamine onu kirjanduslike võimete vastu, et loomulikult ma ei soovinud seal midagi muuta. See on puhtaks kirjutatud täpselt nagu onu selle kirjutas. Tema oli spontaanne kirjutaja ja ta ise ka palju midagi ei muutnud. Harvu parandusi, mis ta ette võttis. Loomulikult mitte ainult käekirjaharjutusena ei olnud see raamat mulle tähendusrikas, vaid ka, ütleme niisuguse kirjandusliku koolina, võib-olla isegi eeskujuna, kuidas romaani komponeerida, peatükkideks jagada. Ka tolleaegne arvustus selle raamatu ilmumise järele pidas seda üheks tema paremaks teoseks.

See on ühe suve rännuromaan ja peatükkide jaotus on minu meelest suurepärase, ja eriti suurepärase on inimkirjeldus, tüüpide, inimeste kirjeldus. Eriti maastikkude, Lõuna-Eesti maastikkude ja eluolu kirjeldus, see on minu meelest hüljav tolleaegsest seisukohast vaadates. Lisaks väga elujaatav ja rõõmus raamat. Muidu oli ju onul kalduvus pessimismile ja raskemeelsusele, mis väljendus ka tema teistes teostes. Aga see raamat on üks tema helgemaid ja rõõmsamaid, kuigi tema enda situatsioon oli majanduslikult väga raske. Selle maja ehitamine lõppes ju katastroofiga ja sel ajal kui see raamat oli ilmunud, varsti selle järele, oli siis ka tema elu lõplik katastroof majanduslikult käes.

Oliko hänellä perhettä?

Ei olnud. Tema oli ju, tema oli sel ajal mõni aasta varem lahutunud oma abikaasast, kes oli Vanemuise operetiprimadonna Elli Pöder-Roht. Nende abielu nurjus. Sel ajal, kui mina tema juures olin, siis oli ta lahutatud üksik mees, aga siis tal oli majapidajanna seal, kes meile valmistas toitu ja hoolitses majapidamise eest.

Minkä ikäinen enosi oli silloin, kun sinä hänen luonaan asuit siellä Sangastessa?

Jaa. Tema hakkas lähenema 50-le. Ma usun, et ta oli, nii umbes, jaa.

No teillä oli siellä semmoinen yhteinen talous sitten?

Jaa. Seda küll. See oli, me saime oma majapidamistarbed Sangaste mõisast, mis oli sealsamas ligidal. See oli üks väheseid suuri mõisaid, mis elas ja töötas ja tegutses edasi endises korras. Selle Sangaste mõisa omanik oli ju krahv Friedrich von Berg, kes oli Soome kodanik. Sel ajal, kui riigistati või natsionaliseeriti muud mõisad, siis see jäi omanikule just tema Soome kodakondsuse tõttu. Arvatavasti ka Soome valitsuse ja Soome saadiku vahelesegamisel jäi see mõis jagamata ja omaniku valdusse. Seal oli siis ka valitseja, sest see Sangaste loss oli suur. Seda oli ehitatud omal ajal seitse aastat ja vähemalt sada tuba leidus seal. Seal oli ka pansionaat, kus suviti oli suvitajaid Soomest.

Mistäs se johtuu, että tämä omistaja oli Suomen kansalainen? Kävikö se ilmi koskaan?

Selle kohta peaks ju andmeid leiduma vähemalt omaaegses *Eesti entsüklopeedias*. Kahjuks ei ole mul päris kindlaid andmeid, aga üks selle krahvi esiisadest, nimelt välimarssal Friedrich Wilhelm Remberg von Berg oli Soome kindralkuberner 1850-ndaist aastaist peale ja evis sellega Soome kodakondsuse. Järe tulijaid, ma usun, elab praegugi Soomes. Üks soodustav asjaolu selle mõisa säilimiseks, miks ka Eesti Vabariik seda toetas, oli nimelt rukkisordi arendamine Sangaste mõisas. Kuulus Sangaste rukis pärines selle vana krahvi algatusel asutatud rukkisordi arendamise jaamast. Seda toetati siis ka Eesti iseseisvuse ajal. See töötas veel edasi. Aga selle mõisa sai juba

selle vana krahvi isa, kes oli tsaariarmees kindral, ja teeneks selleest, et ta Poola mässu mahasurumisest edukalt osa võttis. Bergid oli suur tuntud sõjaväeline suguvõsa. Hiljem oli vähemalt see vana krahv väga humaanne rahvaga käitumises ja kõik n.-ü. esiisade militäärsed jooned puudusid temal, ta oli täiesti teistmoodi inimene. Aga Richard Roht oli selle Sangaste mõisa teemal hiljem kirjutanud ulatusliku romaani, kus on ka mõisa ajalugu vist kirjeldatud. Romaani nimi on *Verioja mõis*. Sääl on feodaalaja ühiskonnale vaadatud üsna negatiivse kirjaniku pilguga, sest Richard Roht ei olnud just suur sakslastest mõisnike sõber, vastupidi.

Jos vielä menisimme tähän Elu on ilus -romaaniiin, niin se on merkinnyt sinulle, niin kuin mainitsit, aika paljon. Siis sinä olet tämän romaanin perusteella jonkin verran rakentanut omaa romaaniteknikkaasi?

Kas just otsekohe nii matkides, seda ma vast ei usu, sest ma hakkasin romaane kirjutama tunduvalt hiljem. Aga ma usun, alateadlikult on see avaldanud mulle mõju, just ütleme võib-olla romaanikompositsiooni arendamise seisukohalt ja peatükidesse jagamise seisukohalt, mis siin minu arusaamise järele on hiilgavalt läbi viidud. Kõik sündmustik on ajaliselt koondatud omaette peatükidesse ja selle tõttu terve raamat mõjub lugemisel hästi kompaktselt ja hästi planeeritult. Siin ei ole n.-ü. mingisugust segadust. Seda võiks peaaegu nagu hästi ülesehitatud draamaga või lavateosega võrrelda, kus iga stseen on täiesti samas ajas ja ruumis liikuv. Klassikaline romaaniarhitektuur on selle juures nähtav. Seda on mul endal ka hiljem vaja olnud. Pärast seda on ju romaanitehnika arenenud ja muutunud suuresti ja see nähtub hiljem ka minu enda juures. Aga vähemalt minu n.-ü. kirjandusliku teekonna alguses oli see niisugune ideaalvorm, mille poole ise püüdsin.

Kun sinä sitä käsikirjoitusta kirjoitit (puhtaaksi), niin saitko selvää enosi käsialasta kaikin paikoin vai täytykö joskus kysyä?

Jaa. Vahel tuli ka küsida, aga ilmselt ma õppisin käekirja ära, sest käekiri ei ole mingisugune kõikuv nähtus. Ka segased käekirjad on väga reeglipärased, kui ära õpib ainult millega tegemist, see on pea-

aegu nagu võõra keele või ütleme ühe murde äraõppimine, nii on ka käekirja äraõppimine. Kui individuaalne omapära selgub, siis ei ole selle lugemisel raskusi. Mul oli onuga sel ajal, kui ma haige olin, pidev kirjavahetus. Onu kirjutas mulle sagedasti. Mul oli tema käekiri isikliku kirjavahetuse kaudu tuttav, nii et see ei valmistanud mulle erilisi raskusi.

Se kirjeenvaihto on tietysti kadonnut?

Jaa. Kahjuks on. See minu kirjavahetus, mis mul oli, jäi Tallinnasse, kui ma Soome ära tulin, koos paljude muude isiklikult tähtsate dokumentidega. Neid mul kahjuks ei ole. Onu siis oma töö vaheaegadel armastas sagedasti rääkida mulle oma Vene tsaariaegsest elust ja sellest, kui ta oli ohvitser tsaariarmees, ja Rumeenia-rindel võitles. Sellest on ta hiljem ka raamatuid kirjutanud. Aga siis ta ka armastas laulda, tal oli ilus tenori hääl. Vene üliõpilaslaulud ja romansid, mis tal olid. Et mina nendest aru saaks, tõlkis ta need eesti keelde. Nende tõlgete kaotsiminekuks on mul eriti kahju. Ta tõlkis need eesti keelde laulmise jaoks. Riim ei olnud tähtis, vaid et neid laule võis laulda. Nende hulgas olid Puškini ja Lermontovi ilusad romantilised laulud. Üks neist oli *Suur tamm*: “ma vaatan hiiglatamme väljal ja ütlen tal: sa puude tsaar...” Kui oleks neid sel ajal lindistada saanud, oleks see ju väga hiilgav ja tore kirjanduslik mälestus olnud. Aga ka, ütleme need laulutõlked, ma säilitasin neid ja need olid mul Tallinnas kaasas. Aga need läksid kaduma.

Enosi tuotanto on aika laaja.

Jaa, ta on üks produktiivsemaid eesti kirjanikke.

Milloinka hän kuoli?

See oli vist 1952 või 1953. Ma ei ole kindel. Aga ma võin kohe järele vaadata siit biograafilisest leksikonist. Mul on see siin. Siin on ta pilt ka. Prosaist ja lastekirjanik. Syntynyt 12. huhtikuuta 1891 Võrumaal, Kanepi kihelkonnas. Nii, et ta oleks 90 aastat vanaks saanud nüüd või just tänavu. Surnud on ta... Jaa, see peab vist olema siin kuskil, sääl: 1950.

“Maeti Metsakalmistule Tallinnas.” Mitenkäs hänen vaiheensa sitten sodan aikana?

Jaa. Temal oli nimelt niisugune vahejuhtum. Ta elas sõja süttimise ajal maal Otepääl. Siis sõitis ta sealt Tallinnasse ja oli Tallinna piiramise ajal Tallinnas. Siis kui sakslased tulid sisse Tallinnasse, siis tänaval patrull, kes kontrollis inimesi, võttis tema kinni, et isikut kindlaks teha. Ütleme ühe tunniajalise ülekuulamise järele lasti ta säääl koju ja talle ei juhtunud midagi. Siin raamatus on sellest asjast tehtud niisugune natukene suurem number, kui see faktiliselt oli. Siin on öeldud: “1941. aasta sügisel arreteeriti fašistlike võimude poolt, kuid vabastati varsti.” Jaa, see oli täpselt 28. augustil 1941, kui Saksa väed tulid Tallinnasse. Ma olin temaga sel ajal ja ka hiljem kontaktis. Muidugi oli tal Saksa okupatsiooniga hiljem raske, nagu kõigil kirjanikkudel, sest raamatuid ei ilmunud. Need üksikud, mis ilmusid, nende jaoks ei olnud ka õieti paberit. Kirjastustegevus oli kõik halvatud. Need, kes kirjutamisest ainult elasid, elukutselised kirjanikud, nendel oli väga raske. Mõnedele anti, hangiti lihtsalt tõlketöid ja muud niisugust. Kindlasti see aeg oli temal majanduslikult raske üle elada. Ma mäletan, et ta planeeris mingisugust näidendi, millest ta lootis, et võib-olla saaks teatrisse või raadiosse, et selle-eest midagi saaks. Sellest ei tulnud aga midagi välja.

No kuidas sitten, kun venäläiset tulivat Eestiin, niin oletko kuullut mitään hänen elämästään?

Selle kohta puuduvad mul täpsemad andmed. Sest kaua aastaid oli ju ka pärast sõja lõppu igasugune kontakt ka Soome poolt katkestatud ja me ei teadnud siis Eestist mitte midagi. Ka kirjavahetust ei olnud. Kirjavahetus hakkas tekkima alles siis, kui onu suri. See oli 50. aastate algul. Ma olen lugenud ainult ajakirjast *Keel ja kirjandus* tema endise kirjastaja August Pilli memuaare, kus see jutustab, et Richard Roht elas Tallinnas, Tallinna ligidal, ja et ta oli südamehaige. Roht saatis talle kord telegrammi, et ta tuleks Tallinnasse ja toimetaks ta Tartu haiglasse. Ta oli katsunud seda ka teha. Aga selle südamehäire tõttu see ei läinud korda. Sellesse ta surigi. Kuid ta publitseeris ja andis välja hulk raamatuid. Need olid peaaesjalikult küll ainult laste-

raamatud ja lastelood. Ta oli väga hää fabuleerimisoskusega ja lastekirjanikuna väga menukas. Sel ajal olid siis juba kaunis suured tiraažid, nii et ma usun, et majanduslikult tal siis enam niisuguseid raskusi ei olnud nagu Saksa okupatsiooni ajal. Aga mis muid raskusi tal võis olla, seda ma ei tea ega oska ette kujutada. Esiteks oli ta vabadussõjaaegne ohvitser. Siis oli ta publitsist Postimehes ja ajalehtedes. Hiljem kirjutas ta memuaarteoseid ja ka vabadussõjaromaani. See on *Esimene armastus*, samast perioodist, kui Albert Kivikas ka alustas romaaniseeria *Nimed marmortahvlil*. Siis kirjutas August Gailit samuti suure vabadussõjaromaani *Isade maa*. Kolmas samasuguses ainekäsituses oli siis Richard Rohu *Esimene armastus*. Ta kirjutas ka väga palju memuaarteoseid. Üks neist on *Tsaari ohvitser*, kus oli ühte kui teist tema viibimisest seal Rumeenia-rindel. Üks memuaarteoseist oli tal *Sõjasõit*. Selles oli puudutatud ka Eesti Vabadussõda. Eriti memuaarteoste osas on neid, mis võisid temale hiljem raskusi valmistada.

Onko näitä hänen varhaisia kirjojaan painettu uudelleen nyt Virossa?

Seda on tehtud vist peaaesjalikult lasteraamatute osas.

Mutta esimerkiksi romaania Elu on ilus, sitä ei ole painettu?

Ei, minu teada küll mitte. See oleks väärt uustrükis välja anda ja see oleks väärt ka, kui majanduslikud olukorrad võimaldaks, siin Rootsis uuesti välja anda.

Sinä pidät Richard Rohtia ihan parhaimpiin kuuluvana?

Parhaimpiin, jaa, paremate hulka loetavaks, aga tal on ka üks väga hää romaan *Elutee*. See ilmus just enne sõja süttimist. Siis on tal ka muidki, mitmesuguseid muidki romaane, mis on suuremõõtmelised, head romaanid.

Richard Rohtin teoksissa on kai etelävirolainen miljöö hyvin vahva? Entäs sitten repliikeissä, onko niissä etelävirolaisuuksia?

On, kindlasti on. Ma ei tea, kas just selles *Elu on ilus*, aga paljudes

tema novellides on, otsest murdeteksti esineb just kahekõnedes dialoogivormis. Ka muidu on tema keel värvirikas ja siin on murdelisi sugemeid. Eriti plastiline ja hea keelekäsitlus, n.-ü. lõunaestilikult rikas, rikaste varjunditega keel. Ma vaatan, kas siin kuskil on mõni murdepärasus, aga siin ei nähtu. Arvatavasti seda romaani kirjutades ta pidas suurt lugejaskonda silme ees ja vältis selle tõttu murdejooni.

Aga ühe tegelase nimi on väga lõunaestipärane. See tegelane on üks vanamees, popsi vanamees, kelle nimi on Tsibu. See sõnaalguslik *ts-* on ju väga tüüpiline lõunaesti murretele.

Onko kukaan kirjoittanut sinun enosi elämänkertaa?

Ei ole, aga Tartu ülikoolis on tehtud seminaritöö tema elukäigu ja loomingu kohta. Ma sain isegi küsimuslehe siia ja saatsin enda poolt andmeid. Onu nimelt hiljem abiellus ja onunaine Marta Roht elab kõrges eas praegugi Tallinnas ja ma olen temaga kirjavahetuses. Tema kaudu vahendati mulle siis onu suhtes mõningaid küsimusi, millele ma vastasin. Nii on Tartu ülikoolis tehtud seminaritöö tema kohta, aga mingisugust monograafiat ja uurimust, seda ei ole siiani olemas, kuigi ta vääraks seda igapidi.

Kun sinä jälkeinpäin muistelet sitä asumista enosi luona, niin sinulle jäi kai siitä mieluisat muistot?

Jaa, ühtlasi kurvad ka, sest tema unistus oma majast purunes ja pärast ta läks vangi koguni mitmeks aastaks vekslivõltsimises süüdistatuna. See krahhi muidugi on selles kõiges tumedaks varjuks, aga muidu see oli algul kõik väga optimistlik. Seda, mis juhtus, ei teadnud ju ette siis. Ka mina ei osanud sellest algul aimata, mis sääl siis lõpuks tuli.

Minkälainen teillä oli siellä työpäivä, kun te kahden olitte, enosi ja sinä nuorukaisena? Oliko hän kova työnantaja?

Jaa, meil oli mõlematel kiire, sest see romaan läks siis otsekohe otsast trükikotta. Niiviisi see ei olnudki mitte päris valmis, vaid Noor-Eesti Kirjastus, kes seda välja andis, pidas teda üheks oma kindlamaks ja paremaks kirjanikuks. Temal ei olnud mingeid raskusi oma

romaani paigutamise ja väljaandmisega, vaid see läks otsekohe trükikotta otsast niiviisi. Ta oli väga spontaanne ja väle ja usin kirjutaja, ja töötas ka palju. Muidugi, originaali kirjutada siiski vist raskem asi, kui seda teisel puhtaks kirjutada. Ma ei mäleta, et ma oleksin just eriti koormatud olnud, aga mulle pakkus see palju rõõmu, see ümberkirjutamise töö, ja see ka ühtlasi, et näha, mis seal romaanis edasi juhtub.

Niin että käsikirjoitus ei ollut ollenkaan valmis, kun sinä aloitit? Se sitä mukaa valmistui? No sitten kun sinä olit kirjoittanut yhden osan puhtaaksi, niin kontrolloiko Richard Roht sitten sinun tekstisi?

Ma ei tea, kas ta seda tegi, sest otsekoheselt ei olnud seda näha, aga väga võimalik, et tema luges seda siiski enne äraviimist. Aga võib-olla mitte, et kontrollida minu tööd, vaid et kontrollida iseennast. Ma arvan, et sellel suurel kiirusel oli veel teine põhjus, et ta viis käsikirjad ise Tartusse, mis valmid olid ja siis sai raha sellest kohe kätte. Niiviisi, et see kiirustamine oli kolmekordne. Ma nägin, et postis tuli väga palju notarite kirju, protesteeritud või protesti minevate vekslite teadaanded nähtavasti. See oli väga meeleheitlik võitlus samal ajal, kui ta n.-ü. seda omapärast romaani kavandas ja kirjutas. Siis oli kogu niiviisi, et kui ta oli otsustanud selle Sangastes oleva maja ära müüa, ja müüski tegelikult, siis sõitis ta ise ära Tallinnasse ja mina jäin sinna veel elama. Vist kaheks nädalaks. Olin täiesti üksinda sügisel selles tühjas majas, niikaua kui tuli uus omanik ja selle üle võttis. Ma olin n.-ü. onu volinik, andsin talle maja üle. Selle ülevõtjaks oli kirjastaja August Pill, tema. Ma ei tea, missugused need ärilised vahekorrad siis olid, aga ma kardan, et onu oli väga halb ärimees ja et ta ka selle suure maja ja võrdlemisi viljaka ja hea krundi äramüümise juures ka veel vist sai omajagu kahju.

Enon luota Sangastesta kotiin Karaskiin. Kirjallista työtä kotona: kertomuksia ja novelleja; niiden aiheista.

Kun sinä sieltä Sangastesta lähdit enosi talosta pois, niin mihinkäs sinä sitten siirryit?

Jaa, ma läksin koju Tinnole tagasi, sinna Karaskisse. Me võime kaardi pealt vaadata, kus Sangaste on, näed seal. See oli just Sangaste mõisa, Sangaste asundus, umbes sääl kohal oli see. Siis ma sõitsin raudteel Valka, ei, ma sõitsin siiski Tartusse ja Tartu kaudu sõitsin oma kodukohta. Sääl on Elva ja sääl on Tartu. Siit läks teine raudtee, Tartu–Petseri raudtee. Põlva on seal, Kiidjärve raudteejaam, sealt oli siis meile, minu kodukohta umbes 10–12 kilomeetrit. Sinna tuldi mulle siis hobusega vastu ja mind viidi siis jälle koju tagasi.

Meil oli sel ajal talu rendil, teisel poolel elas siis rentnik. Ema elas teisel pool ja vanaisa elas ka veel sel ajal. Aga varsti mõne aja pärast vanaisa suri, ja jälle varsti pärast seda vend sai 17-aastaseks ja siis võeti, hakati talu ise pidama. Ema ja vend, ja õde ja mina nii palju kui ma siis suutsin. Ma tervislikel põhjustel ei saanud palju midagi teha. Aga emal oli see muidugi väga raske selle talu pidamine. Mina hakkasin sel ajal kirjutama, ja juba haiguse ajal ma kirjutasin voodis olles need novellid ja lookesed, mis ma sel ajal olen avaldanud. Muidugi, mul oli avaldamisega algul hoopis suuremaid raskusi. Aga kui ma onu juures tegelesin selle puhtaks kirjutamisega, siis oli koguni niisugune asi, et ma kirjutasin seal ka. Mäletan, kirjutasin ühe novelli ja oli väga suur mure selle avaldamise pärast tundmata nimega ja noore poisina. Ei olnud väljavaateid avaldamiseks. Siis onu ütles, et anna mulle, ma pannen oma nime peale, siis avaldatakse kohe. Nii ilmuski üks minu novell. Seda siin nimestikus ei seisa, sest see minu nime alla ilmunud ei ole. Ajakirjas *Kaitse Kodu* ilmus Richard Rohu nime all üks novell, ajalooline novell, mille autor tegelikult olin mina.

Ja sen sinä kirjoitit siellä enon luona?

Jaa.

No sitten kun siirryit kotiin, niin kirjoitit siellä. Saitko kirjoituksiasi julki?

Jaa. Nagu selgub tagantjärele, isegi väga palju. Seal olid kõigepealt, kui vaadata, ma hakkasin selliseid jutte kirjutama, mida kergem paigutada on. Siis meil oli noorsoajakiri *Vikerkaar*. Mul on siin number 1, seal on novell *Vana korstnapühkur*. See on tegelikult elust võetud kuju, kes meil käis taludes korstnaid pühkimas ja oli

väga fantastiline mees oma töös ja tegevuses. Selle jutustuse ma avaldasin ajakirjas *Vikerkaar* number 3/1930. Selle novelli pikus on 17 käsikirjalehekülge. See ei olnudki nii väike. Ma olen saanud honorari selle-eest 7 krooni, 50 senti.

Aga siis tuleb ajajärk, kus ma olen täiesti tasuta avaldanud. Eestis ilmus ajakiri *Romaan*. See avaldas tõlkeromaane, kaks järgnevat romaani samas numbris. Ajakiri ilmus kaks korda kuus, see on 24 numbrit aastas. Selle toimetaja oli Peeter Grünfeldt, vanaaegne luuletaja ja tuntud härrasmees, kes oli Tallinnas ise pangaametnik. Ta andis seda ajakirja välja ja võttis heameelega debütante oma hoole alla. Siis ma näen, et ma olen siin järjest selles Romaanis avaldanud oma kümnekond igasugust asja, jutustusi ja isegi paar luuletust ma näen siin, ja miniatüüre, lühijutte jne. Sää! selles ajakirjas olen ma pidevalt hiljem ka avaldanud, kuni tulid teised, paremad avaldamisvõimalused.

Tallinnas oli Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus, suur noorsoo-organisatsioon, kellel oli oma ajakiri *Eesti Noorus*. Sää! on mul ilmunud 1933 jutustus, mis on kirjutatud kolm aastat varem. Nähtavasti kolm aastat seisnud ilma avaldamata. See on ilmunud selles. Sama ajakiri korraldas hiljem kirjandusvõistlusi. Haigena voodis olles ma kirjutasin novelli *Rahakott* ja see sai seal novellivõistlusel esimese auhinna. 1934 publitseeriti see detsembri kuus. Sää! on isegi makstud siis honorari, 20 krooni, mulle selle eest. Sellega koos oli see n.-ü. minu silmapaistvam kirjanduslik debüüt, sest ma sain selle eest kirjandusliku auhinna, pealegi esimese auhinna. Ajakirjas oli luuletuste võistlus samal ajal ja proosavõistlus. Ma sain siis proosas esimese koha.

Aga siis olen ma vahepeal avaldanud ühe pikema jutustuse *Päevalehes*, mis ilmus kolmes numbris, kolme joonealusena 1933. *Tulioks* on selle nimi. Eestis oli nimelt niisugune ebausk, mis väga võimalik, et seda Soomes ka leidub. Nimelt, et ühe teatud oksaga puud ei tohtinud ehitamisel maja seina panna. Siis see maja läks põlema. See oli eriline niisugune tõrvane, keerdu kasvanud oks, mida kutsuti siis *tulioks*. Kõik ehitusmeistrid vaatasid järele, et maja seina mitte niisuguse oksaga puud ei läheks. See on ühe vanamehe lugu, kes ehitas endale maja ja kellel oli raske saada palke, ja pani sinna siis niisuguse oksaga puu seina. Aga ta tegi endale sinna ka sauna teise otsa, ja maja läks põlema. Sellest see lugu. See on siis *Päevalehes*

ilmunud 1934 kolmes numbris. Seal olen ma juba saanud 47 krooni honorari. See oli siis, eesti kroon oli sel ajal üsna ilus raha.

Täma Tulioks, niin senkin motiivin sinä olit kuullut lapsena?

Jaa, seda ma olin kuulnud. Olin ka kuulnud, et keegi olevat teinud niiviisi, et ta niisuguse palgi pani maja seina ja see maja põles maha. Aga siis ma fabuleerisin muus osas ise selle loo.

Siis, kui olin haige ja kirjutasin kodus, ja kui mul juba siin ja sääl lehtedes oli jutte ilmunud, sai see naabritele kõik teatavaks. Mäletan, et üks naabripoiss või noormees, kes oli meil viljapeksmis-masinate katlakütjaks, kutsutud ka masinistiks, tuli ja nägi, et ma kirjutasin, ütles mulle naerdes, et no pane rahakott likku. See tähendab, et rahakott veniks, et nüüd hakkab kõvasti sellest kirjanikutööst raha tulema. See oli muidugi väga irooniliselt öeldud, sest keegi seda meil ju ei uskunud. Eriti maainimesed olid väga skeptilised kirjanikusliku tegevuse suhtes. Kirjanik ei olnud ju mingisugune aus ega õige inimene ega töömees, ja lisaks ta oli valetaja ka veel. Ta fantaseeris asju, mida ei olnud. Nagu mulle ütles kord naabrimees, kui ma linnast koju tulín. Ta tuli teel vastu, ja teretas kättpidi ja ütles, et “Tere võlssja!”, niisiis *võltsija ~ võlssja*, ‘tere valetaja!’ Kuna ta naeris, siis oli see muidugi humoristlikult mõeldud, sest kirjanikud olid ameti poolest valetajad.

Täma novelli Rahakott, mikäs siinä on se idea ja tausta?

Jaa, see on nimelt ühe rahakotti kaotamise lugu laada ajal. Üksikasjalikult ma seda ei mäleta, aga see on väga naturalistlik ja sünge novell. Sellest võib isegi väga tugevat sotsiaalset tendentsi välja lugeda. Vana ajal oli – arvatavasti Soomes oli see ka nii – et vaestemajasid, “vaivaistaloja”, ei olnud, ja et siis iga talu pidi pidama enda juures mõne vaese inimese. Need olid tavaliselt vanad. Kuskil oli siis üks niisugune vanamees, kes oli leidnud rahakoti ja kellel oli palju raha. Ühes talus, kus see oli teada, võeti siis vanamees täiesti oma hoole alla ja pandi ta kinni ega lastud sealt üldse välja seepärast, et vanamehel oli rahakott ja raha. See on see motiiv siin, sellega tugeva sotsiaalse tendentsiga jutt ahnuse vastu.

Aga nähtub, et siis ilmus mulle väga soodne platseerimise või-

malus, nimelt ajakirjas *Taluperenaine*. See oli naisteajakiri. Seal olen ma esimest korda avaldanud novelli 1934 septembrikuus, nimega *Suveöö*. See on suveöö kirjeldus, võiks öelda niisugune sillanpääliku motiiviga novell inimestest selles suveöös, armastuslugu tegelikult. Ma sain selle novelli eest, mis ei olnud kuigi pikk, 35 krooni. *Taluperenaine* oli suure eesti naisorganisatsiooni häälekandja. Toimetaja oli Liis Käbin, kes pidas kirjandusest väga lugu ja alati avaldas novelle ja luuletusi, tavaliselt väga hääde kirjanikkude käest. Selletõttu oli see mulle väga suureks auks, tähendab, et ma võisin, täitsa noor, tundmatu poiss, säääl novelle avaldada. Edaspidi olid mul säääl ikka avaldamisvõimalused lahti.

Aga siis olid meil maal ju igas maakonnalinnas ajalehed, sagedasti kaks ajalehte samas linnas. Võrus oli ajaleht *Elu* ja siis oli *Võrumaa Teataja*. Need konkureerisid omavahel. Mina sain millegipärast kaastööliseks ajalehe *Elu* juurde, ja avaldasin säääl humoreske. Ma näen, et seal on üks humoresk, mille ma olen avaldanud, selle pealkiri on *Mämm*. See on 'mämmi', see on ju väga maitsev toit ja seda Eestis enne ei tuntud. Aga see tuli Soome kaudu Eestisse ja muutus kohutavalt populaarseks. Terve maa sõi ja rääkis ainult sellest mämmist. Ma olen seda katsunud natuke naeruvääristada selles humoreskis. Üksikasjaliselt ei mäleta seda. See oli kunagi 1935.

Kun sinä siinä Vikerkaar-julkaisussa julkaisit novelleja, niin joko omalla nimelläsi?

Jaa, omalla nimellä, omal nimel, enda nimel, oma nime all. Siis tekkis mulle hiljem veel üks avaldamisvõimalus. Tallinnas ilmus *Perekonnaleht*. See oli väga odaval paberil trükitud, aga väga suure tiraažiga nädalaleht, kus avaldati enamuses just tõlkeromaane, ja palju naljajutte ja joonistusi ja kõike, mida seal oli, ja siis ka novelle algupäraste autorite sulest. Nimekad eesti autorid seal ei avaldanud, sest honorar oli liiga madal. Aga mina ja Karl Ristikivi olime seal, olime noorukid, kel sel ajal ei olnud mingisugust suurt nime ega paremaid tingimusi saada. Siis me avaldasime säääl hoolega.

Hiljem olen ma seal *Perekonnalehes* igasuguseid jutte avaldanud, kõik nii võileivaraha eest, väike 10 või 12 krooni, siin on aga üks isegi 16 krooni.

Aga siis on siin ka ajakiri *Eesti Naine*, mille toimetaja oli Hel-

mi Mäelo, naiskirjanik ka ise, hiljem tuntud ja suur Soome sõber, siin paguluses väga elav organisaator, on nüüd surnud. Tema võttis sõbralikult vastu ja avaldas minu asju. Ta oli tuttav minu tädiga, Anna Pärsimäega Tartus. Esimese novelli ma saatsingi tädi kaudu. Nad ütlevad, et ma olevat siis nii häbelik olnud, et ma ise ei julgenud ega tahtnud toimetustesse minna. Saatsin ainult kas postiga või mõne teise kaudu, ja tookord siis tädi viis käsikirja sinna. See oli siis uus avaldamiskoht. Ja järgmiseks avaldamiskohaks muutus juba väga soliidne ajakiri *Olion*. See oli luksuspaberil, Tartus ilmuv, eriti kõrgekvaliteediline ajakiri, mis hiljem muidugi pankrotti läks. Ajakirjade eluiga oli Eestis niisama lühike nagu ta Soomes oli ja siin Rootsis on. Neid tuli ja läks. See *Olion* oli ka üks selline. Seal on mul ka ilmunud kaastööd. Suurimaks sündmuseks mulle muidugi oli esimese novelli avaldamine *Loomingus*, Kirjanikkude Liidu kõrge tasemega häälekandjas.

Sellega koos muidugi, on see n.-ü. pööret tekitanud sündmus minu kirjaniku teekonnal. Pärast seda ilmus mul *Loomingus* terve rida novelle, ja kogu esimene minu novellikogu on suurelt osalt *Loomingus* enne avaldatud novellid. Eestis oli kombeks niiviisi, et avaldati enne *Loomingus* ja siis pärast iseseisva novellikoguna. Ma arvan, et ka Soomes on sama ette tulnud. Harilikult on mõned üksikud, uued novellid sellisele kogule lisatud.

Se Vanatüdruk, kai siinäkin motiivi oli jostakin sieltä kotipuolesta?

Jaa. See oli tõesti niiviisi, aga süžee, millele see on ülesehitatud, seda täpselt nii ei olnud. Aga need inimtüübid on küll. Mul on sagedasti niiviisi, et mingisugune realistlik, elus nähtud inimkuju on kõige taga. Aga enamuses on faabula kombineeritud. Ütleme, niisuguse klassikalise novellimustri järgi. Sel ajal, kui ma haige olin, lugesin ma väga palju Maupassanti'i ja Tšehhovi novelle, ja uurisin nende novellitehnikat, eriti nn. puanti, s.o. kuidas novelli lõpetada, kuidas novelli üles ehitada. Ka minu onu pööras sellele väga palju tähelepanu ja ütles, kui me sellest rääkisime omal ajal, et hästi kirjutatud novell peab olema nagu rusikahoop lauale, niiviisi.

See liik kujunes vesteliste novellide kõrval, mis läksid *Perekonnalehte* ja ajalehtedesse. Ma näen siit, et ajalehes *Elu* on ilmunud veel mitu korda mitmesuguseid jutte. Aga juba *Taluperenaises*,

Loomingus ja Olionis olen ma pürginud ja püüdnud täiesti seriöösse või tasemelise novelli suunas.

Mitenkäs sinun perheesi, äitisi ja sisarukset, suhtautuivat siihen, kun sinä kotona vain kirjoittelet ja kirjoittelet?

Jaa, no, minu ema oli ju väga arusaav inimene ja armastas ise lugeda. Meil kõik armastasid väga lugeda, õde ja vend, ja kõik lugesid väga palju. Siis oli ka emal väga suur respekt selle onu, oma venna Richardi vastu. Mul ei olnud kodus mingisuguseid raskusi selle poolest. Ma olen oma teistelt kolleegidelt küll kuulnud, et nendel oli seesuguseid raskusi. Mulle Valgas üks kolleeg rääkis, et ta ei võinud õhtul lampi põlema panna, et ta raiskas õli kui kirjutas. Mul ei olnud selle poolest mingeid raskusi, ja ema eriti arvas, et see kirjutamine on mulle eriti haiguse ajal suureks lohutuseks või abiks.

Oliko sinulla oma huone siellä kotona?

Jaa, see ei olnud päris oma tuba. Aga meil olid suured toad ja oli palju ruumi, ja see nurk, tähendab, mis minu jagu, seda võib öelda, et see oli nagu oma tuba. Nii et raskusi meil selle poolest ei olnud. Suviti oli meil niisugune klaasveranda või rõdu, see oli täiesti minu jaoks ja minu voodi oli seal. Seda on osaliselt kirjeldatud ka selles romaanis Janu, selle haige tüdruku kirjelduses. See on teatud mõttes täiesti omaenda isiklikust situatsioonist pärinev pilt.

Sinä olit vielä niin huonossa kunnossa, että osittain kirjoitit kai vuoteessa?

See oli algul nii, et ma ju käisin pisut ka üleval. Aga kui ma pool tundi üleval olin või ka tunni, siis ma pidin pikali olema, sest see jalg hakkas valutama. Sest põlveliikmed ei olnud veel korralikult kinni kasvanud. Selletõttu ma pidin palju lebama või pikali olema.

Sinulle tuli sitten tietysti vähitellen ajatus, että olisi näitä novelleja ja kertomuksia saatava julki kirjan muodossa, eikö niin?

Jaa. See oli küll nii, aga see tuli kaunikesti hiljem, sest mul ei olnud

algul usku. Vaatasin suhteliselt kriitilise pilguga teiste novellikogusid ja kuidas need oli välja antud. Need pidid sisaldama minu meelest ikka hoopis midagi muud, kui see väike katsetuslik materjal, mis mul oli olemas. Alles kui *Loomingus* oli rohkem ilmunud ja ka veel hiljem kui mul hakkas ilmuma novelle ajakirjas *Nädal Pildis*, mis ka avaldas ainult häid novelle, siis ma hakkasin novellikogu koostamisele mõtlema. Aga algul ma asusin kirjutama üht jutustust, mida kuidagiviisi romaaniks ei saa nimetada, sest see oli palju väiksema haardeulatusega. See on nimelt see *Väravate all*. Seda ma kirjutasin paralleelselt. See kasvas välja ühest jutust, mille ma varem avaldasin *Eesti Nooruses*. Jutu pealkiri oli *Arni*. See on ühe noore poisi lugu. Selle ümber kasvas siis see lugu *Väravate all*, mis ilmus eriraamatuna. Noor-Eesti Kirjastus andis välja nn. odavate rahvaraamatute seeriad, kus olid lühemad ja väiksemad asjad. See ilmuski 1936 selles *Noor-Eesti Rahvaraamatute* sarjas.

Kuinkas se novelli, joka tässä on pohjana, oliko se ilmestynyt jo aikaisemmin?

Jah, see ilmus, see ilmus enne ajakirjas *Eesti Noorus* eraldi. Selle ma laiendasin, ehitasin sellele lihtsalt juurde teised peatükid. See oli algul üksainus peatükk. See novell leidub siin raamatus ühe osana, selle suurema jutustuse väikse osana. Mitte väga suureks seda jutustust ka nimetada ei saa, sest tema ulatus on 136 lehekülge. No võiks olla, miniromaan, tänapäeval võib-olla nimetatakse seda nii.

Tässäkin sinulla aihe on kotiseudulta, eikö niin?

Ei, ei ole. See on lugu ühest minu koolivenna jutustusest tema enda elust. Mul, kui ma Otepää gümnaasiumis käisin enne mu haigeks jäämist, siis oli mul seal kaunis hea sõber, kes jutustas oma elust mulle väga palju, ja oma väga raskest ja rusuvast elust. See jäi mulle sügavasti meelde, see tema kirjeldus. Ma ei ole neid kohti ega neid inimesi, mis ta mulle jutustas, isiklikult kunagi näinud. Aga seda maastikku, Otepää ümbruse maastikku, seda ma mäletan ja see on sinna kuhugi paigutatud. Nii et sellel ei ole minu enda isikliku eluga kokkupuutepunkte, aga see on inspireeritud ühe minu koolivenna elukäigust. Selle kogemuse olen ma siis korjanud päris noorelt. Ma

olin siis kas 13- või 14-aastane, kui ma temaga koos koolis käisin.

Kun sinä kirjoitit tämän pienoisoromaanin ja sait sen julki, niin vieläkö tämä sinun koulutoverisi eli silloin, kun kirja ilmestyi?

Jaa, aga mul ei olnud temaga enam siis mingisugust kontakti ja ma sain temaga kontakti alles nüüd, siin paguluses, kirja teel. Tema elas siis Rootsis, Simrishamnis. Siis, kui ta nägi eesti ajalehtedes, et ma olen Stokholmis *Välis-Eesti* toimetaja, siis ta kirjutas mulle, teatas, et ta läheb Rootsist ära, talle siin ei meeldi. Ta läkski ära, läks Lõuna-Aafrikasse ja ehtas seal üles mingisuguse nahatööstuse, mis oli väga menukas. Ta kirjutas mulle hiljem ka, kutsus, et tule külla, et ma annan sulle oma toa. Sa võid minu juures elada nii palju kui tahad! Siis ma saatsin talle lugeda ka selle raamatu. Ta luges selle läbi ja saatis selle siis mulle ilusti tagasi. Nii et ta tutvus sellega nüüd, mitu kümmend aastat hiljem.

No mitä hän sanoi tästä kirjasta, mitä hän kirjoitti?

Jaa, tundus, et tema oli kuidagiviisi liigutatud sellest. See ei olnud temale mingi negatiivne elamus. Raamat on ju kirjutatud suure sümpaatiaga selle noore poisi suhtes. Aga see ümbrus ja miljöo, milles tema elas ja mille all ta kannatas, see on teine asi ja eri asi. Kuid ka selles raamatus on faabula kombineeritud ega vasta kõiges tõsielu üksikasjadele.

Aga tolleaegne arvustus ei võtnud seda raamatut mitte just eriti positiivselt vastu. Mõni küll, vist Rudolf Sirge kirjutas suhteliselt sümpaatselt, aga seal oli teisi arvustajaid, kes juba raamatu selle miljöo ja niisuguse pessimistliku, raske ellusuhtumise tõttu hukka mõistsid. Nüüd ma ei ole aastaid enam prototüübist midagi kuulnud. Ei tea ka, kuidas tal seal Lõuna-Aafrikas edasi käsi käib. Aga ta oli energiline. Ma tean ka, et ta lõpetas ju Tartus ülikooli hoolimata väga halbadest majanduslikudest eeldustest, õppides metsateadust. Ta oli väga karastatud poiss ja ma usun, et tema kuskil oma eluga vahele ei jäänud.

Sinä sait tästä sitten jonkin verran honoraaria?

Jaa, see oli küll mulle suur honorar, seda peab ütlema. Vaatame järele, mis mul siin on üles kirjutatud: 75 Eesti krooni. Aga 75 Eesti krooni vastas tol ajal algkooliõpetaja kuupalgale. Nii et see on siin siis nõnda kirjas.

Ja Virossa eläminen, minä itse tiedän sen omilta matkoiltani silloin, se oli äärettömän halpaa.

Jaa, see oli väga odav. Selle poolest ei olnud erilisi raskusi, ka mul mitte.

Ruoka oli halpaa ja kaikki.

Jaa, vastab tõele. Ka niisugused asjad nagu, ütleme, mida nimetati vihmamantel või tolumantel või särk või kingad, kõik tekstiil, see oli väga odav. See ei olnud mitte eriti kallid ja söömine oli muidugi odav, see oli seda ka linnade sööklates.

Siin on näiteid sellest veel, kus ma n.-ü. parema kvaliteediga novelle avaldasin. Loomulikult oli siin *Looming*, siis *Taluperenaine* ja hiljem tuli juurde see *Nädal Pildis*. See ajakiri on ilmselt Eestis omal ajal asutatud *Suomen Kuvalehti* eeskujul. Seal oli samasugune vasesügavtrükitehnika ja pürgimus kõrgemale kvaliteedile. Toimetajaks oli Oskar Gustavson. Tema avaldas silmapaistvate kirjanike novelle, püüdis rohkem maksta ja siis ka otsis välja selliseid debütante, kellest ta midagi lootis. Mul oli õnn seal ka pidevalt avaldada ja kokku siis nende kolme väljaande peale – *Looming* kõigepäält, siis *Nädal Pildis* ja osaliselt ka see *Taluperenaine* – kasvas nende materjalide hulk juba niivõrd suureks, et ma võisin mõelda või hakkasin mõtlema novellikogu koostamisele. Siis oli meil ju üksainus kirjastus, mis andis välja teoseid ilma mingisuguse majandusliku tagamõtteta. See oli nimelt Eesti Kirjanike Liidu Kirjastus Tartus, sama, kes andis välja ka ajakirja *Looming* ja see oli riikliku toetuse abil niiviisi võimalik. Ma ise rehkendasin, et ükski teine kirjastus minu novellikogu ei avaldaks, sest novellikogusid üldiselt põlati. Isegi K. A. Hindreyl oli väga suuri raskusi oma novellide avaldamisega, kuigi need olid väga head, ja kuigi tal oli väga tuntud nimi. Siis ma saatsin oma novellikogu käsikirja selles koosseisus, nagu see on näha siin *Viljatus puus*, Eesti Kirjanike Liidu Kirjastusele ja minu suureks

rõõmuks Eesti Kirjanike Liit otsustas selle novellikogu kirjastamisele võtta. Seda asuti koguni juba laduma, aga see sündis siis just sel ajal, kui Eesti kaotas iseseisvuse. Siis tuli ju Nõukogude võim maale ja asuti teostama nõukogude korda ja natsionaliseeriti kõik kirjastused, ka Eesti Kirjanike Liidu Kirjastus. Aga seal võeti üle ka pooleli olevad tööd, mis otsekohe ei olnud nõukogudevastased või mida arvati, et neid võiks ka uue korra ajal välja anda. Aga sellest ma juba varem rääkisin.

Vaata, mis sääl seisab, selle raamatu taga! Seal on vastutav toimetaja Bernard Kangro, keda ma ei olnud kunagi siis isiklikult näinud ja kes oli mulle võõras mees, aga selle uue süsteemi juures pidi igal raamatul olema vastutav toimetaja ja nagu ta hiljem ise ütles, et kuna see kõik oli valmis, siis mis tal seal enam vastutada oli, ainult tema nimi pandi sinna peale, sest keegi pidi seal olema. Ta sai vist selle-eest koguni mingisugust tasu ja nii on siis lugu sellega.

No onpa täällä kirjalla historia! Sitä alettiin latoa siis jo edellisenä vuonna, vuonna -39?

Jaa, just.

No jätettiinkö tästä käsikirjoituksesta mitään pois?

Ei, see on kõik nii nagu mina olin selle sisse andnud, nagu see oli kokku lepitud. Siin on kõik need novellid ja vaatame, kus need on ka ilmunud. Esimene on *Jõe ääres*, see on ilmunud *Loomingus*. Teine on *Vend*. Seda ma pean kontrollima. See on ajakirjast *Nädal Pildis*. *Rahakott*, see on *Eesti Noorusest*. See on see auhinnanovell. *Andrese elu*, see on ajakirjast *Nädal Pildis*, kui ma ei eksi. Siis on *Viljatu puu*. See on *Loomingust*. *Vanatüdruk* on samuti *Loomingust*. *Tütar* on *Loomingust* ja *Kosjarõngas* on ka *Loomingust*. Nii et peaaesjalikult *Loomingus* ilmunud novellid ja kaks tükki ajakirjast *Nädal Pildis* ja siis üks on *Eesti Nooruses* ilmunud.

Teitkö sinä näihin novelleihin mitään muutoksia?

Ei.

Ihan sellaisenaanko ne julkaistiin?

Selle järele, kui nad ajakirjades olid ilmunud arvatavasti ma parandasin või korrigeerisin keeleliselt ja stiililiselt, sest mul oli algul enese arusaamise järele lauseehitusega raskusi. Ma muutsin pärast oma lauseehitust loomulikumaks ja normaalsemaks, kui ma n.-ü. teadlikult hakkasin üldse keelt ja stiili kasutama. Nii et sedalaadi muutusi võis olla. Ma võin näidata, mis laadi. Üks ajakiri, kus mul ka novelle ilmus oli *Vallatu Magasin*. See oli huvitav ajakiri, väga elava sisuga sel ajal. Siin on üks mu novell. Siin on näha parandused, mis ma hiljem olen teinud. Ma olen selle nimelt hiljem ümbertöötanud nende parandustega ühe tõlke jaoks. See on soome keelde tõlgitud ja ilmunud ühes soome ajakirjas. Praegu ei tule meelde, aga mul siin loetelus kindlasti see leidub. Siit näeb, missuguseid parandusi olen teinud. Ma olen ka katsunud tihtipeale lühendada, siis kui tundus, et lause oli pikk ja lohisev.

Sinulla on hyvin selvät nämä korjaukset. On kyllä hyvin helppo tästä sitten latoa uudelleen.

Aga ma arvan, et ma kirjutasin masinal uuesti ümber selle siit. Siit ma ei ole ladumisele küll andnud. Ma ostsin Valgas ajakirjanikuna viibides – meie vist eelmine kord rääkisime, kuidas ma Valgas ajakirjanik olin – endale selle šveitsi kirjutusmasina Hermes-Baby, ja see oli armas väike masin. Nii et ma katsusin kõik käsikirjad, mis kuhugi ajalehtedesse või kirjastusse läksid hästi korralikult masinal välja kirjutada nii, et ka masinakirjas ei võinud enam palju parandusi esineda.

Tämähän on ollut suuri aikakauskirja tämä Vallatu Magasin!

Jaa. See ilmus neli korda aastas ainult. Aga meil oli ajakiri *Huvitav žurnaal*, mis ilmus kuus korda aastas ja oli umbes samatüübiline, aga palju suuremas formaadis, väga hääl paberil tolle aja kohta ja just niisuguses vasesügavtrükis. Seal, selles ajakirjas avaldasin ma ka novelle ja muuseas oma esimese tõlke soome keelest, Sillanpää novelli, oliko *Aikamme uros* tai, mis selle nimi oligi. Selle pealkirjaks panin ma eesti keeles *Nüüdisaja kangelane*. See on kahe kirja vormis kirjutatud novell. See oli mu esimene tõlge soome keelest, sest juba

Otepää gümnaasiumis käies ja ka hiljem Valgas ma õppisin soome keelt. Otepää gümnaasiumis oli meil vist vabatahtlik soome keele õppijate ring. Sel ajal, tähendab 30. aastate lõpul ma olin võimeline enda meelest ilukirjandust tõlkima. Mul on küll kahtlus, et ma ei julge enam hästi seda nüüd üle lugeda...

Suomen kielen opiskelua. Martti Korpilahden ja Eino Peitsan tapaaminen.

Teillä oli siis siellä Otepään kymnaasissa suomen kielen opiskelijoiden kerho. Kukas sitä johti?

Sääl oli, sääl olid meil kaks õpetajat. Üks oli eesti keele õpetaja Viktor Viilup ja teine oli vist eesti keele õpetaja Konstantin Vanik. See oli tuntud tõlkija soome keelest, kellelt oli palju raamatuid ilmunud. Ma mäletan, me kasutasime õpikuna raamatut, *Soome keele õpik*, mille autori nimi oli Villvall.

Aga just selle õnnetuse tõttu minu jalaga, kui ma sõitsin vastu kiviposti ja põlveluu läks katki ja pärast muutus tuberkuloosiks, siis see minu õppeaeg selles rühmas ei olnud kuigi pikk. Ma sain ainult n.-ü. maitse suhu ja huvi selle asja vastu.

Mutta sinä jatkoit sitä harrastusta sitten sairaana?

Jaa. Siis ma sain soomekeelseid raamatuid ja tekkis mul isegi isiklikke soomekontakte nii, et ma võisin siis lugeda. Ma leidsin, et lugemine oli väga kerge. See edenes ja arenes kiirelt. Mu tädil oli Tartus soomekeelne naiste ajakiri *Emäntälehti* ja siis sealt ma olen soome keelt kõigepealt hakkanud õppima. Tädi andis mulle terve aastakäigu või kaks. Ma ei mäleta, mis ajast. Väga vanad need olid ja seda ma siis lugesin haiguse ajal ka.

Mikäs sinun tätisi nimi oli?

Anna Pärsimägi, see minu isa õde, kellest ka varem oli juttu. Elab praegu Tartus ja on 93 aastat vana. Kirjutab, kirjutame, vahetame kirju. Tema oli Tartu Eesti Naisseltsi juhatuse liige. Sellel naisseltsil

oli väga palju soomekontakte. Säält kaudu olid siis tulnud ka need materjalid.

Hiljem olin ma ükskord oma vanaisaga Tartus ja vanaisa käis silmaarsti juures. Hakkasime omnibussiga koju sõitma sealt kesklinna jaamaplotsilt. See oli Tartu–Võru omnibuss. Sinna tuli peale kaks soomlast. Muidu olid seal kõik lõunaeesti rahvas, kes omnibussis istus. Teine nendest soomlastest tegi siis suu lahti ja küsis väga heas eesti kirjakeeles: “Millises suunas väljub meie omnibuss?” Kõik jäid täiesti vaikseks, sest see oli nii võõras keel. Võib-olla paljud ei saanud üldse aru. Seal oleks pidanud küsima, et “Kohepoole lät mi omnibus?” või midagi niisugust. Siis ma ütlesin sellele soomlasele, et ega meie nii head eesti keelt siin ei räägi, aga me sõidame seda ja seda tänavat mööda allapoole. Tekkis siis elav jutuaajamine.

Need olid kaks kooliõpetajat Jyväskyläst. Üks oli Martti Korpilahti sealt Korpilahti kihelkonnast ja Jyväskylä algkooli rektor sel ajal. Teine oli selle kooli õpetaja Eino Peitsa. Nad sõitsid Võrru. Sinna, hotell Aleksandriasse oli neil tuba kinni pandud. Ma ütlesin, et kui teil aega üle jääb, siis tulge meile külla. Siis enne Tartusse tagasi sõitmist nad tulidki meile külla ja olid meie juures kaks või kolm päeva ja me võtsime seal naabrite juurest hobuse ja sõitsime ringi. Käisime Taevaskojal ja ma näitasin neile meie loodust. Siis tekkis n.-ö. eluaegne kirjavahetus ja sõprus. Ma käisin pärast Jyväskyläs külas ka seal nende juures, kuni siis Martti Korpilahti suri vist 39. aastal. Eino Peitsa sai sõjas surma, Talvesõjas, ei, Jätkusõjas. Nende kaudu sain ma juba väga palju soome raamatuid ja materjali ja kõike.

Ja se tapaaminen oli aivan sattuma?

Jaa, täiesti.

Kokoelmat *Viljatu puu* ja *Häkkilinnut* (Linnud puuris).

Tämä kirja Viljatu puu, hävisikö sen painos sodan aikana?

Mis sellega pärast sai, ma ei tea. Ma usun, et siiski, siin taga peaks seisma see trükiarv, 850 eksemplari, 850. See peab olema haruldane raamat, kui sellest oli nii väike trükk. Muidugi tuli siis pärast ju Saksa okupatsioon ja ma ei tea, kuidas siis suhtuti üldse Nõukogude esimese okupatsiooni ajal trükitud raamatutesse. Arvati, et need olid eriti välja valitud kirjanikud. Faktiliselt oli asi nii, et minu raamat oli ennem valmis olnud töö.

Teine niisugune novellikogu ilmus ka. See oli Pedro Krusteni *Purustatud pesa*, täpselt analoogilise situatsiooniga, need kaks novellikogu. Ja üldse selle esimese kommunistliku okupatsiooni aastal oli võimalik, et ilmusid ainult need raamatud, mis varem valmis olid. Ei olnud üldse aega, et midagi välja anda. Võib-olla, et poliitilist kirjandust tehti kiiresti, aga ilukirjandus jäi selle varale, mis siis pooleli olevatest asjadest välja anti. Üks on see minu novellikogu siin. Sellest on ju huvitav vaadata ka, mis siit soome keelde on tõlgitud.

Siis peaks vaatama novellikogu *Häkkilinnut*. Mis sääl leidub, sellest on osa just siit võetud. Jaa, *Joen rannalla*, see on. *Hedelmä-tön puu*, *Yksinäiset*, need kõik on sealt. *Häkkilinnut*, see on vist täiesti uus. *Puurilinnud* ei olnud *Viljatus puus* vist veel kaasas. Jah, see on hiljem kirjutatud. See on uus, selle ma kirjutasin hiljem ja ma mäletangi seda nüüd. See on Tallinnas Saksa okupatsiooni ajal kirjutatud. Siis on siin *Tütar*. See on *Loomingus* ilmunud ja see on *Viljatus puus*. *Veli*, see Vend jaa see oli ka siit võetud. *Viimeinen to-veri*, see ei ole, see on mul ka hiljem kirjutatud asi, *Viimne kaaslane*. Seda ei ole siin.

Tämän Häkkilinnut -novellikokoelman novellit ovat kaikki tulleet julki myös viroksi?

Jaa, küll. Kõik on ilmunud, jaa. Aga siis selles, pärast sõda ilmus siin Rootsis ju *Linnud puuris*. See ei ole identne selle soome *Häkkilinnut* teosega sellepärast, et siit on kõik need asjad välja jäetud, mis *Viljatus puus* juba olid ilmunud. Sest kahte korda seda välja anda ei oleks olnud ju mingisugust mõtet. Selle asemele on siia pandud

täiesti uusi asju. Siin seisab, ja mul on eraldi ka kirjutatud, mis need on ja kunas need on kirjutatud. Selles on *Ületamatu tõke*. See on ilmunud *Loomingus* -36, aga ei ole seal kaasas. *Vaikinud kell* ilmunud *Nädal Pildis* 1940, *Linnud puuris* ei ole siin. *Palkide peal*, see oli ajakirjas *Viisnurk*, *Viimne kaaslane* ajalehes *Eesti Sõna* ilmunud. *Tugev rusikas*, *Eesti Looming*, ajakiri, mis ilmus Helsingis, seal ma avaldasin selle novelli. Novell *Võõras*, see on *Eesti Loomingus* nr. 4. See ilmus Stokholmis. Siin all on öeldud ka: "Soomekeelne kogu *Häkkilinnut* (WSOY 1945) ei ole identne eestikeelse koguga. Selles leidub ainult kaks novelli samanimelisest eestikeelsest kogust, mis ilmus hiljem." Sest eestikeelne ilmus hiljem, see soomekeelne varem. Need on nimelt *Linnud puuris* ja *Viimne kaaslane*, mis ainsana on siin ühised. Muu kõik on soomekeelses väljaandes kogust *Viljatu puu*. Siin on osaliselt formaalselt huvitav situatsioon, et pealkirja järgi võiks originaal hoopis olla soomekeelne. Sest *Linnud puuris* on hiljem ilmunud. See oli -45, kui *Häkkilinnut* ilmus Soomes. Ja -46 on *Linnud puuris* Rootsis ilmunud. Sisu on identne ainult kahe novelli osas. Muidu on need täiesti erinevad raamatud.

Kotikylän kirjaston hoitajana.

Tässä meillä oli puhetta, että sinä sairaana ollessasi jouduit kirjastonhoitajaksikin. Minkäslainen episodi se oli sinun elämässäsi?

Jaa, see oli siis just, kui ma n.-ü. esimesi sammme astusin ja natuke võisin üleval olla. Siis selgus, et sellel raamatukogul ei olnud raamatukoguhoidjat. Endine raamatukoguhoidja oli millegipärast oma ameti jätnud. Oli vist üks kohalik kooliõpetaja. Kas ta oli mujale sõitnud või ära läinud. Niisiis ei olnud raamatukoguhoidjat. Mina olin selle raamatukogu raamatud algusest lõpuni läbi lugenud. Õde kandis mulle neid haiguse ajal koju. Siis pakuti mulle, et tulgu mina, et see on igal pühapäeval lahti. See oli hommikupoolikul kella üheksast kella üheni päeval, mil raamatuid laenutati. Ma läksin väga hea meelega ja sain sääl sellega siis just kontakti nende inimestega, kes siis maal käisid raamatuid laenamas. Siis nägin ka missuguseid raamatuid loeti ja taheti lugeda. See oli väga õpetlik kogemus. Seda tegevust ei olnud aga väga kauaks. Ma arvan, et üks pool või kolmveerand aastat kuni

uus kooliõpetaja tuli ja selle ülesande enda kätte võttis. Niikaua olin vahepeal mina siis.

Oliko se sinun kotikylässäsi?

Jaa. See oli meile väga ligidal. See oli endine vana koolimaja, mis oli mahajäetud. Uus koolimaja oli ehitatud kaugemale, kolm kilomeetrit kaugemale. Vana koolimaja oli siis niisuguseks seltsimajaks. Seal olid raamatukogukapid ja raamatukoguruumid ja vahel tehti mõni tantsupidu. See oli ju minu kodust ainult nii 300 meetrit, seega väga ligidal. Raamatute koosseis oli seal üsna hää, sest eesti rahvaraamatukogud varustati haridusministeeriumi poolt. Riik ostis oma rahadega kirjastustelt ja kinkis need siis rahvaraamatukogudele, ja laskis veel ka korralikult ära köita. See oli siis ka kultuurkapitali arvel. Haridusministeeriumi juures oli eriline komisjon, mis valis neid raamatuid, mida võis osta, nii et mingisugust rämpsu sinna üldse ei tulnud. Suuremad raamatukogud said esimese valiku ja säääl olid kallimad ja paremad ja ka rohkem.

Teine valik läks siis väiksematele raamatukogudele. Siin võiks selle juures ka mainida, et see riiklik kultuurkapital sai ju kümme protsenti riigi viinamonopolist. Need olid väga suured sissetulekud. Sellega siis varustati üheltpoolt raamatukogud ja sellega aidati kirjastusi ja kirjanikke. Raamatuid saadi välja anda. Nende eest võidi paremat honorari maksta. *Looming* ja *Varamu* said mõlemad nii suure riigitoetuse, et juba ühe luuletuse kirjutamisega sai kirjanik endale õige tunduva summa sealsetes oludes.

Siis anti seal ka ju kirjanikele seda riiklikku toetust, perioodilist toetust, mis siin Rootsis alles äsja kehtima hakkas. Seal oli neid, kes 120 krooni kuus said. No ütleme, et 10–12 vanemat kirjanikku said pidevalt, ükskõik kas nad siis kirjutasid või mitte. See oli siis nende elamise sissetulek. See vastas umbes gümnaasiumiõpetaja palgale. Teine grupp, B-rühm, selles oli ka hulk kirjanikke, kes said 85 krooni kuus kultuurkapitalitasu. Kokku võis umbes paarkümmend eesti kirjanikku täiesti oma kirjanikupalgast elada. Mõnedki ei usu, et sel ajal Euroopas oleks kuskil mujal seda süsteemi leidunud.

Ei varmaankaan. Mitenkäs tavallinen kansa, lukiko se Virossa todella kirjallisuutta?

Jaa, ma pean ütlema, et näiteks meil, meie talus oli seal ka üks sulane, tema nimi oli Osvald Raig, kõik tema pühapäevad läksid hommikust õhtuni raamatu lugemisesse. Rääkimata ju, et karjalapsed olid ju kõige suuremad lugejad. Peremehed olid muidugi pahased, sest lugev karjapoiss laskis ju kergesti karja viljapõldu. Aga üldiselt loeti väga palju. Ka isegi vanad peremehed, ma tean neist paljusid, kes lugesid rohkesti.

Kuinka pitkä oli lainausaika?

Ma hästi ei mäleta, aga ma arvan, see oli neli nädalat. Ega vist ei tohtinud ka rohkem korraga võtta, kas oli kolm või neli raamatut. Muidu oleks see väike raamatukogu tühjaks tõmmatud. Aga ma ei mäleta, et seal sel ajal, kui mina olin raamatukoguhoidja, neid raamatuid kaduma oleks läinud. Võrdlemisi ausalt käisid nad raamatutega ümber. Siis oli veel, et rahvaraamatukogu seltsidel tuli ise ka raamatuid hankida. Et selleks raha saada, siis korraldati iga aasta üks suurem pidu näitemänguga. Näiteks *Roinilan talossa* esitati seal eestikeelses tõlkes sagedasti, just maavaldades, ja arvatavasti oli see siis niisugune tükk, mida maal sai kergesti mängida ja ka muidu läks. Need sissetulekud läksid siis raamatukogu kassasse.

Tämä on mielenkiintoinen kulttuurikuva!

Ja seda enam, et niisugusel kujul sellest praegu seal vist ei kirjutata. Vastupidi, kodumaal on rohkem tähelepanu juhitud endise elu negatiivsetele külgedele ja asjaoludele, mida ju muidugi alati eitada ei saa. Aga selle kõrval oli palju muud ka, positiivsemat.

**Muutto Valgaan. Uutistoimittajan työtä ja kirjallisia har-
rastuksia. Lehtimiehenä matkoja Virossa mm. Kihnun
saarelle. Käynti Suomessa. Elämää virolais-lähtiläisessä
Valgassa. Valgan teatterin dramaturgina. Kertomuksia
lapsille, kokoelma *Metsamajake*.**

Siin minu raamatupidamises kaastöö ja muu kohta selgub see mulle

kõige paremini. Ma näen siin kohe, et Valga ajalehes on hakkanud ilmuma mul kaastööd 1936. Nii et ma kolisin Valka 1935 või 1936. Valka asumine toimus nimelt sel viisil, et mu tervis oli sel ajal juba tunduvalt paranenud. Ma võisin – ikka veel selle proteesi või tugiaparaadi abil – siiski üsna vabalt liikuda ja käia. Siis tekkis mul mõte, et minust ikka füüsilise töö tegijat enam ei saa ja talus minust kasu ei ole. Aga ma olin haiguse ajal õppinud kirjutama ja sain aru, et mul oli väljavaateid kirjutamisega ennast tulevikus elatada. Siis ma läksin Tallinnasse tööd otsima, ja käisin seal ajalehete toimetustes ja kirjas- tuses ja tuttavate juures, aga väljavaated olid väga viletsad. Ainus, kes mind n.-ü. sõbralikult ära kuulas, oli *Vaba Maa* ajalehete kon- tserni direktor Aleksander Veiler. Sinna lehtedele olin ma varem ka kaastööd teinud. Ma ei olnud päris tundmatu ja lisaks minu onutütar töötas selle ajalehe toimetuses, olles toimetuse sekretäriks ja masina- kirjutajaks, praegune proua Liisu Vallak, kes elab Šveitsis. Liisu Uibopuu oli ta nimi sel ajal. Sääl siis Veiler ütles, et temal on suured kavatsused ekspandeerida oma ettevõtet üle terve Eesti ja provintsi- linnadesse igal pool asutada tugevaid lokaalseid toimetusi, et tervet maad tõmmata n.-ü. ajakirjanduse fookusse, ja et see ei oleks sisult ainult pealinna ajaleht, vaid kajastaks ka elu mujal. Siis ta vaatas jä- rele missugustes provintsilinnades tal olid juba kindlad kaastöölised. Siis selgus, et Valgas oli tühi, sääal ei olnud kedagi. Ta küsis, et kas ma ei taha minna sinna ja proovida seal.

Kas ma tahaksin Valgas proovida? Olin muidugi huvitatud, kuidas majanduslikud tingimused olid. Siis ta ütles, et nende ajalehe juures oli niiviisi, et kehtis reatasu ja et inimesed peavad kõigepealt oma tööst elatuma. Aga et väikeste kulude katteks on nendel nn. fiksumisüsteem, väike kindel kuutasu. Kui ma ei eksi, see esimene tasu, mis mulle lubati, oli ainult paarkümmend krooni. Aga ma arvan, et see oli väiksem kui minu korteri hind. Valgas oli palju tühje kortereid, sellega ei olnud mingisuguseid raskusi. Fiksum kattis korteri osa. Aga hiljem, juba õige lühikese aja jooksul, ma töötasin ennast sisse. Siis tõsteti ka seda fiksumit pidevalt nii, et viimati sain ma seda vist midagi 35 krooni ja pääle selle ridade tasu. Arvepi- damiseks ma hakkasin pidama ka ühte vastavat vihikut, kus oli märgitud, kui palju ridu ma iga päev trükis avaldasin. Sellest mul on jälle kohutavalt kahju, et see vihik on kaduma läinud. Aga ma mä- letan, et rikkalikumad tööolud, mis mul kunagi olid, andsid ükskord

vist isegi neli tuhat trükitud rida kuus. See oli kõige kõrgem, aga muidugi oli ju palju madalamaid aegu ka.

Samal ajal Valgas sattusin ma häässe kontakti kohaliku ajalehega, *Lõuna-Eesti* oli selle nimi. Ma muutusin seal peaaegu ka niisama oma inimeseks nagu teised toimetuse liikmed. Kirjutasin üsna palju ka selles kohalikus lehes. Seal oli muidugi honorar veelgi väiksem kui pealinna ajalehtede juures, aga sinna võisin ma ka ilukirjandust paigutada. Ma näen, et seal olen ma 1936. aastal avaldanud suure joonealuse külajutu, *Küla kõmiseb*, pikema jutustuse. See on ilmunud viies numbris joonealusena, pikk jutt. Eestis olid ka provintsiajalehed ilukirjanduse suhtes väga heldekäelised, andsid heameelega ruumi. Tänapäeval, näiteks meil siin Rootsis, ma ei tea, kuidas see on praegu Soomes, on väga raske mõnda novelli või noveleti ajalehte paigutada. Selles mõttes on tendents negatiivsemaks muutunud.

Ma näen siit, et olin siis Valgas 1936, ja töötasin seal. Arvan, et võib olla kevadpoole talve, kui ma kolisin Valka 1936. Sääl siis paralleelselt ajakirjandusliku tegevusega ma kirjutasin ka ilukirjandust kogu aja, novelle ja jutustusi mitmele poole eesti ajakirjadesse. Eesti elus on traditsiooniks olnud, et kirjanikud on suurelt osalt olnud, vähemalt varem, kõik ka ajakirjanikud. Nii läks see minul ka.

Sinä kirjoitit siis kahteen lehteen, Valga ajalehteen ja sitten Lõuna-Eesti -ajalehteen?

Lõuna-Eesti on ajalehe nimi. See ongi Valga leht. Tallinnas olid *Vaba Maa* kontserni ajalehed. Sääl oli midagi viis või kuus ajalehte. Ma saatsin oma kaastöö sinna kesktoimetusse, need paigutasid selle, jagasid lehtede vahel ära. Seal ilmus nimelt esiteks päevaleht *Vaba Maa*, siis ilmus kolm korda nädalas *Rahvaleht*. Siis ilmus samuti kolm korda nädalas *Maa Hääl*, maarahva jaoks mõeldud. Siis oli seal kord nädalas ilmuv *Esmaspäev*, eriti siisugune värske ja juturikas ajaleht. Siis oli veel, olid sääal ajakirjad *Huvitav žurnaal* ja siis üks, mille nimi oli *Kirilind*, ja *Perekonnaleht*. Selles kontsernis oli mul siis avaldamisvõimalusi väga mitmete ajalehtede ja ajakirjade juures.

Sinä mainitsit kirjoittaneesi Lõuna-Eestiin mm. yhden viisiosaisen

sarjan. Mikäs sen sarjan nimi oli?

Niin, see oli jutustus *Küla kõmiseb*. See on niisugune külajutt. Eestis oli külajututraditsioon. Vanast ajast Kitzbergi külajutud olid väga tuntud. See on midagi sellelaadilist ka. Küla niisugusest ühiskondlikust, seltskondlikust elust ja natuke humoristlik. See ilmus viies *Lõuna-Eesti* joonealuses.

Oletko julkaissut sitä missään kirjassa sitten myöhemmin?

Ei ole. See on millegipärast välja jäänud. Arvatavasti minu žanr muutus hiljem ja sellel ei leidunud nagu ühisnimetajat. Olen selle kõrvale jätnud. See ei ole kuskil mujal ilmunud. Raamatuna mitteilmunud jutustusi on mul nagu siin näeme, siiski massiliselt. Neid on eriti varasemalt ajalt. Neid avaldamata jutte on mul palju, ehk täpsemalt eriraamatuna avaldamata jutte.

Kirjoititko Valgassa omalla nimelläsi vai oliko sinulla myös nimi-merkkejä?

Jaa, mul oli terve rida igasuguseid nimemärke, varjunimesid. Osa on neist ununenud, aga osa on meelde tulnud. Katsusin hiljuti meenutada, sest meie viimase kõnelusega koos kerkis see küsimus üles. Kõige produktiivsem olin ma vestekirjanikuna ja reporterina nimemärgi Veli all. Peaaegu kõigis nendes *Vaba Maa* lehtedes ilmus kaastööd Veli nimemärgi all. Aga siis oli ka oma nime all. Kas V. Uibopuu või Valev Uibopuu. Vahel ka ainult V. U. või vahel ka ainult U. all. Aja-lehes *Maa Hääl*, seal olin ma, tänapäeval nimetatakse seda kolumnistik, kirjutasin kahe eri nime all, kes omavahel kirju vahetasid. Vanemat taluperemeest, tema seisukohti ja vaateid päevaküsimustele esindas Nübliku Mart, vanem peremees. Siis noorem peremees vastas temale sagedasti ja polemiseeris. Selle varjunimi või nimi oli Viktor Viljaste.

Minkälaisia teemoja sinä käsittelit siinä, kun se “vanem peremees” ja “noorem peremees” keskustelivat?

Kõiksuguseid päevaküsimusi. Sääl võis olla kõne all näiteks nn.

elektrikarjane, mis sel ajal moodi läks, et karjalapsi vabastada. Nüüd on see praegu Soomes ja Rootsis siin üldisel kasutusel. Eestis tulid -37. aasta lõpul patareiga laetud elektriaiad karja hoidmiseks kasutusele. Sääls, selle ümber polemiseeriti palju. Vanemad, konservatiivsed peremehed olid niisuguste uuenduste vastu ja katsusid isegi vahel neid naeruvääristada. Aga uued ja nooremad siis neid teostasid. Või siis ka kunstväetise kasutamine põllumajanduses ja tõukarjade arendamine või mis küsimused tahes, igasuguseid.

Sel ajal, kui ma Valgas olin, oli väga elavalt päevakorral Poola põllutöölise küsimus. Siis oli -36. aastast peale Eestis kõrgkonjunktuur ja tekkis tööjõupuudus. Põllumajanduses oli see eriti tunduv. Ei olnud saada enam ei sulased ega päevilisi ega muid töölisi. Siis hakati tööjõudu Poolast importeerima, algul suvetöölisi, aga paljud neist jäid ka aasta ringi, ja mõned jäid ka Eestisse elama. Aga nendega läks kurvalt, sest esimesel okupatsiooniaastal esimesed, kes kohe arreteeriti ja kinni võeti, olid need endised poolakad, kes olid Eestisse tulnd. Neid toodi, kui ma ei eksi, Eestisse just Valga kaudu. Sellele pööras tolelaegne ajakirjandus väga suurt tähelepanu, ja isegi tuli abijõudusid Tallinna toimetusest Valka selle esimese suure eselooni vastuvõtu puhul. Kui ma ei eksi, sel suvel toodi 20 000 töolist Poolast Eestisse.

Need küsimused olid ka loomulikult siis keskselt päevakorras.

Tämä Valgahan oli kummallinen kaupunki, kun se oli sekä virolainen että latvialainen.

Joo, niin. Ja siit sitten muistuu mieleen, ja tuleb mulle meelde, et sa ise ju aitasid mulle hankida *Helsingin Sanomate*st 1938 4. juulil ilmunud suure reportaaži koopiat, mis kirjeldab Valga linna olukorda just tol ajal, ja ka seda, kuidas Valga linn omal ajal poolitati ja missugused olid selle tulemused. See oli pildirikas reportaaž. Ma arvan, et see on mul siin käepärast. Võib-olla sa ka ise vaatasid seda või silmitsesid seda, kui...

Vaatasin küll.

Siin ongi see. Selle artikli nimi on siis soome keeles *Valga, kaupunki, joka ei mahtunut yhteen valtakuntaan*. Seal on siis piiripunkt. Tänavu kevadtalvel kirjutasin ma novelli, mis toimub ka selles mil-

jöös, Põhja-Lätimaa ja Lõuna-Eesti piiril. See on novell *Toselli sereneaad*, mis on siin. Sääl on selle väline, looduslik taust tollel ajal kogitud ja elatud. Siis olen ma saanud ka sellest Valga ajast natuke ajakirjanduslikku bibliograafiat. Sellest näen, et mul leidub ajakirjanduslikul alal üsna palju ilukirjanduse taolist žanrit. Näiteks mul on siin märgitud, et *Vaba Maas* ilmus mul 1936 – see on siis Valga ajal – Veli nimemärgi all joonealune *Põllutöökooli haridus*. Selle taga seisab sulgudes “piibujutt”. *Vaba Maal* oli siis moeks humoristlikud joonealused, mida nimetati piibujuttudeks. Eesti ajakirjanduses oli üldse följetonistlik žanr välja arenenud. Nagu näha, asusin ka mina neid “piibujutte” kirjutama. Seekord arvatavasti oli sääal just päevakorras see, et osa vanemaid, konservatiivseid põllumehi naeruvääristasid seda teoreetilist haridust. Nad hindasid palju kõrgemalt praktilist, tegelikus töös saavutatud haridust. Teine nii samasugune veste on *Ajamärgid maaelus*. Ma ei mäleta jälle, mis ma seal käsitlesin, aga kindlasti olid mõned aktuaalsed asjad päevakorral.

Siis on siin reportaaž, ka Veli nime all, *Endine parun talupidajana*. Tähendab, Eestisse jäi sakslasi, kes said oma mõisa südame endale alles normaaltalu suuruses. Kõigile neile anti võimalus, kes tahtsid, oma mõisa südamikul talupidajaks jääda. Mõned jäid. Nähtavasti olen ma siin siis käinud Lõuna-Eestis ühe endise paruni juures ja kirjeldanud, kuidas ta talupidamisega hakkama sai.

Siis on siin, jällegi Veli varjunime all *Tsirguliina, vabrikute “linn”*. Linn on jutumärkidesse pandud. See on umbes 30 kilomeetrit Valgast Sangaste poole paiknev väike alevik, mille nimi oli Tsirguliina. See on ka vist mingi pejoratiivne nimi. Võib-olla leiame ta kätte. Ta on seal Sangaste ligidal kuskil. Ja seal ma nähtavasti käisin siis väljas, sest ma ei istunud mitte sugugi ainult linnas, vaid otsisin kontakti maal ja igal pool väiksemates keskustes inimestega ja tegin nn. praktilist reportaaži. See ei olnud midagi kirjutuslaua taga välja mõeldut.

Siis on siin üks, ma näen jällegi, samal aastal kirjutatud lugu. Ei, see on kirjutatud 1937 ja Veli nime all, pealkiri *Mulgimaa väraval*. Ma käisin siis sealt Viljandi suunas, minnes Valgast Viljandi poole.

Siin on reportaaži pealkiri edasi *Talu tuhande raamatuga*. Ma leidsin sealt siis ühe talukoha, kus oli suur raamatukogu. Sellest rääkisime vist eelmine kord ka, nagu mäletan. Siis on siin Veli jälle,

selle taga veste, *Austamisaktus* on selle pealkiri.

Siis on seal sama nimemärgi sari *Kirjusid külatüüpe*, ja *Korstnapühkija* on üks niisugune. Arvatavasti ma kasutasin veel teisi külas leiduvaid sedalaadi ametimehi, katsudes neid portreerida, neid vestete kujul esitades. Korstnapühkija kõrval oli ka niisugune üldine tüüp nn. sibi, kes käis väljakäigukohtasid tühjendamas. Need olid väga huvitavad ametimehed. Mäletan, et ma olen neid ka siis käsitlenud.

Mistä se nimi "sibi" tulee?

Ma arvan, et see on vist vene keelest. Väga võimalik, et see on vene laen. Aga ma ei ole päris kindel. Seda võiks vaadata, ma usun, et siis peaks mõnest Mägiste teosest või kuskilt vaatama. Kuid see võib ka olla onomatopoeetilise päritoluga. Siis on siin jälle, ma näen Veli ajamärkmik *Tänapäeva lapsed*. Need on kõik faktiliselt ilukirjanduslike sugemetega ajakirjanduslik kaastöö.

Ma sain just ühe oma sugulase kaudu Eestist *Vaba Maa* 1936. aasta bibliograafiad. Aga need on ainult siis kas minu enda täie nime all või selle Veli nime all ilmunud lood. Aga mul oli teisi ka nii, et see loetelu ei ole mitte täielik. Siit puuduvad ka *Rahvaleht* ja *Esmaspäev*, kus ma kirjutasin palju reportaaže. Mul on siin vist mõned lehenumbrid kaasas. Näiteks ühe suure reportaaži ma tegin Kihnu saarelt, *Naiste saar*. See oli fotodega varustatud. Mul on faktiliselt olemas kümnekond toleaeagset ajalehenumbrit, mida ma sain hiljem Soomes viibides Eestist endale järele. Vaatame, siin on *Maa Hääl*. Ta nägi niiviisi välja. See oli värvitrükis ja võrdlemisi moodne tänapäeva seisukohaltki vaadates. Meenutab tänapäeva õhtulehti murdmisviisilt. Niisugune oli see *Maa Hääl*. Ma usun, seal kuskil sees on see minu kaastöö. See on -38. aastast, ma käisin siis Soomes ja tegin sääl taludest, soome taludest, reportaaže. Ma usun, et seal sees peaks kuskil üks soome talureportaaž leiduma.

On. "Keskmisel talul 270 hektari metsa, Maa Hääle kaastööliselt Soomes." V. U., "järgneb".

Jaa, ja seal peaks all olema öeldud, mis talust või kus kohalt. See oli kuskil Kesk-Soomes.

Joo. "Pildil peremees Herman Janhunen oma uue keldri ees. Savos."

Savos, jaa. See oli kuskil Jyväskyläst idapoolle vist, kui ma ei eksi. Siis ma isegi polemiseerisin pärast seda Soomes käimist küsimuses "Kas Eesti või Viro?". Sellest olen kirjutanud ühe joonealuse artikli.

Tämä on todella moderni lehti.

See on nüüd *Esmaspäev* mul siin. See oli ka üsna moodne. Siin on ka see, kus ma Soomest tulles kirjutasin, kuidas ma Aristega esimest korda kohtusin, Jyväskyläs. Tema võttis seal heli- või ostsillograafilindile minu võru murde keelenäiteid; 250 meetrit sai sellest.

"250 meetrit eesti keelt". See on ilmunud, vaata nüüd, Esmaspäev 23. juunil -38, number 30.

Jaa, me läksime nüüd natukene kaugemale! Valgas olles ma tegin just oma esimese Soome-reisi ja kirjutasin siis ka Valga ajalehes terve rea reportaaže sellest. Aga kõige rohkem kirjutasin siis *Rahvalehes* ja *Esmaspäevas* ja *Maa Hääles*. See siin on *Perekonnaleht*, millest ma olen rääkinud ja mille toimetajaks ma pärast ise muutusin. See oli väga odav. Ta vist maksis ainult kümme senti kioskist ostes.

Kaksitoista!

Ah 12 senti, nii. See oli igas ajalehekioskis saadaval ja n.-ü. rahvalugemine. Aga nagu öeldud, ka Ristikivi avaldas seal oma esimesed novellid.

Ja sinä olit tämän Perekonnalehen toimittaja?

Jaa, lühikest aega enne seda, kui ajaleht või see *Perekonnaleht* kinni pandi. Terve *Vaba Maa* natsionaliseeriti ja siis nad muidugi, uus n.-ü. võimukeskus ei pidanud seda ajalehte või ajakirja üldse ilmumise vääriliseks. See oli üks esimesi, mis pandi kinni hoolimata, et sellel puudub täielikult poliitiline profiil. Sellel ei ole niisugust kunagi

olnud. See oli ajaviitelugemine.

Sinä kerroit käyneesi myös Kihnun saarella.

Jaa, ja ma katsungi leida, kas mul see leht on olemas. Ma kirjutasin suure reportaaži Kihnu saarest koos rohkete fotodega. Meil oli sel ajal kombeks, et nagu direktor ise ütles, et iga ajakirjanik peab olema fotograaf ja peab oskama pildistada. Ta andis fotoaparaatide ostmiseks laenu, ja ma ostsin sel ajal ühe saksa fotoaparaadi, mis oli üsna hea ja terava fookusega. Tegin siis ka rohkesti pildireportaaže. Sellest Kihnu saarest sain ma haruldasi pilte. Muuseas, kuidas naised ratsahobustega lähevad karja lüpsma saare teise otsa, seitsme kilomeetri kaugusele, ja muid ilusaid pilte. Selle kirjutuse etnograafiline väärtus võiks üsna suur olla. Jaa, ma leidsingi selle siin üles. Siin on nüüd ka minu fotod, kirjutus *Naiste saar*, minu fotod ja artikkel.

Artikkeli nimi Külaskäik Kihnu, ja nimimerkki V. U. – Tässä on oikein hyviä kuvia.

Siin me näeme naist, kes läheb ratsahobusega lehmi lüpsma saare teise otsa. *Naiste saar* oli ta sellepärast, et Kihnu saare mehed olid kõik merel, kas laevade pääl või kalastamas. Terve selle saare põllumajanduse ja kodud pidasid ju naised üleval. Ma nägin ise, seal lastiti Pärnusse viimiseks ühte väikest laeva kartulitega. Kihnu saarel olid head kartulid. Olid suured kartulikotid, mida naised viskasid õlale. Nad olid väga tugevad, ja lastisid selle laeva siis täis. Kõik nad olid rahvariites, kõik. Üksainus perekond, kus leidis naine, kes oli Pärnust abiellumisega tulnud saarele, ei kasutanud saarel rahvariideid. Muidu kõik kandsid. See oli huvitav selle poolest, et nende rahvariiete seelikute värvikombinatsioonid muutusid koos vanadusega. See Kihnu seelik nimelt koosneb punastest ja mustadest triipudest. Lastel olid punased triibud laiad ja mustad kitsad, ja järjest koos sellega, mida vanemaks keegi sai, seda kitsamaks muutus punane triip ja must läks laiemaks. Päril vanadel naistel olid siis laiad mustad triibud ja kitsad punased, niisiis vastupidi noorte omadele.

Tämä artikkeli Naiste saar, se on ilmestynyt...

Esmaspäevas.

Esmaspäev, 15. lokakuuta 1938, numero 42.

See on ju kirjutatud väljaspoolt minu n.-ü. tegevuspiirkonda. Ma olin ju Valga ja Valgamaa reporter ja ümbruskond olid faktiliselt minu tööpiirkond. Aga seal ei keelatud kunagi ka mujalt kirjutamast, sest iga ajakirjanik, kuhu ta ka sattus, pidi oskama väärtuslikku materjali koguda. Ma sattusin sinna Kihnu saarele nii, et minu vend oli asunud elama Pärnusse ja ma sõitsin temale külla. See oli täiesti isiklik külas-käik. Aga vend küsis, et kas sa Kihnu saarel oled käinud, et mul on üks tuttav mootorpaadiomanik, kes võib meid sinna viia, sest säääl on väga hääd angerjad, ja et lähme, ostame sealt kalu. Siis sõitsimegi mootorpaadiga sinna ja seal tekkis mul siis kohe seda saart nähes selle reportaaži idee. Sest seda minu mälu ja nägemise järele ei olnud veel kusagil kirjeldatud.

Sitäkään et ole missään kirjassa julkaissut?

Ei. Muidugi, kui oleks see materjal praegu kättesaadav, siis võiks sealt koguda ühe raamatu, ütleme kas etnograafilise või ilukirjandusliku väärtusega, isegi võib-olla mitu. Neid etnograafilisi kirjeldusi on mul kaunis palju, seda tüüpi, kus võiks siis näiteks olla Kihnu saar ja need palgiparvetajad, see lugu. Või siis ütleme vested, need jutustused, mis kas valgustavad aktuaalseid probleeme, või inimkarakterid, näiteks need külatüübid ja muud niisugused. Aga praegustes oludes see on ju vaevalt usutav, et oleks võimalik seda materjali kokku saada, sest need siin on ainult üksikud, juhuslikud näited, mis ma Soomes hiljem Eestist järele sain.

Sinä otit valokuvia sitten ja ne kaikki tietysti jäivät sinne.

Jaa. Neid peaks leiduma siis seal toimetuse arhiivis, kui neid säilitati. Seda ma aga ei tea.

No kuinka kauan sinä olit Valgassa? Milloin muutit pois sieltä?

See oli kas 1939. a. hilissügisel või 1940. a. kevadtalvel, kui ma

asusin Tallinnasse, ja just selle tõttu, et *Perekonnalehe* toimetaja koht vabanes sääl. Toimetaja O.Pertmann läks Ameerikasse või kuhu ta läks. Siis tehti mulle ettepanek, et tulgu ma Tallinnasse. *Perekonnaleht* oli hästi tasuv leht, sest tal oli suur tiraaž, mitu kümmend tuhat eksemplari läks. Siis nad võtsid mind sinna toimetajaks, kusjuures mul loomulikult selle toimetustöö kõrval oli täis vabadus ja võimalus kirjutada endisel kombel kõikidesse *Vaba Maa* ajalehtedesse. Seda ma ka tegin, sest ajakirja toimetamine üksinda ei võtnud mult kuigi palju aega.

Minkälainen asunto sinulla oli siellä Valgassa? Minkälaista se elämä muuten siellä oli?

See oli väga meeldiv. Miljöö meeldis mulle ääretult, ja teisipidi seal oli majanduslikult suhteliselt lahe ja kerge. Selle piirijamisega oli osa linna jäänud tühjaks, piiriäärne linn hakkas nagu välja surema. Seal oli väga palju tühju kortereid ja tühju maju. Need olid siis korterihinnad alla surunud. Pruukis ainult, et kui ma raudteejaamas maha tulin ja läbi linna jalutasin, siis majade juures seisis akende peale kleebituna valged paberiribad, üks, kaks või kolm. See tähendas üks tuba, ühetoaline korter saadaval, kahetoaline korter, kolmetoaline.

Ma ei tahtnud väljas ega restoranis süüa hakata. Otsisin sellist kohta, kus ma saaksin pansionaadi, et saaks kodus selle majaperenaise juures ka süüa, ja saingi ühe niisuguse raudteelase perekonda mugava, väikse toa. Selle perekonna nimi oli Määrits, ja Määritsa Mann oli siis see perenaine, kes tegi väga hääd süüa. Tema üüris kortereid või tube välja. Seal olid kostil üks politseinik, siis üks gümnaasiumi eesti keele õpetaja, ja siis üks farmatseut apteegist. Neljandana olin mina, kellele siis perenaine süüa valmistas.

Oliko sinulla Valgassa mitään kosketusta lätiläisiin?

Hyvin vähän. Mul ei olnud lätlastega mitte eriti palju ühendust, aga mõnevõrra siiski. Näiteks oli Eesti-Valgas Läti konsul, kes oli abielus eestlannaga ja rääkis hästi eesti keelt. Ajakirjanikuna käisin ma tema juures sagedasti juttu ajamas ja ta andis mulle isegi mitmesugust materjali säält Põhja-Lätimaalt. Põhja-Lätimaa loodus on ju kaunis ilus. Niinagu öeldud, ma kirjutasin selle palgiparvetamise loo ja käi-

sin sellega ühenduses Põhja-Lätimaa ilusamad osad seal läbi, ja nii viisi. Aga suhteliselt pääliskaudne oli kontakt siiski sellepärast, et läti keelt ma ei osanud ja nii lühikese ajaga ei suutnud ma kuigi palju ka seda ära õppida. Leidus vastastikku ka neid, kes oskasid mõlemaid keeli, ja muidugi lätlased oskasid väga hästi saksa keelt, aga veel rohkem oskasid nad vene keelt. Mõnevõrra kontakti siiski oli. Ja see meie kooliõpetaja, eesti keele õpetaja, oli ka läti gümnaasiumis, Läti-Valgas eesti keele õpetaja. Seal nimelt õpetati Eestis läti keelt gümnaasiumis ja Läti-Valgas jälle eesti keelt. Teatud läbikäimine oli.

Suured, pingelised kokkupuutesilmapilgud olid jalgpalli maavõistlused. Aga ka kohalikud maa- ja linnavõistlused, Läti-Valga ja Eesti-Valga vahel. Iga aasta oli üks. Ühel aastal oli jalgpalli maavõistlus Eesti-Valgas, järgmisel aastal Läti-Valgas. Ja lätlased olid väga hääd jalgpallimängijad üldiselt, aga Eesti-Valgas oli ka jälle väga kuulsaid ja häid sportlasi. See oli spordilinn. Siis see oli pinev, kes võidab. Ja sääli oli sagedasti, nagu nüüdki on siin, ka lööminguid selle tagajärjel, kokkupõrkeid nii, et ka publikum vahel sekkus.

Ja sama oli siis Riias, kui Riias oli jalgpalli maavõistlus. Siis sõitsid ju Eestist ja eriti Lõuna-Eestist terved rongitäied rahvast sinna seda jälgima. Ja ühel juhul käisin ma Riias reportaaži tegemas. Saadeti just jälgima seda Läti-Eesti jalgpalli maavõistlust, kuigi mina ei ole spordiasjatundja, aga hädaga sööb kurat ka kärbseid, nagu öeldakse. Siis käisin ma Riias. Vist see oligi esimene kord ja Riia hakkas mulle väga meeldima. Pärast ma käisin seal sagedasti ja sagedasti. Ühel juhul oli selle Ulmanise režiimi viieaastane aastapäeva pidustus suure rakettide õhkulaskmisega. Sellest olen ma kirjutanud üsna iroonilise reportaaži siin kas *Esmaspäevas* või *Rahvalehes*.

Valgan virolaisten ja lättiläisten suhteet olivat kai aika hyvät?

Jaa, seda võib küll öelda. Aga siis ütleme, teatud niisugune konkurentsivaim, umbes nagu on taanlase ja rootslaste vahel, valitses ka eestlaste ja lätlaste vahel. See tuli ilmsiks just ütleme spordivõistluste ajal eriti. Samuti ka see, et kellel on ilusamad majad ja kellel on kenamad naised ja kõik niiviisi vastastikku. Oli teatud konkurentsiohkkond. Selle vastu oli jälle natuke teisiti Leeduga. Leeduga oli meil eriti südamlik vahekord ja leedulastega oli ka hoopis teistmoodi läbikäimine. Niisugust konkurentsileedulastega ei olnud, nagu oli Valga

lätlastega. Seda vastastikku konkurentsi nägi Valgas palju. Kui üks tegi midagi, siis pidi teine paremini tegema, ja seda näidati. See on osalt muidugi stimuleeriv ja positiivne, aga see võis vahel võtta ka negatiivseid ilminguid.

Oliko siellä seka-avioliittoja sillä tavalla, että virolainen ja lättiläinen olivat menneet naimisiin?

Jaa, oli. Nagu ma märkisin, oli sääl konsul O. Hasmanis, tema naine oli eestlanna.

Aga siis ma tean minu oma sugulasi. Seal oli Oskar Uibopuu. Valgas oli suur õllefabrik ja peenviinade ja likööri tehase. Selle omanik ja direktor oli Oskar Uibopuu, ka minu kaugem sugulane. Temal oli naine, kui mitte otse lätlane, siis igal juhul Riistast pärinev. Sagedasti oli niiviisi, et Riia sakslannad olid seal eestlastega abielus ja ma usun, et see juhtum oligi vist niisugune. Aga väga silmatorkav see segaabi-elude arv ei olnud. Tõenäoliselt oli see palju suurem maal kui linnas. Mina isiklikult ei mäleta ega tunne mitte palju perekondi, kus seda oleks olnud.

Minkäslaista se Valgan kulttuurielämä oli?

Valga kultuurielu muutus hiljem väga intensiivseks selle tõttu, et seal see Säde teater sai väga hää juhataja või direktori ja siis koondus Säde teatri ümber teatud kultuuriline tegevus, ja väga palju etendusi anti. Ma usun, mul on just Säde teatri kavaleht aastalt 1938. Ma tean Säde teatri tegevust sellepärast, et minu sinna tulles valiti mind teatri dramaturgiks. Ma olin ühtlasi sääl kava koostamise nõuandja. Ma vaatan, kas mul on see kava siin kuskil alles. Siis me näeme. Seal mängiti siis ka soome tükke, *Juuraku Hulda* oli sel ajal kavas.

Siin võid näha, vaata nüüd. Valter Soosõrv oli näitejuht. See oli Tallinnas koolituse saanud teatridirektor. Tema koostas väga hää trupi. Nimelt ka Eesti maateatrid said kultuurkapitalist toetus, saades sellest samast viinarahast niiviisi osa, nii et ka provintsiteatrid olid poolelukutselised. Sääl oli direktor palgaline täisajajõuga ja osa näitlejaid olid kas täispalgalised või poolpalgalised näitlejad. Nii et poolelukutselisteks nimetati neid teatreid sääl. Sääl on siis ka drama-turgi pilt.

Siinä on sinun kuvasi, Valev Uibopuu, dramaturg. Kyllä sinä olit monessa mukana!

No, ja väikses linnas juhtus seda kergesti, et sattus väga paljude asjade juurde. Siinä on ajaleht *Lõuna-Eesti*, jaa, ma võin näidata, mul on üks *Lõuna-Eesti* number ka säilinud.

Siinä on "Säde, seltsi einelaud, restoran, öölokaal" .

See oli eriti hää restoran. Sääl oli saada üle Eesti kuulus biifstroganov. See oli kõige parem Valgas. Mõned sõitsid isegi Tallinnast sinna, kas Säde teatrisse või restorani, et seda süüa. See oli suur teatrimaja, seltsimajana ehitatud ja üleval oli teatrisaal. Siin on kava nüüd näha, mis seal mängiti sel aastal. Siin on rahvusvahelisi asju õige mitmeid. Jaa, Wuolijoe *Juuraku Hulda*. Ja seal on, et seda mängiti kaheksa korda, kui ma ei eksi. Seda vaatas siis kokku 1900, ligi 2000 inimest.

Ja sitten oli Aino Kallaksen Bernhard Riives.

Jaa, see oli ka, jaa.

Ja tietysti Kitzbergiä ja Metsanurkkaa ja ...

Ma juba varem märkisin, et kultuurtraditsioonide poolest oli Valga üsna tähtis. Sääl asus kõige esimene Lõuna-Eesti õpetajate seminar, Zimse seminar. Muidugi mis mind isiklikult väga liigutas, oli see, et minu vanaisa, kellest ma rääkisin, oli olnud Zimse seminari õpilane ja oli siis Mändiku koolmeister oma 36 aastat. Ma kirjutasin siis, kui Zimse seminari saja-aasta juubel oli, *Rahvalehes* või *Vaba Maas* kümme joonealust Zimse seminari ajaloost. Seda ma ei tea, millal see just täpselt on ilmunud, aga ma loodan, et ma saan hiljem bibliograafia ka selle kohta. See oleks kultuurajalooliselt eriti tähtis. Siin on nüüd ajaleht *Lõuna-Eesti*.

Ajaleht Lõuna-Eesti, "Ilmub igal esmaspäeval, kolmapäeval ja reedel" .

Kolm korda nädalas.

Ja tämä numero on 27. kesäkuuta 1938.

Ja siin on, ma usun sellepärast on mul see alles, et siin arvatavasti minu kaastööd just Soomes käimisest.

Niin on. Kirjad lahe tagant.

Aga siin ma kirjutasin ka niisuguseid joonealuseid, vesteid, ja iga-sugust muud materjali. Jaa, aga võib-olla ma loen siit, mis sel aastal teatris mängiti. Seal oli Blaumanise *Rätsepad Sillamatsil*. Blaumanis oli üks vanemaid klassikalisi näitekirjanikke Lätis.

Siis oli seal Evald Tammlaane *Valge legendik*. Tammlaan oli ise tegelikult ajakirjanik Tallinnas, aga samal ajal draamakirjanik. Selle näidendiga *Valge legendik* saavutas ta Tallinnas suurt menu. Siin Valgas see aga väga palju kordi ei läinud, kolm korda ainult.

Siis on edasi Mait Metsanurga *Vagade elu*. See oli väga hästi lavastatud. Igal kevadel oli Tallinnas üks nädal nn. provintsiteatrite nädal. Siis sõitsid provintsiteatrid Tallinnasse kokku ja mängisid seal Draamateatris ja Estonias, ja siis arvustati ja hinnati neid. Valga teater sai selle Vagade elu eest tol korral väga kõvasti kiita.

Siis oli edasi laulumäng, August Kitzberg *Kosjasõit*, jaa seda võiks operetiks nimetada, rahvapärane lugu.

Hella Wuolijoe *Juuraku Hulda*, nagu öeldud, ja see on massiliselt läinud. See on kaheksa korda, esimesel kohal. Osalt võis olla sõltuv sellest, et Hella Wuolijoki oli Valgast pärit. Ta on Valgamaal sündinud ja see oli n.-ü. kodulinna autor.

Siis on siin L. Fodor *Vaene kui kirikurott*. See on ka hästi läinud, kuus korda mängitud.

Siis on F. Langeri *Kaamel läheb läbi nõelasilma*. Need tükid olid samal ajal Eestis mujal ka kavas. Tallinnas ja Tartus oli päevakorral Kallase *Bernard Riives*, Oskar Lutsu *Äripäev*. See on dramatiseering. Siis on Viki Baumi *Hüpinkukkude meister*. Lõpuks on A. Tamm *Ärasõit*.

Arnold Tamm oli näitekirjanik, kes oli ise Valgas raudteekonduktor, ja suurte kirjanduslike huvidega, minu kaasaegne, umbes

samavanune kui mina. Sagedasti puutusime kokku. Tema kirjutas siis teatritüki täiesti raudteeteemal. Raudteevagun on laval sisustatud. Kõik tegevus sünnib raudteevagunis. Selle tõttu oli see huvitav tükk, aga ei läinud ka eriti mitte just palju, kaks korda. 284 inimest on käinud vaatamas.

Kokku on aasta jooksul mängitud 42 etendust. See on väikse linna kohta üsna suur arv. Pääle selle veel üks segaeeskavaga õhtu. See oli vana-aasta õhtu, mis oli traditsiooniliselt väga elevusrikas ja osavõturohke. Seal esitasid kohapäälsed jõud kupleesid ja tantsu ja kõike.

Sinne tuli sitten niitä latvialaisiakin katselemaan, eikö niin?

Jaa, küll, oli see niiviisi. Näiteks ka, kui toimusid Eesti Vabariigi aastapäeva aktused, mis olid väga suured, oli Säde teatri saal, mis mahutas ju ligi 800 inimest, täis ja koridorid ka. Võib-olla ma eksin, võib-olla oli see koguni 1200, sest see oli tõesti suur saal. Sel korral oli lätlaste poolt alati väga suur esindus kohal.

Tässä on minulla Lõuna-Eestin numero 27. kesäkuuta 1938 ja siinä on Valev Uibopuulta Kirjad lahe tagant. Sinä kerrot siinä matkastasi Tampereelle, ja sitten olit Inhäjärvellä, "nelikümmendviis kilometrit Tampereelt läände".

Jaa. See on Pyhäjärve suunda või oli see Näsijärv. Ma ei mäleta, kumba suunda see on. See on üks väike järv seal kuskil ja seal oli huvitav see, et seal olid "torpad" või talud, millest ühe nimi oli Narva. Talu oli seal kuskil metsas. Ja siis oli seal veel ka Vaasa ja Oulu.

Sinulla elämä meni siellä Valgassa mukavasti?

Jaa, see läks hästi, sest samal ajal ma arenesin nii hästi ilukirjanikuna ja muidugi ajakirjanikuna. Ma ei leia suurt vastuolu üldse nende ametirühmade vahel. Tegelikult iga kirjanik võib olla ajakirjanik ja vastupidi oleks ka mõeldav, kuigi mitte kõikidel juhtumitel. Aga see on õnnelik kombinatsioon. See ei ole sugugi halb kombinatsioon, sest ajakirjaniku elu viib kõige paremini kontakti inimestega ja kirjandus on ju inimeste jaoks ja kirjeldab inimesi ja on inimestest sündinud.

Aga üks asi, mida ma sel ajal Valgas eriti intensiivselt arendasin, oli ka see, et ma kirjutasin lastejutte. See oli *Lasteleht* ja naiste ajakirjad, kus olid laste osakonnad. Säälm avaldasin terve rea lastejutte, ja selle tulemuseks on ka need kaks lasteraamatut, mis mul on avaldatud. Need on suurem jagu kõik kirjutatud Valgas, need lastejutud, avaldatud enne ajakirjas ja siis antud välja eriraamatuna. *Hõbedane õng* on üks ja on Looduse kirjastuse väljaandel ilmunud. See lugu ilmus esimest korda, kui ma ei eksi, *Taluperenaise* lisas. Kirjastus Loodus võttis selle hiljem üle. *Metsamajake* ilmus 1941, nii siis ka kui kõik kirjastused olid juba natsionaliseeritud. Seegi on täielikult koostatud ja kirjutatud varem, ja just Valga perioodil. Näiteks on siin üks lugu, vist *Muinasjutt roosist*. See on Valgas kirjutatud 1937 ja enne ilmunud *Lastelehes*. Siis on siin lastejutt *Kullerkupp*. See on samuti kirjutatud Valgas. Siis on säälm ka *Lambad segi*. See on karjastelugu. See on juhtumist, kui kahe võõra karja lambad segamini lähevad. See on hirmus dramaatiline lugu, nende eraldamine ja kõik. Kas siin leidub see? Jaa, see on ka selles raamatus. *Hõbedane õng* jälle, see on ilmunud *Taluperenaises*, kirjutatud 1937, just Valgas, märtsikuul ja sama aasta augustikuul *Taluperenaises* ilmunud. Ja säälm siis on kirjastus Loodus selle üle võtnud ja välja andnud.

Pärast olen ma lastejuttude kirjutamisest kahjuks loobunud, arvatavasti ajapuudusel. Aga väga võimalik, et kui ma kodumaal oleksin edasi elanud ja töötanud, et ma oleksin sellele žanrile rohkem tähelepanu pööranud kui mul nüüd on olnud võimalik.

Metsamajake-kirjan painos on olnud aika suuri, 5150 eksemplaari.

Jaa, lasteraamatuid trükiti meil harilikult palju rohkem kui teisi ja see on vist igalpool niiviisi.

Oliko siellä Valgassa muita kirjailijoita kuin sinä?

Jaa, see oli see raudteekonduktor Tamm, kes kirjutas näitemänge ja ta vist pääle selle, mis me siin jutustasime, on veel paar muud asja kirjutanud.

Aga siis oli seal noor luuletaja Leho Mõttus oli või Leo Mõttus, kes oli hiljem *Lõuna-Eesti* üks toimetaja. Tema oli väga andekas

luuletaja ja koostas sel ajal luuletuskogu ja sai ka ajakirja *Eesti Noorus* kirjandusvõistlusel luuleauhinna. Aga ta kahjuks ei saanud ise-
seisvat luuletuskogu veel välja. Sõda tuli peale ja kõik. Mul on mee-
les üks tema, minu meelest haarav sügisluuletus sügismeeleolude
kohta. See on meele jäänud selle tõttu, et kui ta oli kirjutanud mõne
luuletuse, siis ta tõi mulle selle näha, luges ette ja küsis, mis ma
arvan. Luuletus kõlas umbes nii:

*Nüüd astub külmil jalul
öö varjudes sügise hall.
Ja karmid on valgevalul
ta jäljed mu akna all.*

Siis jätkus see nii et

*Ja seisatab süda hetke,
rumal süda, kel valus see,
et kõige elava retke
kord lõpetab surma risttee.*

See oli pikem luuletus. Need kaks niisugust värssi väljanopituna on
mulle meelde jäänud. Ta kirjutas proosat ka ja avaldas mitmel pool
ajakirjades. Mul on meeles ka tema töötamisviis. Ta oli minu meelest
väga aeglane kirjutaja. Kui ta novelli kirjutas, siis ta suutis päevas
kõige rohkem üheainsa lehekülje kirjutada. Aga siis ta muutis ja vii-
mistles ja nägi palju vaeva selle kallal. Arvatavasti oli talle ajakirjani-
ku elu sellepoolest raske, et seal nõutakse kiiret kirjutamist.

Muid kirjanikke seal ei olnud, aga kirjandusharrastus oli suur.
Seal oli suur linnaraamatukogu, ja kui Oskar Luts sai 50-aastaseks,
siis korraldati kirjandusaktus sääli Säde teatri saalis ja need olid otse
tohutud rahvamassid, mis sel puhul kokku tulid Oskar Lutsu austa-
miseks, muidugi ka, et nii populaarset kirjanikku isiklikult näha.

Mikäs Leo Mõttusin kohtalo oli?

Ta hukkus sõja ajal, lihtsalt jäi kadunuks.

Ja hän oli etelävirolainen syntyjään?

Jaa, Mõnistest pärit, see on päris Läti piiri äärest. Tema, nagu ma olen kuulnud – ma ei tea seda täpselt, kas see kõik tõele vastab – tema saatus oli olnud nii, et ta evakueerus või evakueeriti Venemaale. Siis pandi ta seal parašütistide kooli – mis on mulle täiesti ette kujutamatu, sest ta oli kõike muud kui militäär või sportlane, olles nõrga kehaehitusega ja üsna võiks öelda otsustamisvõimetu ja aeglane oma reaktsioonides. Ta olevat heidetud parašütistina Lõuna-Eestis maha ja oli siis ennast varjanud kuskil heinaküünis ja kui see siis ümber piirati, siis ta olevat enda seal maha lasknud. Niisugune olevat olnud tema lõpp. Ma ei tea, kas see vastab tõele, aga ma olen kuulnud sellest hiljem.

Tema kuju olen ma ühe tegelasena kasutanud romaanis *Keegi ei kuule meid*. Mitte niiviisi kopeerides ja jäljendades, vaid kohaldades nagu see elust laenatud kujudega kirjanduses üldine on. Võib-olla, et kui siin Väinö Linna juure tagasi tulla, et ka seal ju kõik aeg otsitakse väga täpseid elulisi eeskujusid, ja neid kindlasti on olemas, aga mitte nii täpselt nagu arvatakse. See ei ole nii. Seda ma tean ka enda kogemustest.

Näitä valgalaisia teemoja on sinun tuotannossasi varmasti myöheminkin, siis sellaista, mitä siellä kuult ja näit?

Jaa. Kogu romaan, see *Keegi ei kuule meid*, on paigutatud Valga linnamiljöösse ja seal on väga palju tegelasi, kellel on siis tegelike inimeste sugemeid, karakteri sugemeid. Neid inimesi, keda ma olen näinud. Aga nende saatus ei pruugi olla niisugune kui raamatus, sest ma olen seal fabuleerinud ja asetanud neid olukordadesse, mis ei pruugi tegelikkusele vastata.

Muutto Tallinnaan 1940 *Perekonnaleht*-aikakauslehden toimittajaksi. Venäläisten miehitettyä Viron ensin antikvariaatin hoitajana, sitten kustantamossa kustannuslaskijana. Saksalaisten joukkojen tulo Tallinnaan 28.8.1941. *Eesti Sõna*-lehden kulttuuriosaston toimittajana. Elämää miehitetyssä Tallinnassa. Lehtimiehenä virolaisen legioonan harjoitusleirille lähelle Krakovaa.

Lähditkö Valgasta mielelläsi Tallinnaan?

Jaa, oli haikea tunnelma lähteä, mutta kuitenkin miellytti kovasti, koska – jaa ryhdyin puhumaan suomea, mutta palataan takaisin eestiin sitten. Jaa, läksin heameelega Tallinnasse just sellepärast, et Tallinn linnana meeldis mulle väga ja ma pean ütlema, et ma ei ole mingisugune vaimustatud tartlane. Tartu linn ei ole mulle kunagi niisugust inspiratsiooni pakkunud nagu ütleme mõned meie väiksed linnad, nagu Valga, või siis nagu Tallinn. Nii et Tallinn oli mulle kodune ja ma elasin seal lõpuks kolm aastat. Need olid väga intensiivsed ja ilusad aastad, hoolimata kohutavatest raskustest, mis Tallinnas sõja ajal tekkisid. Tallinn oli minu meelest elegantne ja väga ilus linn, ja siis väga vaimuergas linn ja kultuurne kõigiti. Sääl oli väga meeldiv elada, hoolimata et sõja ajal lõppes säääl söök ja jook ja küte kogu niiviisi, et hommikul ärkasid üles, vesi oli klaasis ära külmanud, jää oli peal.

Sinä olit Tallinnassa toimittajana?

Jaa, ma olin siis algul *Perekonnalehe* toimetaja. Nagu öeldud, väga lühikest aega. Siis see oli -40 sügisel, pandi vist kas enne jõulu või sügisel novembrikuus *Perekonnaleht* kinni, ja mina jäin täitsa ilma tööta. Siis aga anti mulle üks ka omaette huvitav töökoht. Tõllal natsionaliseeriti ka kõik raamatukauplused, aga natsionaliseeriti ka kõik antikvariaadid, mööbli antikvariaadid kaasa arvatud. Tallinnas oli suur natsionaliseerimiskeskus ja nendel oli tööjõupuudus. Kui Tallinnasse asutati kirjastuskeskus ja selle esimeheks sai kirjanik Mihkel Jürna, läksin tema juurde ja ütlesin, et ma olen nüüd ilma tööta, et kas midagi ei saaks. Ta ütles, et eks me vaata, ja varsti tuligi

mulle korraldus, et ma mingi ühte natsionaliseeritud antikvariaati juhatajaks. See oli Vana-Posti tänaval, ma ei mäleta, kas vist number kaheksa. Antikvariaat oli vanamööbli ja maalide kauplus. Seal oli niivõrd huvitav, õppisin kõiki neid vanu asju tundma, kõike niisugust, mida ma enne ei olnud kunagi näinud. Selles antikvariaadis jäi selle endine omanik alles, ja mina endapoolt katsusin kõik teha, et tema saaks seal küllaldase palga ja saaks rahuldavalt töötada ja võib-olla ka oma varandust kaitsta. Minu palvel teda sealt minema ei aetud.

Siis töötasin, ma ei mäleta, kas kolm või neli kuud seal antikvariaadis, kui järsku tuli selle natsionaliseerumiskeskuse mingisugune Venemaalt tulnud direktor sinna kontrollima. Ta hakkas minu käest siis kõike küsima. Selle kõrge tegelase nimi oli Boris Pluk, kes oli suur, kõrge parteimees. Tundis huvi kõige vastu ja küsis lõpuks, et kes teie olete. Ütlesin, ma olen endine ajakirjanik ja kirjanik. “Teie olete kirjanik ja olete siin antikvariaadis?” imestas ta. “Kes teid siia pani?” Ütlesin, et seltsimees Jürna saatis mind siia, mu kolleeg. No kurat, ütles tema, küll ma näitan talle!

Järgmisel päeval olin ma säält kohe lahti lastud, mitte minema aetud, vaid mulle anti riikliku kirjastuskeskuse juures jällegi uus, väga imelik amet, kalkulaator. Seal pidin ma kõikide trükiteoste hinnad ette väljaarvestama paberi ja trükikulude alusel. See kõik oli niisugune töö, millest mul ei olnud varem vähematki aimu. Aga seal oli kaks raamatupidajat, kes nendest asjadest midagi ka teadsid. Nendelt ma sain endale ühe brošüüri, milles leidsid kalkuleerimise juhtnöörid.

See oli mulle täiesti võõras ala, aga ma püüdsin ennast sisse elada ja siis anti mulle esimene trükiteos kalkuleerida. See oli väga suure tiraažiga, midagi 75 000 eksemplari, ma ei mäleta täpselt, mis ta oli. Siis, kui see oli trükist ilmunud ja kõik arved raamatupidamisest kokku tulid, näitas aruanne, et ma olin kalkulatsioonis ainult ühe kopikaga eksinud. Kõik läks täpselt kokku. Viisin oma aruande direktorile näha ja see ütles: “Vaata, niiviisi tuleb töötada” ja andis mulle kohe uue tiitli, “Vanemkalkulaator”, ja tõstis ka minu töötasu õige tublisti. Hiljem ei tundnud ta üldse mingit huvi, kuidas mu töö edaspidi läks. Järgmise raamatuga tuli midagi neli tuhat rubla puudujääki, aga see ei lugenud enam midagi. Niiviisi töötasin ma nende raamatute kalkuleerimisel kuni sõja süttimiseni. Tegelikult oleks mulle kirjani-kuna antikvariaat palju meeldivam ja palju huvitavam olnud.

Ma olen sellest antikvariaadimiljööst kirjutanud ka ühe novelli,

Isaisa Johann
Uibopuu.

Emapoolne vanaisa
Johan Roht.

Isa Evald Uibopuu
Õru metsavahina.

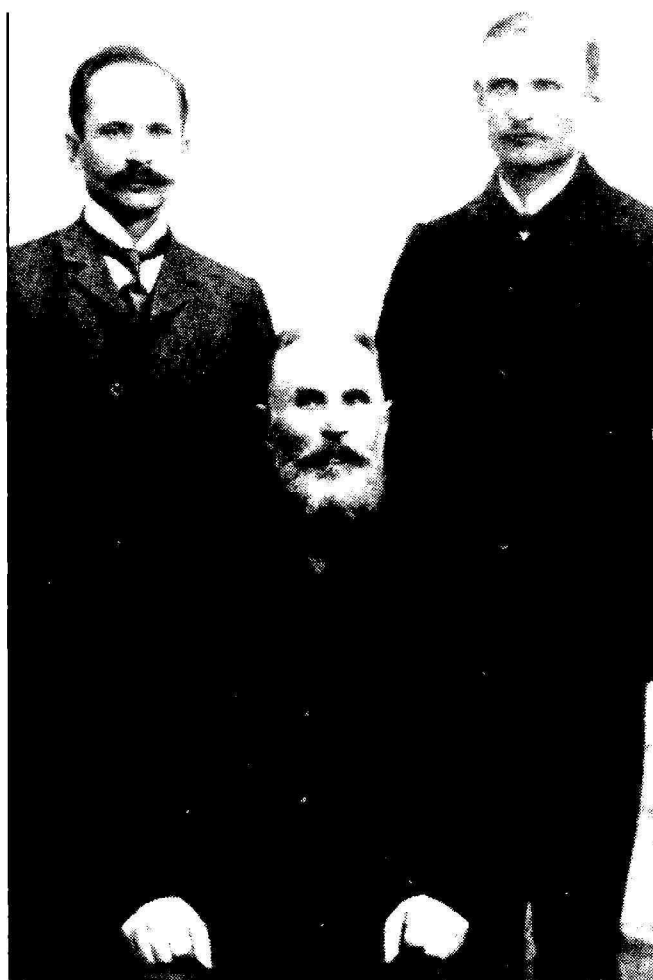

Valev Uibopuu vanaisa onupoeg
Thomas Uibopuu. Vana Antsla.
Foto A. O. Väisänen 1912.

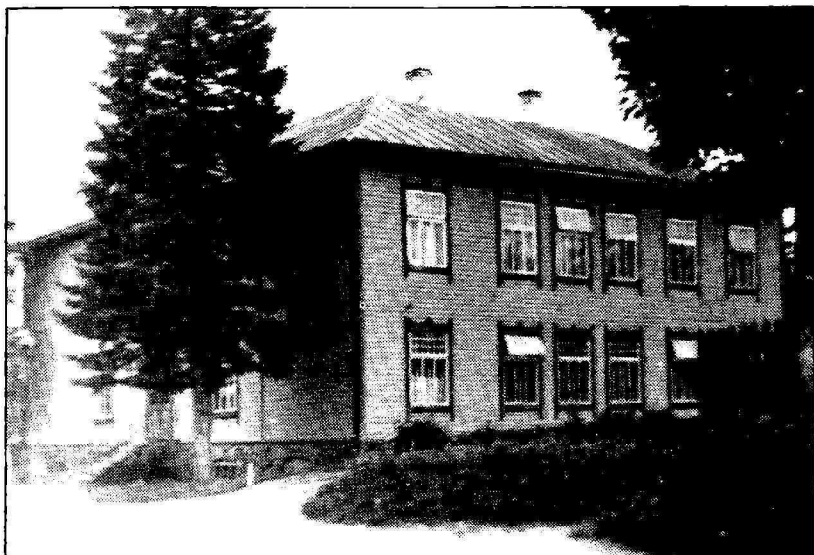
Ema Emilie Uibopuu,
sünd. Roht.

Isaisa oma kahe
pojaga — paremal Evald,
vasakul Friedrich, foto
sajandi algusest.

Valev Uibopuu sünnimaja
Õru metsavahitalu — nii nagu
see näeb välja tänapäeval.

Otepää ühisgümnaasium.
Foto Oskar Kruus.

Onu Friedrich ja kolm
tädi — Alide (seisab),
Anna ja Hella.

Onu
Richard Roht.

Kodutalu *Tinno* praegusel kujul,
aiapoolne vaade. Majaseinal
mälestustahvel kujanik Richard
Rohu sünnikoha tähistamiseks.

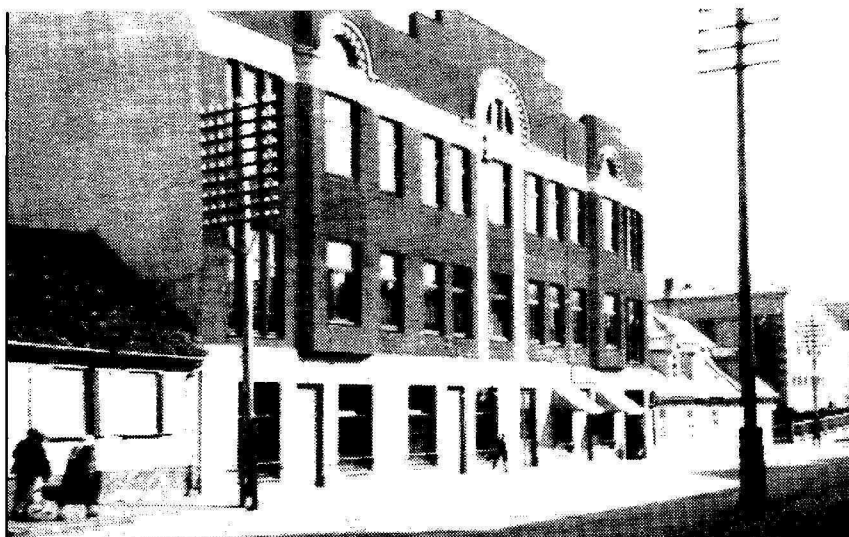

Valga linna kirik.
Foto Toivo Kuldsepp 1991.

Reisil Soomes, laevasõit
Päijännel suvel 1938.

Valga vaade 1930-ndate
aastate lõpust, pildil J. & O.
Lepiku raamatukauplus ja
trükikoda ning ajaleht
Lõuna-Eesti.

Viru tn. 4 Tallinnas, maja
milles V. U. elas kolmandal
korrusel 1940—43.

Sõja järel Stokholmis.
Välis-Eesti toimetuses:
B. Kangro, A. Mälk ja
V. Uibopuu.

Eesti ajakirjanikke
Stokholmis 1940-ndate
lõpul. Vasakult Valev
Uibopuu, Voldemar Kures,
Martin Kuldkepp, Uno
Tamm ja Vello Saul.

Stokholmi Eesti
Õhtugümnaasiumis 1952,
taustal klassijuhataja
Salme Zastrov.

Koosolekul nooremate
kirjanike põlvkonnaga
Stokholmis. Ees Karl
Ristikivi ja Valev
Uibopuu. Tagareas
Raimond Kolk, Ilmar
Talve, Kalju Lepik ja
Arvo Mägi.

Eesti Kirjanike Kooperatiivi
vi töödel Lundis: B.
Kangro ja V. Uibopuu
kirjastuse alguaastail. Foto
Helmi Virtaranta
19.4.1954.

Aimo Turunen ja Veikko
Ruoppila Lundis Julius
Mägiste ja Valev Uibopuu
külalistena. Foto Pertti
Virtaranta 18.5.1972.

Tugev rusikas. Antikvariaadis oli ühe roosipuust laua nurk katki lõõdud ja ma siis fantaseerisin, et kuidas see niiviisi oli läinud. Sellest kombineerisin novelli. See on ilmunud mu eestikeelses novellikogus *Linnud puuris*. Aga see on tõlgitud ka soome keelde ja on ilmunud ühes ajakirjas. Ei suuda praegu seda just meenutada, aga ma võin järele vaadata. *Vahva nyrkki* oli vist selle soomekeelne nimi. Just sellest okupatsiooniaegsest Tallinna antikvariaadist on selle novelli idee saadud.

Paistab, et ma olen liiga palju kirjutanud igasuguseid väiksemaid ja suuremaid jutte ja need, mida kätte tahad saada, uppuvad sellesse siis. No jaa, niikaua kui ma selle siin leian, võime ju rääkida millestki muust.

Jaa, see *Tugev rusikas*, see on ilmunud ajakirjas *Eesti Looming*, mida me hakkasime Helsingis välja andma. Tegelikult ma kirjutasingi selle novelli Helsingis, kui ma juba Soomes olin. Aga, tähendab, idee ja miljöö on pärit Tallinnast. Nüüd ma vaatan, kus see siis ilmus. Siin peab see tulema ka soomekeelsena. Kui ma ei eksi, see oli minu hää sõber ja usin tõlkija Eino Parikka, kes selle tõlkis. Ei vahva, vaan *Voimakas nyrkki* oli nimi ja se on ilmestynyt, see on ilmunud aastal 1962 niisuguses ajakirjas nagu *Kuvaposti*, number 49. Selle eest ma olen saanud päris ilusa honorari, 12 000 soome marka. Kuid see oli ka kaunis pikk novell.

Siis, kuidas kalkulaatorina edasi läks? Süttis sõda. Tekkisid rasked olukorrad. Lõuna-Eesti vallutati Saksa vägede poolt väga kiiresti, aga siis jäi front Kesk-Eestile peatuma ja Tallinn oli kaua aega sisse piiratud. Nõukogude sõjaväe merejõud olid Tallinna ees reidil ja tulistasid üle linna fronti. Seal oli raskeristleja Kirov, mis tulistas ja tähendab, selle hirmsa müra all tuli elada umbes kaks kuud. Samal ajal oli väga palju arreteerimisi ja mahalaskmisi. Inimesed pidid ümber linna kaitsekraave kaevama. Teiselt poolt siis tulistasid saksa Stuka-lennukid jälle sõjalisi objekte linna ümber. Tulistasid ja pommitasid ka Kirovit ja see saigi seal reidil ka tabamuse. Üle linna, ka öösel, toimus võimas kaugkahurite duell. Ümberringi, kuhu me ka vaatasime, igal pool oli tuline ring ümber. Külad ja asulad põlesid. See oli sünye ja raske sõjasuvi, aga kuidagi sai üle elatud.

Kirjanikkudel tekkis kord väga kriitiline situatsioon selle tõttu, et neid taheti raadios ja avalikult igal pool propagandaliselt siduda ja ära kasutada. See oli lihtsalt mäng eluga selles mõttes, et mis siis

hiljem saab? Ma olin seal kirjastuskeskuses tööl ja kalkuleerisin. Kõige viimane töö, mis ma seal kalkulaatorina tegin, oli lennukitelt mahavisatav brošüür, saksa, soome ja eesti keeles. Igas keeles 75 000 eksemplari. Eestikeelne versioon algas umbes niisuguse üleskutsega: *Tallame puruks Valge-Soome mao, selle sisiseva ussi Hitleri õueaias, Mannerheimi, selle kärnase lambakoeraga eesotsas* jne. Esimene lause oli pikk, terve brošüüri esimene lehekülg ja oli kõik umbes niisugust sõimu täis. See oli minu viimane töö kalkulaatorina, mis mul on vägagi meele jäänud.

Umbes samal ajal oli mu tervis pikaajase alatoitluse tõttu jällegi viletsaks muutunud. Ka jalg hakkas uuesti valutama ja paistetas üles. Läksin arsti juurde ja ütlesin, et ma olen täielikult otsas. Mina enam tööl käia ei suuda, et mis tema mu olukorrast arvab. Vaatas mind siis läbi ja ütles, et teatud uus aktiivne põletik on uuesti põlve tekkinud ja et pean otsekohe töölt koju ja voodisse jääma. Ja ta kirjutas mind siis haigeks. See oli õnneks just enne seda, kui kirjanikke hakati raadiosse esinema kutsuma, et nad esitaksid üleskutseid sakslaste vastu. Mõnedki neist pidid selle järele Venemaale põgenema, et mitte sakslaste kätte sattuda. Mina jäin oma haiguse tõttu sellest kui ka mobilisatsioonist kõrvale.

Aga edaspidi otsiti igal öösel kortereid ja maju läbi. Patrullid tulid öösel sisse ja siis pidi igaüks teatama, mis ja kes ta on. Aga kuna ma tõesti invaliid olin ja mul ka arstitunnistus oli esitada, siis mulle midagi ei juhtunud. Muidugi oli see mobiliseeritute laevadesse laadimine ja nende marsitamine läbi linna, kümnedtuhanded mehed rivis, vapustav vaatepilt. Ma nägin seda läbi oma akna. Elasin nimelt Tallinna südames, Viru tänav 4, otsekohe raekoja kõrval, Viru tänava otsa juures. Sääl oli suur söögimaja Gastronoom ja oli kino, kui ma ei eksi, nimega Helios. See kino oli selle maja õuepoolses tiivas. Sellega meenub mulle juhtum, kus ühel ööl jälle uksekell kõvasti helises. Korteri perenaine, vanaproua Sihver, kes oli väga kartlik, tuli ja koputas mu uksele ja ütles, et ei tea, mis nüüd küll saab. Läksime siis kahekesi ja tegime ukse lahti ja sääal oli nn. majakomandant. Majad olid siis kõik natsionaliseeritud ja igasse oli pandud selline usaldusmees ametisse, keda nimetati ka majakomandandiks. See meie maja usaldusmees oli endine Pärnu Rannahotelli uksehoidja ja oli üldiselt tore mees. Ta muigas natukene, kui ütles, et teid, seltsimees Uibopuu, palutakse välja. Meil on üks koosolek sääal all kinosaalis, ja

et palutakse kinosaali tulla, ja et ärge väga palju viivitage, sest meil on tähtsat informatsiooni anda. Mõtlesin, et mis siis ikka juhtub, ega pannudki ennast riide, läksin niisama hommikumantlis. Nägin ka ta näost, et väga halba säääl ei olnud karta. Läksin alla ja kinouste juures seisis punaseristi õed taskulampidega, nagu ikka pimendatud kinno sisse lastakse.

Kinos oli õige palju rahvast, ja nägin ka, et mõnedki meie maja elanikud istusid seal. Siis suleti kinouksed ja siis läks ekraan valgeks ja sinna tuli käsitsi kirjutatud tekst: Nüüd näidatakse teile filmi *Hopla-hopla*. Ja näidatigi meile filmi, mis oli kokku kleebitud kärbetest. Eestis oli filmimoraalitsensuur. Need filmijupid, mis olid välja tsen-seeritud, mitmesugused erootilised stseenid, olid kokku kleebitud üheks filmiks ja neid näidati. Seesama maja komandant oli mõtelnud, et aeg on raske ja sünge, et ma teen nendele natukene nalja. Ja siis näitas oma kolmveerandtundi seda igati toredat filmi. Filmitsensor oli meil kirjanik Artur Adson, keda ka isiklikult tundsin. Need kärped olid siis tema tehtud. Filmi lõpul tuli jälle ekraanile selle uksehoidja kirjaga tekst: "Hea oli, aga otsa sai!" Siis tehti ukсед jälle lahti ja kõik võisid jälle koju magama minna.

Nii et ka niisuguseid huvitavaid situatsioone leidus. Ka sellest olen ma kirjutanud. See ilmus Soomes *Suomen Kuvalehti*s pealkirjaga *Valonsäde pimeydessä*, *Suomen Kuvalehti* numero 43, loka-kuu 1943.

Siis edasi võib ju öelda, et ma ei saanud ikka niipea terveks. Läksin uuesti selle järele – kuu aega või kolm nädalat või mis mind oli haigeks kirjutatud – uuesti arsti juurde. See oli üks kirurg, doktor B. Vahtrik. Ütles, et siin ei ole midagi uut, et tuleb jätkata sama ravi-kuuri. Ta andis mulle mingisugust rohtu siis ka, mida veel apteegist sai, ja siis kirjutas ta mind haigeks veel kuni 28. augustini. See oli just see päev, kui siis saksa väed tulid Tallinnasse sisse. Siis võisin ma juba üles tõusta. Käisin linnas ka ringi ja vaatasin, mis seal oli juhtunud. Aga säääl oli vahepeal juhtunud niisugust, et meie maja tsementeeritud õue pääl olid hommikul verelaigud, inimesi oli säääl maha lastud ja kõike niisugust.

Minkälainen ruokatilanne oli silloin?

Väga halb. See oli väga halb. Veel halvemaks läks sakslaste ajal. Ma

sain hiljuti mingisugust materjali selle kohta. Toidusedel, sõjaaegne toidusedel trükituna, mis sel ajal oli kehtiv Tartus. Seal oli peaasjalikult ainult leib. Piima täiskasvanud üldse ei saanud. Lapsed said ainult vähekese, nii et oli väga vilets lugu toitlustamisega.

No saksalaisten käyttäytyminen oli hyvin kovaa, eikö niin?

Kyllä, täytyy sanoa. See oli siis hiljem, seal on suur vahe. Peab ütleva, et nii kaua kui Tallinnas viibis rindesõjavägi, oli nende käitumine ja tsiviilnimestega ümberkäimine palju inimlikum, aga rangeks muutus see pärast seda, kui frondiväed siirdusid idapoole ja tuli sõjaväevalitsus ja hakkas siis kõike ümber korraldama. Terve rida meile ebaõiglasi nõukogudeaegseid määrusi jäid kõik kehtima. Näiteks natsionaliseeritud varandusi ei antud omanikkudele tagasi, sest ilmselt Saksamaa vaatas seda kui oma sõjasaaki. Ja esines kõiki niisuguseid nähteid ja asju. Algul asutati seal väike ajalehekene *Linna Teataja*. Sääl olid peaasjalikult sõjaväevõimude igasugused korraldused või keelud ja käsud, mis selles avaldati.

Aegamööda hiljem hakati siis ka uut ajalehte asutama ja nii tekkis *Eesti Sõna*. Ma sain selle juurde kultuuriosakonna üheks toimetajaks. See oli üsna suure toimetuse koosseisuga leht ja nii sattusin ma jälle ajakirjanduse juure ja hulka, millega ma olin omal ajal alanud. Algas aga täiesti isemoodi ja uus peatükk. Nagu öeldud, mul oli sel ajal ka üksikuid ilukirjanduslikke asju ja novelle ja mis on ilmunud. Ma näen siin, et mõned on avaldatud. Aga raamatuid ilmus sel ajal väga vähe. Kaks kirjastust asutati küll. Üks oli Tallinna Eesti Kirjastus ja üks oli Tartu Eesti Kirjastus. Kumbki kolme okupatsioonista peale kokku avaldas vist kuus raamatut ja mõned uustrukid.

No sinä kuitenkin jotenkuten elit Tallinnassa, sen verran sait palkkaa?

Jaa. See palk oli hea, aga Saksa rublaga või Saksa margaga ei olnud ju midagi teha. See oli see idamark pealegi. Midagi kuskilt osta ei olnud, nii et sellel ei olnud mingisugust tähendust. Toiduransoonid, mis me saime, olid ka viletsad. Mäletan, et ma käisin sääal Tallinnas endise *Päevalehe* maja läheduses, kus *Eesti Sõna* asus, söömas. Ümber nurga on hotell Bristol. Seal oli vanasti väga hää restoran all

ja restoranibaaris käisin ma söömas. Ükskord õhtul läksin toimetusest töölt väga väsinult. Siis pandi toidukaart lauale ja seal olid kõik toidud maha tõmmatud. Üksainus oli alles. Üksainus sort ja see oli mingi omlett. Ma tellisin selle. Kelneriks oli, no nii umbes 70–80 aasta vahel olev väga vana, endine pensioneeritud kelner. Ma küsisin, et kas teil siis midagi muud ei ole? Jaa, ainult see, omletti saab veel ja võttis siis selle tellimise vastu. Läks hulk aega enne kui ta siis tuli ja tal oli kandik käe peal ja värises ja tudises ise. Ja kui laua juurde sai, siis kukkus see kõik pörandale päälle maha ja siis ta ütles: “Viimane oligi.” See on väga iseloomulik tolleaegsele toitlusolukorrale.

Kui ma hiljem siis Soome põgenesin, oli Soomes ka väga raske Helsingis ja vilets toiduga. Soomlased kaebasid väga. Siis ma mui-gasin selle päälle, et teie ei tea veel mitte midagi nendest asjadest, kuidas seal lõunapool Soome lahte on ja mis sääl oli.

Pako moottoriveneellä Suomeen. Helsingin Eteläsatamassa 3.8.1943.

Mitenkä sinä Suomeen pääsit sieltä? Eikö sekin ollut omituinen historia?

Jaa, oli. Mul on selle ületuleku kohta kirjanduslikku materjali ka. Esiteks oli ju nii, et siis hakkas toimuma salajane liiklus paatidega Soome ja Eesti vahel. Seal oli päris elukutselisi inimeste ülevedajaid. Ma sain ka ühe niisugusega kontakti ja sain ka teada, mis see ülesõit maksab. Ülesõit oli kohutavalt kallis. See oli 3000 Saksa marka. Kuidas ma selle raha sain, see on nimelt seotud minu romaani *Võõras kodu* ilmumisega. *Eesti Sõna* peatoimetaja oli kirjanik Albert Kivikas ja ma ütlesin Kivikale, et mul on raha vaja, et kodus seal Võrumaal on vaja hobust osta, ja muud, mis seal kõik vaja teha on. Et kas ei võiks ta minu romaani avaldada ajalehe joone all, mul on käsikiri valmis. Ta ütles: “Otsekohe, anna siia.” Siis hakkaski Tallinnas see romaan ilmuma, s.o. minu romaan *Võõras kodu*, mis mõned aastad varem olin kirjutanud, ja mul oli veel avaldamata. See ilmus *Eesti Sõnas* 1943 ja ma usun, et see oli kunagi kevadepoole talvel. Ma sain selle eest täpselt 3000 riigimarka. Nii et selle sama romaani honorariga, mille hiljem siis Orto esimese raamatuna siin Vadstenas

avaldas, sain ma Soome üle sõita.

Selle Soome sõiduga oli ka veel niiviisi, et enne seda, samal kevadel -43, komandeeriti mind ajalehe poolt Poolasse. Sääl oli Krakovi ligidal Debicas, Eesti Leegioni väljaõppelaager. See oli lihavõttepühade ajal, kui Tallinnas Eesti Rahva Ühisabi saatis kaks vagunitäit kingitusi nendele sõduritele, kes seal väljaõppes olid. Ka Estonia teatri näitlejad, lauljad ja tantsijad olid kaasas, et nendele siis seal etendusi anda. Kaks ajakirjanikku määrati ka sinna kaasa, kes pidid seda kõike kirjeldama. Mina olin üks nendest ajakirjanikest. Teine oli Olev Soots.

Sõitsime välja Tallinnast ja reis sinna Krakovisse võttis midagi kümme päeva. Rong läbis Varssavi just siis, kui ghetto ülestõus või mäss oli toimunud. Selle tõttu pandi kõik raudteed kinni ja see meie rong aeti kuhugi väljapoole linna ja seisis seal mitu öödpäeva enne kui me pääsesime Varssavist mööda ja saime siis edasi Krakovisse ja sealt sinna väljaõppelaagrisse. Kõik see, mis ma sellel reisel tähele panin, üle elasin ja nägin, mõjustas mind. Poolakatega tekkis meil võrdlemisi tihe ja kiire kontakt, niihästi Varssavis kui Krakovis, õieti igal pool, ja väga sõbralik kontakt. Nemad said ka meie olukorrast aru ja nad ei pidanud meid sugugi sakslaste relvavendadeks ega sakslaste käsilasteks, vaid said täiesti aru, et see oli n.-ü. rahva oma iseseisvusvõitlus. Siis oli ka mulle absoluutselt selge, et selle sõja tulemused ega lõpp ei saa mitte midagi muud olla kui see katastroof, mis seal tegelikult saabus juba siis kevadel -43. Seal sõdurite juures, seal eesti sõdurite väljaõppelaagris valitses ka niisugune olukord, nendel eesti sõduritel oli tekkinud konflikt sakslastega. Nad ei tohtinud üle 85 meetri oma barakist kuhugile lahkuda. Nad olid täitsa nagu vangid sääal. Neid kingitusi, kahte vagunit seda kingituspakkidega taheti tee peal ära varastada. Vagunid haagiti lahti, aga õnneks siiski märgati seda õigel ajal ja saadi need vagunid sinna pärale viia.

Sääl olid ka siis need Estonia teatri näitlejad ja lauljad, ja andsid seal ühe suurepärase ettekandeõhtu sõduritele. Meil oli niisugune ühine komandeerimistunnistus terve selle grupi jaoks. Meie, ajakirjanikud, hakkasime kohe plaani pidama, et mis me selle suure karjaga seal ikka sõidame, et me ei näe niiviisi midagi, et me peaks natuke enam ilma vaatama. Lasksime siis kolme mehe peale sellel saksa komandandil endile eraldada, välja kirjutada ühe uue komandeerimistunnistuse, kus olid meie nimed eraldi peal. Sõidupilet oli ka Tallinna

– ja siis Krakov–Debica ja tagasi. Tallinna asemel oli siis muidugi Reval. Niisugune eraldatud tunnistus oli meil sellega nüüd olemas. Meil oli prii raudteesõit. Krakovis ütlesime siis teistele head nägemist ja istusime rongi peale, mis läks Viini. Ükski saksa konduktor seal ei teadnud, kus see Reval on. Nemad arvasid, et mehed sõidavad nüüd sinna, kus nad peavad minema. Niiviisi sõitsime Viini ja olime kolm öödpäeva selles sõjaaegses Viinis. Viin oli sel ajal veel purustamata ja pommitamata, aga see oli suur haavatute ja haiglate keskus. Aga meil oli seal väga huvitavaid tähelepanekuid ja ma kirjutasin sellest ka hiljem joonealusesarja *Eesti Sõnas*.

Viinist istusime rongi peale, sõitsime Prahasse Tšehhoslovakkias. Sääl me nägime igal pool, ja me nägime juba Viinis, kui tüdinenud ja kui vihased austerlased kogu selle sõja pärast olid. Kui Põhja-Saksamaal igal pool olid suletud äride uste pääl niisugused sildid, et isamaa kaitsmise nimel on äri suletud või midagi niisugust, siis Austrias olid äriuste pääl sildid “Wegen Krieg geschlossen”, ‘sõja tõttu suletud’. “Heil Hitleri” asemel oli sääal “Grüss Gott” jätkuvalt kasutusel.

Prahas nägime juba väga tugevat saksavaenulikkust, kuid et olime eestlased, oli meil igal pool hoopis teine kohtlemine.

Säält me sõitsime ülesse kodu poole Ida-Saksamaa kaudu, ja sõitsime Kaunasesse, kus viimati peatusime Leedu pealinnas. Kirjanik Aleksis Rannit elas sääal. Me olime tema kodus, käisime külas ja saime sääal tema kaudu väikse ülevaate ka situatsioonist Leedus. Juba siis ma andsin oma sõpradele nõu, et sõidame, katsume sõita nüüd Leedust hoopis Taani ja Taanist Skandinaaviasse, et ärme lähemegi üldse tagasi. Nendel aga olid perekonnad ja kõik, mis nendel veel ikka Tallinnas pidi teha olema. Otsustati, et sõidame Tallinnasse tagasi, aga siis esimesel võimalusel läheme Soome. Leppisime selles nõnda kokku.

Ma hakkasin siis tagasi tulles töötama selles suunas. Mind hakati teiselt poolt ka pressima, et ma kirjutaks sealt väljaõppelaaagrist sedalaadi reportaaži, mis meelitaks astuma sõjaväkke vabatahtlikult, s.o. astuma Eesti Leegioni. Iga päev helistati, et kunas mu kirjutus tuleb, nii et muutusin sellest täiesti närviliseks.

Selle aja jooksul otsisin siis Soome sõidu võimalusi ja saingi. Jätsin selle reportaaži kirjutamata. Selle asemel sain siis selle Soome sõiduotsa 3000 riigimarga eest ja sõitsin Tallinnast välja ühe veoauto-

ga. Veoauto presendi all olid meil saed ja kirved kaasas. Pidime kontrolli puhul siis ütlema, et meid on metsatööle saadetud. Mäletan veel, et see oli õhtu eel, ja et päike loojus. Lasnamäelt nägin siis seda Tallinna ilusat siluetti veel viimast korda. Mitmel pool saksa patrullid tõesti kontrollisid meid tee pääl, aga nad lasksid läbi, sest arvatavasti see autojuht, kes seda asja ajas, teadis, kuidas see asi pidi käima. Me sõitsime siis rannikule ja olime seal ühe kaluri juures. Seal lakas magasime öösel ja meid oli midagi 11–12 meest. Suveöö oli valge. See oli juuli lõpul ja siis hoiatati meid väga: “Ääretult vaikselt”, ja me ei tohtinud liikuda ega kuhugi minna. Olime seal lakas üleval ja järsku ma kuulen saksakeelset juttu ja vaatasin räästa alt alla. Kaks saksa piirivalvurit istusid just meie seina ääres, püssid põlvede vahel ja rääkisid omavahel “was kostet Butter” jne.

See oli kalastajaküla, umbes 25 kilomeetrit Tallinnast idapoolle. Selle küla nime ma ei tea, aga säält me siis läksime. Ja ma jutustan siit veel edasi. Et ma kuulsin seda saksakeelset kõnet ja siis üks minu sõpradest, kes oli seal heinte peal, hakkas kõvasti norskama. Ma panin siis talle käe suu peale, katsudes teda hoida tagasi. Teised olid veel ärkvel ja olime kõik hiirvaikselt ja aegamööda need sakslased läksid edasi, läksid edasi jälle järgmiste majade poole ja siis asi rahunes. Olid saksa rannavalvest.

Aga öösel tuli mootorpaat meile järele ja nii mõne minuti jooksul pidime siis tulema sealt lakast alla, hüppama mootorpaati ja mootorpaat viis meid Äksi saarele. Nüüd oleks kaarti vaja. See on väike saarekene, Prangli saarest vist idapoolle, väike saar, kus on ainult kolm kalastaja eluaset või maja. Üks nendest kaluritest oligi see, kes meid üle toimetas ja viis meid sinna Äksi saarele. Seal oli pisikene, väikene niisugune suvemajakene, paviljong, kus me pöranda pääl magasime. Meid oli siis 11 meest. Järgmisel päeval tuli sinna saarele purjepaadiga veel üks mees, kes on meile mõlematele tuttav, Eerik Laid. Siis oli meid kokku 12. Aga me ei saanud sealt Äksi saarelt ära tulla, sest olid kohutavalt selged ja tuulevaiksed ilmad. Vesi oli nagu peegel sile. Saksa valvelaevad käisid kõik aeg edasi-tagasi, lääne-poolt idapoolle ja tagasi.

See ülevedaja, kes oli spetsialist sellel alal, see kaluripoeg, ta oli ise eelmise sõja või selle esimese okupatsiooni ajal puusast läbi lastud, aga see oli ära paranenud, lonkas. Aga niisugune täielik merekaru, väga külmavereline ja julge mees. Tema ütles, et ennem ei

saa minna, kui lainetus tekib, et lainete vahel kaob paat ära, et seda ei nähta. Aga kui me nüüd selle siledaga läheme, oleme kohe kinni.

Siis lõppes meil toit otsa. Me olime kolm ööpäeva seal saarel, istusime kinni, ja kohutavalt kuum oli, õhupuudus samuti. Võisime, meid lubati välja minna ainult kahekaupa. Nad kartsid, et olid mingisugused valvetornid ümberringi või laevalt nähakse, et sel saarel on liikumist. Sest seal pidi nendel olema legaalselt kaks inimest saarel, et ainult kaks inimest liigub, rohkem seal ei ole. Siis see perenaine oli väga kena. Meie nälja leevendamiseks ta oli käinud kuskil maal või Tallinna ligidal, ja oli säält saanud leivajahu, ja küpsetas meile leiba. Nii et me saime leiba.

Sellest olen ma kirjutanud ka novelli *Hea leib*, mis on siin novellikogudes ilmunud ja on ka soome keelde tõlgitud, vist *Suomen Kuvalehtis* ilmunud. Ma võin järele vaadata. See kirjeldab võrdlemisi täpselt seda sündmust. Aga loomulikult ei pruugi inimesed seal täpselt niisugused olla. Näiteks ei ole ma mitte Eerik Laidi seal kujutanud ega võib-olla ka iseennast mitte. *Leipä-kulta* on selle soomekeelne pealkiri. See on ka rootsi keeles ilmunud. Ma vaatan, *Hea leib*, see ilmus esimeseks ajalehes *Välis-Eesti* Stokholmis, oktoobris 1944. Selle novelli ma kirjutasin, kui ma viibisin Sigtuna laagris pärast seda, kui ma olin Soomest ära tulnud. Nüüd ma vaatan, kus. Jaa, *Leipä-kulta*, see on ilmunud *Kansan Kuvalehti* nimelises ajakirjas. *Kansan Kuvalehti* number 21 maikuus 1945.

Siis ühel ööl tõusis tuul ja tuli sobiv lainetus. Ruttasime siis jällegi hirmsa kiirusega mootorpaati kaasas oma kohvrid ja asjad kõik. Siis hakkasime sõitma Soome suunas. Umbes kolme-nelja tunniga tulime Helsingi eteläsadamasse sinna “Kolera-allas” nimelisse basseini. Jaa, me sõitsime Soomelinna juurest läbi. Hoolimata, et sõjaaeg oli, ükski soome valvelaev ega keegi ei näinud meid. Keegi ei tulnud vaatama, et oli võõras mootorpaat. Meil oli küll Eesti lipp pandud sinna selle paadi pärasse. Keegi ei märganud. Siis ma ise mõtlesin, et no, et kui oleks vaenlase torpeedopaat siia sisse sõitnud ja siin midagi õhku lasknud või purustanud. See kõik oleks täiesti võimalik olnud. Nii nõrk oli siiski see valve. See oli kolmandal augustil 1943, kui tulime Helsingisse.

Siis oli õhuhäire ja me läksime Tähtitornimäe varjendisse, “kalliosuoja”. Läksime sinna kõik varjule. Meie paat jäi sinna, nende värkidega jäi siis sinna kai külge kinni. Kui õhuhäire oli lõppenud,

siis tulime välja. Eerik Laidil oli soome metallrahasid, ja tema hakkas helistama siis politseisse, et tulge meile järele, et meid on siin üks paaditais eesti pagulasi Eteläsadamas. Võttis üks pool tundi aega, kuni “Mustamaija” tuli sinna ja võttis meie kohvrid peale. Aga meie ise pidime jalgsi Ratakatule minema. Seal oli juba eriametnik selle jaoks, kes teostas siis neid ülekuulamisi ja minu puhul võttis see väga vähe aega. See ei valmistanud mulle mingisuguseid erilisi raskusi, sest nad nähtavasti helistasid sinna kas Warmale või Eesti Büroosse või kuhugile. Mulle kirjutati juba otsekohe esimese ülekuulamise järele välja niisugune ajutine elamise luba Helsingis ja öeldi, et ma võin minna, kuhu tahan.

Teised olid kõik otsustanud – need olid nooremad mehed – sõjaväkke minna. Meritullinkatu “kulmaukses”, nurgas, nurgal oli üks tühi koolimaja, kuhu oli korraldatud niisugune ajutine ööbimis-koht. See oli eesti pagulasi täis. Sääl sain ka mina ühe voodikoha, ja olin säääl vist paar nädalat.

Sel ajal olid juba esimesed eesti väeosad Soome sõjaväes moodustatud. Säääl viibis ühel ööl ka üks noor “vänrikki”, Soome lipnik. See on Rain Rebas, ka endine ajakirjanik. Ta elab praegu Göteborgis. Aga ta oli käinud nädal aega enne seda puhkusel Tallinnas ja Soome sõjaväevormis, ja käis seal *Eesti Sõna* toimetuses ja sai minuga kokku. Sel ajal oli mul täielik Soome tuleku plaan valmis. Aga see oli nii salajane, et ma ei lausunud temale ühtigi sõna. Ta oli just säääl, selles Meritullinkatu koolimajas, kus tal oli voodikoht enne väeosas või rindele tagasi sõitu. Kui ta mind nägi uksest sisse tulemas, pidi ta peaaegu pikali kukkuma. Sest alles äsja saime Tallinnas kokku, ja nüüd olime siin.

Niiviisi oli see Soome saabumine. Nendes oludes sain ma kohutavalt vähe endaga kaasa võtta, aga ma pakkisin ühe kohvri omaenda meelest tähtsamate asjadega ja dokumentidega sisse, mille ma jätsin maha oma korterisse, et neid saaks võimaluse korral järele tuua. Ma vist jutustasin eelmine kord, kuidas see kohver kaduma läks. Ma ei saanud seda kunagi enam kätte. Seal oli siis ka see minu raamatupäevik, raamatulugemise päevik. Seal oli ka minu raamatupidamine minu ajaleheridade ja kirjutuste kohta ligemalt ja muud sellist.

Työtä Helsingissä, ensin yliopiston eläintieteen laitoksen kirjastossa. Matkoja Suomessa. Työssä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa, sitten *Malevlane*-aikakauslehden toimitussihteerinä.

Sinä olit Suomessa sitten sen vuoden loppuun ja vuoden 1944?

Ma tulin Soomest ära septembrikuul. See oli vist kas 25. septembril - 44, järgmisel aastal. Nii et ma olin Soomes rohkem kui üks aasta, üks aasta ja kaks või kolm kuud peale.

Ma olin varem Soomes käinud nii kahel või kolmel korral, nii nagu selgus ka nendest reportaažidest. Mulle ei olnud Helsingi sugugi võõras ja mingisugune soome keel oskus oli mul ka olemas juba sinna tulles, nii et mul ei olnud seal mitte erilisi raskusi. Ja ma pean ütlema, et ma sain väga palju sõbralikkust ja vastutulelikkust kõikjal osaks, kuhu ma siis ka läksin.

Mulle kombineeriti arvatavasti esimene arhiivitöölise koht, mis Soomes sel ajal üldse oli. Ma sain tööd seal zooloogia muuseumi raamatukogus. Professor Välikangas oli seal selle juhataja. Tema oli väga sõbralik ja sai mingisuguseid rahasid, "määrärahad", selle jaoks, et sain sinna töökoha.

Ma hakkasin seal kartoteeki korrastama, seda raamatukogu kartoteeki oli vaja dubleerida. Hakkasin seda seal ümber kirjutama ja sain väikest palka, nii et sain kuidagiviisi elama hakata, ja sain sellest Meritullinkatu ühiselamust ära tulla ja sain endale ka ühe väikse toa. See oli nimelt Lönnrotinkatu 28. Sääl elas üks juudi perekond, Lefkovitsid, olid Helsingi juudid, päritoluga Poolast. Nende juures oli varem elanud üks eestlane, kes oli aga surnud. Oli just natuke aega ennem surnud. Nii et ma sain ühe surnud mehe tuppa elama. Need juudid olid ka väga sõbralikud inimesed. Huvitav oli, et nende poeg oli "kersanti", teenis kuskil Soome rügemendis ja võitles kuskil sakslaste rindelõigu ligiduses. Soomes oli ju sellepoolet väga huvitav olukord, et juudid olid Soome kodanikud ja sõdisid sakslastega n.-ü. ühel poolel. Üks nende tütardest töötas selles suures Stockmanni kaubamajas. Nende juures oli väga kena, seal oli mul väike tuba. Oma kirjutuslauda mul ei olnud, aga selle asemel oli suur trümoopeegel kolme niisuguse tiivaga. Seal nende vahel oligi mu kirjutuslaud, nii et kirjutasin otse kolmekordse hooga. Sest igas peeglis

oli seal üks kirjutav mees. Hakkasin kõvasti kirjutama, sest rasketel aegadel on kirjutamine lihtsalt kõige parem meditsiin. Vahel võib see isegi elu päästa, vahel küll elu hoopis hukka saata. Kirjutamiste pärast tapeti inimesi Eestis hiljem maha.

Teitkö sinä mitään matkoja silloin Suomessa? Kävitkö maalla?

Jaa, käisin, aga mitte väga palju. Loomulikult Helsingi ümbruses, aga käisin ka Etelä-Pohjanmaal, jaa, Lapual käisin. Tegin sinna kord ühe reisi. Jaa, muidugi! Ma pean ütlema, et ma olen käinud ka seal Joensuu ligidal ja olnud seal ligikaudu vist üks kuu. See minu laiem, suurem romaan *Keegi ei kuule meid* on osaliselt kirjutatud seal. Seal oli nimelt väike suvemaja näitlejate abielupaaril, Aino Inkeri Notkola ja Arvo Lehesmaa. See oli nendel tühi. Siis Tuuli Reijonen, minu pärastine abikaasa, oli nende hea tuttav ja soovitas mulle, et kui ma tahan rahus kirjutada, et seal on niisugune tühi suvemaja, et nad heameelega annavad selle minu kasutusse. Siis ma sõitsingi sinna ja olin seal ja kirjutasin. Sain sealt ühest ligidasest talust piima ja leiba. Kirjutasin seal valmis vist peaaegu poole sellest romaanist, esimese poole.

Aga see oli siiski pisut hiljem. See oli nimelt järgmisel suvel või järgmisel kevadel, see ei olnud mitte esimesel sügisel. Sest esimesel sügisel, kui olin seal, siis ei olnud mul sedalaadi sidemeid inimestega üldse veel tekkinud. Väljaarvatud *Suomen Kuvalehti*, kus ma käisin üsna varakult. Pakkusin sinna selle väikse jutu, see on *Valonsäde pimeydessä*, mis avaldati heameelega. Siis sain ma tuttavaks ka Eino Parikkaga. Tema tõlkis mulle, ja Helvi Katajavuori oli ka, kellega ma sain tuttavaks. Teine neist tõlkis mu novelli *Vanha-piika*. Ilmari Turjale, kes oli peatoimetaja, oli see väga meeldinud. Tema avaldas selle siis üsna suurejooneliselt. Novell sattus sinna nimelt niiviisi, et käisin Söderströmi kirjastuses ja sain tuttavaks Martti Haavioga ja rääkisin, et mul on olemas novellikogu, et kas oleks väljavaateid seda Söderströmi juures avaldada. Aga et siis peaks tõlkijaid leidma. Tema ütles, et meil on mitu head tõlkijat. Helvi Katajavuori oli üks neist, kes oli kuidagiviisi vist sel ajal Söderströmi juures ametis, arvatavasti. Leidus isegi kolm magistrit, Eino Parikka, Helvi Katajavuori ja Kerttu Mustonen, kes olid ju kõik omal ajal Tartu ülikoolis õppinud, ja oskasid eesti keelt hästi ja olid ka väga hääd

ilukirjanduse tõlkijad. Arvatavasti Parikka tõlkiski selle novelli, mis siis sattus niiviisi *Suomen Kuvalehtis*se ja saavutas seal teatud menu. Ilmunud teksti juures ei ole millegipärast tõlkijat mainitud.

Säält kaudu siis, *Suomen Kuvalehti* kaudu, avanes mul võimalus ka teistes ajalehtedes ja ajakirjades avaldada, niihästi artikleid kui ka ilukirjandust. Ma olen katsunud restaureerida seda bibliograafiat artiklite osas ajalehtedest. Neid on üsna palju igal pool laiali. Aga novelle kirjutasin ma sel ajal Helsingis olles samuti üsna palju, mida sain säält kohe publitseerida. Mõned on kirjutatud n.-ü. soome originaalina, nimelt siis, kui ma hakkasin hiljem kirjutama oma asju ka soome keeles, mis siis korrigeeritult tulid kasutusele. *Suomen Kuvalehtis* käies ma tutvusin minu hilisema abikaasaga, Tuuli Reijoneniga. Tema oli sel ajal *Suomen Kuvalehti* toimetuse sekretär. Tema vahendusel ja asjatundlikul nõuandel leidsin ma palju avaldamiskohti, millest ma muidu isiklikult ei oleks kuigi teadlik olnud.

Hiljem lahkusin ma sealt Zooloogia Muuseumi raamatukogu töökohalt, nimelt selle tõttu, et Soome Kirjanduse Seltsi majja Hallituskatu 1 asutati mitu eestlastele tähtsat tööpunkti, kuhu oli inimesi vaja. Sinna asutati Eesti Büroo ja sinna asutati ka ajaleht *Malevlane*. Pärast tuli sinna ka veel eestikeelsete raadiosaadete toimetus. Aga enne seda ma sattusin ka veel tööle samas majas alumisel korral asuvasse Soome Rahvaluule arhiivi. Seal oli samuti tööjõudu vaja nii, et kui minu töö seal Zooloogia Muuseumis oli lõppenud, siis ma sattusin sinna Soome Rahvaluule Arhiivi. Selle koha ma sain Haavio kaudu, kes oli selle arhiivi juhataja. Tema ütles, et seal olevat eesti arhiivitöölisi ennegi olnud, nimelt Tuglas ja Tassa, kes olid varem täpselt sedasama tööd teinud, mis mina nüüd tegema hakkasin. Hakkasin nimelt dubleerima kartoteeki. See oli mõeldud vist nii, et teine koopia pidi Eestisse minema. Juba varem kavandati seda nähtavasti niiviisi.

Nii töötasin ma seal ka vist oma kolm kuud, kuni kolisin samas majas *Malevlase* toimetusse. Säält nimelt Arvo Mägi, kes oli *Malevlase* juures varem töötanud, hakkas raadiosaateid toimetama, ja ma muutusin *Malevlase* toimetusesekretäriks. Eino Parikka oli jälle selle *Malevlase* vastutav ja peatoimetaja abiks Heinrich Mark.

Sel ajal valitsest Soomes ka sõjatsensuur. *Malevlase* tsensooriks oli Erkki Itkonen, kui ma ei eksi. Täiesti kindel ma selles enam pole. Tõenäoliselt, sest ma käisin käsikirjadega tsensori juures neid temale ette näitamas.

No sitten kun sota päättyi niin kuin se päättyi, niin sinä päätit, että nyt on lähdettävä Ruotsiin.

Ja, sest see oli nii, et seda planeeriti kollektiivselt. Nimelt terve selle Eesti Maja või Eesti Büroo ametkond, kes seal oli, nendele korraldati saadik Warma vahendusel Rootsi saatkonna poolt legaalne sissesõiduviisa Rootsi, sest oletati, et nende tegevus ajalehtede toimetajana või raadiotoimetajana ja muidu võiks nendele hiljem kujuneda hädaohhtlikuks, või nende viibimine Soomes muutuda koormavaks Soome valitsusele, Soome riigile, mis oli ka täiesti õieti ette nähtud. Nii korraldati meile siis täiesti legaalne ärasõit Soomest ja sissesõit Rootsi. See oli saadik Aleksander Warma ja Rootsi saatkonna ühiskokkulepe. Sinna anti nimelt sisse nimekirjad nende inimeste kohta, kes vajasisid legaalset sissesõiduviisumit Rootsi. Säält korraldati see väga kiirest. Päris telgitagused me nendest asjadest aga ei tea.

Muidugi omaette peatükk on veel ajaleht *Malevlase* toimetamine. Mul on õnneks ka täielik komplekt *Malevlase*st olemas. Sellest nähtub, mis sääl on kirjutatud ja mis mina sääl olen kirjutanud. Siis on mul ka ajakiri *Eesti Looming*, mis hakkas Soomes ilmuma, ja oli omaette suursaavutus. See oli ka kodumaal väga suurt tähelepanu äratanud, sest seda toimetati salaja Eestisse. Toimetajad olid seal siis: Gustav Suits oli jõudnud juba ka Soome, Ants Oras oli juba Rootsi edasi läinud, aga töötas ka Rootsist kirjateel meiega koos. Siis olin seal ka mina, olles faktiliselt toimetuse sekretäriks selle ajakirja juures. Edgar Valter Saks oli väga energiline selle majanduslikku külge korraldamas. Sellest ajakirjast ilmus kaks numbrit Helsingis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino oli väga vastutulelik, ja nagu ma aru sain, andes alandatud hinnaga ja soodsalt meile trükivõimalusi.

Näitä numeroita saatiin sitten Eestiin?

Jaa, ja *Malevlane* myös, seda saadeti ka Eestisse.

Lähtö Turusta Ruotsiin 26.9.1944. Leirillä Sigtunassa.

Milloin sinä tulit sitten Ruotsiin?

See oli sügisel 1944, 25. september vist, kui ma ei eksi. Või oli see 26. Turust laevaga.

Sinulla ei ollut varmaankaan paljon ruotsin kielen taitoa, kun tulit Ruotsiin.

Ei, üldsegi mitte, sest ega meil Eestis rootsi keele oskust ei esinenud, väljaarvatud Tartus mõned eriharrastustega inimesed, kes professor Per Wieselgreni juures olid rootsi keelt õppinud, või siis Haapsalust ja Lääne-Eestist pärit olevad inimesed, kellel oli eestirootslastega läbikäimist. Aga eesti-rootsi keelemurre on ka jälle nii erinev, et eestirootslastel enestel oli algul raskusi siin Rootsis oma keelega.

Kun Ruotsiin tulit, niin mitenkäs sinun elämäsi täällä ensin alkuun järjestyi?

Kõigepäält olid, kui me siis laevaga Stokholmi maandusime, siin Rootsis juba sel ajal suured pagulaslaagrid valmis. Stokholmi lähieümbruses oli Kummelnäsis niisugune suur läbikäigulaager. Sinna viidi see esimene laevatäis rahvast, kes tulid Soomest. Sama laevaga sõitis Soomest ära ka Aleksander Warma, Eesti saadik. Sama laevaga sõites tuli ära ka Aino Suits. Gustav Suits oli juba varem Stokholmis ja oli sadamas vastas. Nendel loomulikult oli kõigil juba, kuhu minna. Minul ei olnud midagi teada ja siis neile, kellel kuhugi minna ei olnud, korraldati autosõit Kummelnäsi laagrisse, kus meid siis vastu võeti. Me olime esimesed kolm öödpäeva seal. Kui ma ei eksi, see oli Jaan Tõnissoni poeg, Heldur Tõnisson, kes viibis sel ajal Stokholmis ja oli meil sadamas vastas. Siin toimis Estniska Hjälpkommittén. Sääil olid väiksed kapitalid selleks olemas. Üks tegelane seal oli just Heldur Tõnisson. Ma mäletan, et tema maksis kõigile taksojuhtidele ette kinni selle Kummelnäsi sõidu, sest meil ei olnud ühelgi penni raha.

Sõitsime sinna laagrisse. Seal olid värsked niisugused puunarid valmis tehtud. Kogu laager oli üks endine, mingisugune suur suvila.

Lotad tegid süüa. Seal oli siis ka esimene asi, et varustati neid pagulasi, kes tulid siis eraldi illegaalselt Soomest või otseteed Eestist, kus rinne oli kokku varisenud. Nende vastuvõtmine oli, peab siiski ütlema, Rootsis väga suurejooneliselt organiseeritud. Kõiki varustati uute riietega. Ma mäletan seda päeva, kui kõigilt võeti korrast nende mõõdud ja küsiti, mis nad soovivad. Inimesed olid soovides üsna tagasihoidlikud. Siis n.-ü. poolvägisi pakuti ikkagi. Kui keegi küsis ühe mütsi, siis anti kübar ka, et kaks tükki peaks ikka olema. Ja muidugi siis ka särke ja kuued ja palitud. Mõni ütles, et mul on, sellest aitab, aga noh ei. Nad said ikkagi kõike. Aga pärast muidugi selgus, et seal oli üks suur Stokholmi riidekaupmees niimoodi oma moest läinud ja vananenud ladu saanud tühjaks müüa. Riik maksis selle kinni ja see läks pagulastele, kes küll hiljem kohustusid võla riigile tagasi maksma.

Säält viidi meid kolme päeva järele edasi, sest Kummelnäsis oli ainult läbikäigulaager. Sigtunasse oli korraldatud niisugune kultuuri-tegelaste ja haritlaste erilaager. Sinna viidi meid siis üle. Seal olid siis ka Artur Adson ja Marie Under. Karl Ristikivi ja doktor Oskar Loo-rits olid samuti seal, ja kui ma ei eksi, vist professor Arumaa, ja palju muid tegelasi. Siin korraldati meile ka juba esimesi rootsi keele kursusi. Sigtuna ümbruse inimesed kutsusid seal siis ka neid pagulasi oma kodudesse ja pakkusid kohvi. Sealt on see nali pärit, mida Ristikivi siis kõrva taha pani, et kuskil oli öeldud, kui kohvi pakuti, et “Ja, ni är flykting, ta en kaka till.” Seda nalja oleme hiljem siin palju korranud.

Mutta se tapahtui kaikki hyvältä sydäimestä.

Jaa, küllä. Seal, kui ma ei eksi, seal laagris n.-ü. voodi ääre pääl kuskil ma kirjutasin ka selle novelli *Hea leib*. See on seal Sigtunas kirjutatud.

**Tukholmaan *Välis-Eesti* -lehden toimitussihteeriksi.
Kaunokirjallisia töitä.**

Minu viibimine seal laagris ei olnud aga kuigi pikk, sest Stokholmis juba hakati ajalehti, s.o. eesti ajalehti asutama. Eestlastel on esimene

asi, mis nad teevad ajaleht. Soomlased teevad sauna, eestlased ajalehe. Kindlasti ajalehe. *Välis-Eesti* asutamine oli käigus ja oli vilunud toimetuse sekretäri vaja. Edgar Valter Saks oli selle ajalehe initsiaator. Muidugi oli tõukejõuks see, et keegi teine asutab ka, konkurents. *Teataja* oli ka asutamisel, ja algul peeti läbirääkimisi, kuidas neid ühendada. Aga tegelikult läbirääkimised toimusid võib-olla selleks, et kindlaks teha, kui tõsine see konkurents on, mis tuleb. Ei olnudki vist kavatsusel mingisugust ühist lehte teha, tõsist kavatsust.

Nii tekkis ajaleht *Välis-Eesti* ja ma tulin Sigtunast ära ja asusin selle toimetuse sekretäri kohale.

Tukholmaan?

Jaa, Stokholmissse.

Sinusta tuli Välis-Eestini toimitussihteri Tukholmaan?

Siin on ju, jaa, kümne aasta ajalugu. Eriti see algosa on, see on ju mitmekümne aasta tagune asi ja hakkab ununema. Seal on väga huvitavaid juhtumeid, mis selle ajalehe asutamisega seoses olid. Olukorrad ja inimesed, kellest paljud nüüd on surnud.

Kukas siinä päätoimittajana oli?

Päätoimittaja meillä oli, vastutav päätoimetaja oli rootslane Harald Dickman. See on üks endine ajakirjanik, rootsi ajakirjanik, kes oli viibinud kunagi Tallinnas ja Eestis ka. Tema järele tuli peatoimetajaks doktor Harald Tidner, üks rootsi jurist. Aga need rootslased ei seganud end toimetuse töösse üldse. See oli täielik formaliteet. Kõige suurem initsiaator oli selle ajalehe asutamisel Edgar Valter Saks, kes oli ka eestipoolne peatoimetaja. See oli majandusühing, mille taga olid peaaesjalikult Vironia korporatsiooni tegelased. Säl oli advokaate mitu tükki nagu advokaat Imant Siimer ja Lagus. Edgar Valter Saks oli ka ju Vironia üliõpilaskorporatsiooni liige. Ta asus hiljem ümber Kanaadasse ja tema asemele tuli peatoimetajaks Martin Kuldkepp, kes ka oli "vironus". Siis oli Tallinna Eesti Laevaühisuse üks tegelane, Erich Harkna. Ma usun, et seal moodustati aktsiaselts, kus oli just nende laevandustegelaste rahasid sisse paigutatud. Sest need olid

ainsad, kel oli mingisugust raha väljas olemas või mingisugust kapitali. Need olid endised eesti laevaomanikud. Mingisugune suur majanduslik võit ei saanud niisuguse ajalehe asutamine olla. Sääli oli ikkagi väga palju ideelisi tegureid ja lootusi ja soove taga, mis olid siis tõukejõuks. Mulle isiklikult oli algul see ääretult huvitav, sest et ma sain kujundada siin lehte, ajalehte täiesti uues olukorras. Üks asi, milles *Välis-Eesti* algul erines siin *Teatajast* ja teistest lehtedest, mis tulid, oli selles, et seal oli rohkesti tähelepanu jätkuvalt pööratud ka Soomele ja Soome küsimustele. See oli peamiselt selle tõttu, et mul ja ka teistel toimetuses olid üle aasta kestnud kontaktid Soomega, meil oli Soome elust ja situatsioonist ülevaade. Soome saatuse ja kõige suhtes valitses ju algul väga suur pessimism siin. See nähtus ka, ütleme, teistes ajalehtedes. Aga ma usun, et *Välis-Eesti* seisukohavõttud olid palju realistlikumad kui teistel.

Sinä siinä samassa sitten kuitenkin kirjoitit novelleja ja muuta?

Jaa, ja nii on see kogu aeg ju kestnud. Ainult üks tööala, mis ei ole mind lasknud ilukirjandusega tegelda, on see nn. teaduse tegemine. Siin see on nõudnud minult rohkem kui teised alad. Aga ajakirjandus ei ole mind kunagi suutnud takistada ilukirjanikuna tegutsemast.

Mikä oli ensimmäinen suurempi kaunokirjallinen työ, minkä kirjoitit Ruotsin puolella?

No see oligi siis ikka, peab ütlema seesama romaan *Keegi ei kuule meid*, aga nagu öeldud, ma alustasin selle Soomes ühel suvel. Või oli see koguni niiviisi, et ma olin Rootsist Soomes suvepuhkusel. See võib ka see võimalus olla. Ma võib-olla ajaliselt siin eksin. Aga igal juhul see on seal alustatud, ja suurim töö see ka oli. Sest enne seda olid mul ju ilmunud novellikogud, üks on *Linnud puuris*. Aga mul on üks novellikogu veel, vaatame. See on võib-olla varem ilmunud – *Kahju läinud aegadest*. See on, ma vaatan, kunas see on ilmunud. Sääli peaks see vist olema, kui Orto kirjastus tegutses veel Vadstenas.

Tuhatyhdeksänsataaneljäkymmentäyhdeksän.

-49, jaa. Jaa, see on siin. Aga see sisaldab novelle ajavahemiku 1944–49. Need on siis kõik töö kõrval kirjutatud. Ja osa, kui ma vaatan, osa võib siin olla Soomes kirjutatud novelle. Nii näiteks on väga võimalik, et *Ma jätsin jumalaga*, et see on kirjutatud Soomes. Ja ongi, nagu ma näen. *Kahju läinud aegadest*, see on ka kirjutatud Soomes, augustis 1944.

Siin on teisigi, ma pean kontrollima. Aga mul on tunne, et siin on peaaegu pooled Soomes kirjutatud ja teine pool Rootsis. Siin on näiteks *Kuldnoka kevadlaul*. See on kindlasti kirjutatud Soomes ja see on ilmunud siisuguses ajalehes nagu *Aseveli*. See peab olema nii, et see on Soome ajalt, sest Aseveli lõpetas ju ilmumise kohe pärast sõja lõppu, eks ole? Muud on siin, need on varajased. Siin on ka see *Kübar* või 'Hattu'. See on kirjutatud siin Rootsis. See on esimestest Rootsi-kogemustest. *Hobune kõnniteel* on ka siin kirjutatud, *Õnnetusämblik* samuti. Seda ma mäletan, see on kirjutatud ühenduses, ütleme korteriraskustega.

Siis, kui ma tulin Stokholmi, oli see nii ülerahvastatud, et Stokholmis ei olnud mingit väljavaadet korterit saada. Oma esimese korteri ma sain Stokholmist ida suunas välja sõita, Ensta Park. Sinna viis idaranniku raudtee. See on kaunis kaugel, vist oma 30 kilomeetrit. Seal oli metsa sees väikene kohalik asula, Roslags Näsbyst edasi sõita. Tuttavate kaudu sain teada, et rootslased üürivad heameelega oma tube välja, et natuke lisaraha teenida. Läksin soovitatud kohta vaatama, ja tuba ei olnud, aga oli tühi köök. See oli üks ekstraköök, pisikene väike köök teisel majakorral. Selles köögis ma elasin võib-olla pool aastat koguni. See oli vaevalt nii suur, et oli kolm meetrit pikk ja poolteist meetrit lai, ja ainult voodi mahtus sinna sisse, ja väga pisike lauake. Aga ma kasutasin seda kööki, pesulauda sääli või diskbänk, nagu rootsi keeles öeldakse, seda kasutasin lihtsalt kirjutamisaluseks. Nii väike oli see kõik algul. Aga sääli oli väga odav selle-eest. Rongiga tuli iga päev linna sõita hommikul vara ja ma mäletan, et sääli elas ümbruses metsas rootslaste juures ka teisi eestlasi. Professor Kaasik, Nikolai Kaasik, see oli viimane Eesti välisministriabi, tema oli sel ajal Stokholmis, ja elas ka seal. Harilikult sõitsime temaga hommikul vara koos Stokholmi. Mina siis sinna *Välis-Eestisse* ja tema oli mingisugune, ta oli rahvusvaheline jurist, ja tal oli mingi vastav arhiivtöölise koht.

Arutasime rongis maailmapoliitikat ja asju, ja keelelisi küsi-

musi. Mäletan, et tulid kõne alla niisugused uued terminid, mida enne kunagi keeles ei olnud esinenud. Nagu Saksamaal olevad pagulased, keda inglased nimetasid siis “displaced person”, et kuidas eesti keeles niisugust, d.p. oli seal tehtud lühend sellest, kuidas seda õigesse eesti keelde tõlkida, et vaja oleks mingisugune sõna selle jaoks luua. Siis me tulime seisukohale, et “irdisik” oleks kõige parem. Et see, kes on irdunud oma kohast ja tal ei ole kindlat kuulumist kuhugi, et see on “irdisik”. Ma hakkasin ajalehes *Välis-Eesti* siis seda kasutama. Kaasik kirjutas meile välispoliitilisi ülevaateid ja seal siis hakkasime seda sõna nagu öeldakse juurutama. Aga imelikul kombel see hea sõna ei läinud läbi. See ei ole ju praegu kellelegi muudele enam teada kui ainult meile toimetusest. Aga ta on väga hää sõna minu arusaamise järgi. Aga nii on, et seda, mis suurele maitsele sobiks, seda ei või kunagi ette teada.

Säält siis on see üks novell sellest miljööst. Seal oli väike raudteejaam, kus ma hommikul istusin ja rongi ootasin. Seal tekkis mulle novelli idee, see *Õnnetusämblik*. See teema läheb aga ajas tagasi. Läheb tagasi jälle Valga aega, kui ma ajakirjanikuna olin Valgas, aastal 1938, kui Sudeedimaa vallutati sakslaste poolt. Siis tulid ka esimesed pagulased sealt Põhja-Euroopasse. Valka sattus niisugune arvatavasti juudi päritoluga ajakirjanik sealt Sudeedimaalt. See tuli siis ja pakkus selle *Lõuna-Eesti* toimetusele kirjutust, et ta on nüüd kaks päeva siin olnud, et kas ta ei võiks kirjutada väikese artikli sellest, kuidas võõras näeb seda pisikest linna.

Ja siitä sinä sait idean novelliin?

Jaa, tämän novellin idean. Ja kävi näin, että se... ja oli nii, et see jutt ja mis ta kirjutas, see oli nii naiivne ja nii vilets, et me ei saanud seda trükkida ja kasutada. Ma nüüd hiljem tagantjärele olen mõtelnud, et see oli tal lihtsalt üks kerjamiseviis. Tal ei olnud muud, ja et meie olime nii arusaamatud, et me oleksime talle pidanud ikkagi korraliku honorari maksma, kõigest hoolimata.

See novell siis on, tähendab niisugune isikliku mitmekordse taustaga, sest samal ajal olid mul juba tekkinud väga mitmed rasked, negatiivsed kogemused nii ilukirjanduse kui ka ajakirjandusliku kaastöö paigutamises Roots. Soomes oli olukord täiesti teine. Aga Rootsis oli see absoluutselt võimatu, tähendab, et midagi platseerida

ilma, et sellel oleks kohaliku konkurentsi seisukohast või ütleme lugejaskonna seisukohast olnud küllaldast motivatsiooni. Siin hakkasin ma esimest korda siis tajuma, et meie situatsioon ei ole mõistetav ja et meil tuleb võib-olla palju aastaid töötada, enne kui arusaamine tekkiks, millest on küsimus. Kas või juba võõrsil viibimise motiivide suhtes, näiteks see, et mispärast te olete siin? Kui see on raske mõista, siis peame endale esitama küsimuse, et kas me ise oleme varem samasugust mõistmist teistele osutanud. Oma isiklikest mälestustest kerkib siis mulle meelde seesama juhtum Valgast.

Aga ma olen kirjutanud veel hiljem ühe novelli samal teemal, nimelt *Võõras*. See kirjeldab ühe venelase, valgevenelase elukäiku seal Eestis. Sest nemad tulid ju esimese revolutsiooni järele ja Eestis oli neid sadade, võib-olla tuhandete viisi. Meie arusaamine nende situatsioonist oli ka sagedasti väga vildak ja eluvõõras.

Missäs tämä novelli Võõras on ilmestynyt?

See on ilmunud ajakirjas *Eesti Looming*, neli, see, mis Stokholmis välja anti. Üks ja kaks ilmusid Helsingis, see on ilmunud Stokholmis ja sellega lõppes ka viimase väljaandmine. See on 1946 maikuus ilmunud.

Ma usun, et olen vist teisi niisuguseid motiive ka kasutanud, aga nad on tekkinud just n.-ü. uutest kogemustest, millel siis on tagasivaateline taust, ja mis ütleme kriitiliselt käsitleb meie eneste varasemat käitumist.

Etkö sinä (= Helmi Virtaranta) ole nähnyt tätä Valevin bibliografista luetteloa? Se on ihan ainutlaatuinen.

Jaa, se on alusta lähtien sitten kaikki, mitä on julkaistu, kõik, mis on siin...

– (HV) *Luuletko, että kenelläkään toisella on (niin yksityiskohtaista)... en ole ainakaan nähnyt.*

Ma ei ole näinud, aga kui see minul on, siis on mõeldav, et mõnel teisel ka on. Aga ma ei ole sattunud nägema, ei ole ka kuulnud, et kellelgi oleks niisugust. Aga võib-olla, et siiski mõni on. Hiljem on

see läinud juhuslikumaks ja võib-olla on ka midagi välja jäänud.

Se oli sinulla mukana sitten silloin, kun sinä Virosta pakenit, sillä laivalla taikka veneellä?

Jaa, see oli.

Aloititko heti siellä Valgassa tämän?

Jaa, see on kindlasti alatud siis. Ei, see on veelgi vanem! See on kodus avatud. 1930 olen ma sellega alustanud. Siis ma ei olnud veel Valgas, sinna läksin alles 1936.

Niin, kun siellä sairasvuoteella makasit.

Jaa, aga siit algusest puudub üks osa, mida mul siin kaasas ei ole. Mul oli varem n.-ü. päris lapsea ja koolipoisiea kaastööd ilmunud niisugustes noorsoo- ja lasteajakirjades. *Vikerkaarest* on siin üks asi küll sees, aga muid ei ole. Pääle selle puudub niisugune puhtalt ajalehe- või ajakirjanduslik kaastöö, mis siin ei ole märgitud. Faktiliselt hakkasin ma kirjutama palju varem. Ma mäletan, et ma hakkasin vist kirjutama, ja ajalehtedele kaastööd tegema, kui ma olin Kanepi koolis, kihelkonnakooli viiendas klassis. See võis siis olla, kui ma olin arvatavasti 12-aastane, kui ma hakkasin ajalehtedele kaastööd tegema, ja sain väikest honorari sealt muidugi, mis oli väga tore asi.

Silloin, kun se onnettomuus tapahtui, niin kuinkas vanha sinä olit?

Jaa, siis ma olin, ma olin siis gümnaasiumi teises klssis. Siis ma olin 14- või 15-aastane.

Meiltä jää tämä juttumme nyt kyllä suuresti kesken, mutta me jatkamme sitten tästä eteenpäin. Keskustelumme jäi oikeastaan siihen Ruotsin-ajan alkuun.

Jaa, küllä. Siin oleks olnud nagu mõtet rääkida sellest kirjastuste tekimisest veel.

8.10.1982

**Lisätietoja isoisistä. Tädit Anna Pärsimägi, Hella ja Alide
Uibopuu; heidän kirjallisista harrastuksistaan.**

Aikaisemmillä matkoilla olen kysynyt sinun juuristasi ja on ollut puhetta isovanhemmistasi. Mutta sinä olet saanut uusia tietoja heistä, ja tietysti on palautunut mieleen uuttakin asiaa. Muun muassa tämä isänpuoleinen täti Anna Pärsimägi, joka on 95-vuotias, on lähettänyt sinulle arvokkaita tietoja. Voisitko luonnehtia näitä isoisiäsi, siis molemmilta puolilta, isän ja äidin puolelta.

Jaa, muidugi, sest olen nüüd tagantjärele ise olnud rohkem huvitatud kui kahjuks noorena oskasin seda olla oma perekonna esiisadest. Siin minu tädi Anna on tänavu suvel kirjutanud mulle kirja, kus ta annab väärtuslikke andmeid minu enda isa, see on niisiis minu isapoolse vanaisa kohta. Siin ta kirjutab:

“Sain sinu kirja, kus sa nii huvitatud oled perekonnakroonikast. Minu isa (– see tähendab minu vanaisa, isapoolne vanaisa) käis esiteks Sangaste kihelkonna koolis. Hiljem täiendas ennast Valgas Zimse seminaris. Zimse seminar oli teatavasti esimene Liivimaa jaoks mõeldud algkooliõpetajate kasvatusasutus. Kooliõpetaja kutseeksami tegi ta Räpinas sellekohase komisjoni ees 1867. Et ta oli musikaalne, siis võttis Sangaste köster teda alati orelitallajaks kirikusse. Seal ta siis õppis ka orelimängu ära. Viiulimängu õppis ta koolis. Minu emal oli hea hääl, laulis kirikukontserdil soolosid. Isa saatis teda kas viiulil või orelil. Mäletan kord, olin veel väike tüdruk. Võeti kiriku kaasa. Istusin kooril orel juures. Ema laulis, see on nii selgesti meeles, ‘Kõik taevad laulavad Jehoovale kiitust’. Mina vaatasin kiriku lakke ja nägin, kuidas kõik taevad laulsid.

Minu vanemad olid vaesed maise vara poolt. Kooliõpetaja kuupalk oli väga väike. Maa koolimaja ümber oli ta palgaks, kust õpetaja ise pidi iseendale palga ja perekonna ülalpidamise välja teenima. Oli kasutada krunt, põllukrunt, mis oli kooliõpetaja palgaks. Sel ajal vald rahapalka veel ei maksnud. Maa sidus õpetaja kohta külge. Nii oli mu isa 46 aastat ühe koha peal õpetaja. (Mändiku, Haabsaare, sellest oleme varem rääkinud.) Lastel tuli ka maatööd

teha. Süüa meie saime, riided ka selga, sest ema oli kõva käsitöötaja. Aga raha ei olnud, et lapsi linna kooli saata. Tuli ise õppida.”

Nii on see, ütleme et niisugune proosaline taust. Hiljem, ma vist eelmine kord märkisin ka, et vanaisa kaotas selle kooliõpetaja koha, selle venestamisperioodiga koos, kus kõikidelt õpetajatelt nõuti täielikku vene keele oskust. Temal oli saksa keele oskus, aga mitte vene keele oskust. Nii lasti ta ametist lahti. Aga siis anti talle kohaliku mõisniku poolt metsavahi koht. Nii et ta muutus sedaviisi kooliõpetajast metsavahiks. Nagu vist rääkisime, minu isa oli ka algul metsavaht ja hiljem metsnik.

Nüüd sellest samast tädi kirjast näeb ju ka, et vanaisa kooliõpetajana oli väga seltskondlik. Ta asutas seal laulukoori. Üldse ma mäletan ise oma vanaisa lapsepõlvest väga hästi. Ta oli optimistliku meelelaadiga, humoristlik ja väga seltskondlik, armastas inimestega läbi käia jne. Siin võiks peaaegu ütelda, et oli niisuguse positiivse inimese prototüüp.

Kui me nüüd vaatleksime teist vanaisa, emapoolset vanaisa, kelle nimi oli Johan Roht. Oleme temast ka varem natuke rääkinud. Kui ma ei eksi, siis on ta sündinud 1843 Võrumaal. Tema oli meelelaadilt peaaegu täielik vastand sellele minu isapoolsele vanaisale. Ka tema oli väga suur looduse armastaja, mis on, nagu seda oli isapoolnegi vanaisa, aga sellejuures erakinimene, kes kunagi ei sallinud mingisugust suurt seltskonda. jutukaid inimesi ta peaaegu vihkas. Ta armastas vaikust ja rahu, ei käinud kunagi pidudel ega otsinud inimeste seltskonda. Meelelaadilt oli ta minu arusaamise järele üsna pessimistlik, väga kriitiline maailma ja inimeste suhtes. Selle tõttu ei olnud tal ka kuigi palju lähedasi sõpru.

Väga noorelt, 19-aastaselt, oli ta aednikupoiss Varbuse mõisas. Varbuse mõis on sääl Lõuna-Eestis Kõlleste vallas. Selle mõisa omanik oli Ungern-Sternberg ja hiljem von Möller. Ma ei tea, kummas järjekorras see just oli. Nii et vanaisa teenis mõisas algul lihtsalt niisuguse aednikupoisina ja pärast aednikuna nende kahe mõisniku all. Vanaisal oli väga hää tähelepanuvõime. Ta jutustas aeg-ajalt lugusid oma mõisniku juures töötamise ajast. Mõned üksikud on mul ka sellest ajast mees. Näiteks sealsamas Varbuse mõisa juures on suur, väga puhta, selge veega jõgi või õieti suur jõe moodi allikas, mis voolab välja suurest liivakivikaljust. Seda kutsutakse

Merehooneks. Vanaisa oli sealt püüdnud ükskord iheruse, väga suure, ilusa iheruse või jõeforelli ja mõtles, et ta viib selle mõisniku prouale, lootuses muidugi, et saab selle eest siis natukene makstud. Raha oli hirmus vähe. Seda peaaegu kunagi ei näinud, ja siis kui ta läks kööki ja andis suure uhkusega selle suure kala sinna proua kätte, kes kutsuti siis selle jaoks eraldi välja. Siis proua vaatas seda kala ja ütles, et “Oi oi, küll om illus kala. Ei oless võinu usku, et meie jõen ka sääne kala om.” See oli ainus, mis ta ütles ja läks minema, ja ei andnud talle midagi. Niisugune ränk pettumus see oli.

Siis oli seal veel üks lugu sellest ajast, mis juhtus jõulude ajal. See oli esimese jõulupüha öösel, kui vanaisa aeti üles magamast ja öeldi, et pangu, rakendagu hobune saani ette, et proua on haigeks jäänud ja ta peab sõitma linna apteekri juurde, kes oli mõisniku tuttav. Ta pidi selle üles ajama ja tooma rohtu. Siis ta küsis, et kuhu apteeki, et kas Võrule. Võrule oli 25 kilomeetrit ja Tartusse oli 45 kilomeetrit. Siis mõisnik oli ütlenud, et mitte Võrule, vaid et “Tartuhe”. Et “apteekri om säääl mulle tutva”. Ja nii pidi ta sellel jõuluööl sõitma ligi poole kaugemal, et seda rohtu tuua, mis tavaliselt oli mingisugune tee või midagi niisugust, mida oleks saanud ka Võrust. Ta sõitis siis läbi öö ja tõi Tartust mõisnikule seda rohtu.

Aga siis rääkis ta veel, et mõisnikul oli nii suur usaldus tema vastu, et kui ta siis oma mõisa ära müüs ja raha läks Tartusse panka viima – vanaisa kutsus seda panka kriidikassa, see oli krediitkassa – siis andis mõisnik terve selle suure summa, pauna täie raha kõik mu vanaisa kätte, et see kannaks seda ja viiks panka. Võib-olla tagamõte oli, et mõisnik ise ei julgenud selle rahaga minna, et see röövitakse ära. Aga teisipidi ta usaldas vanaisa nii, et andis raha selle kätte, ja ta läks siis üksinda selle rahaga sinna panka ja andis sinna üle, mis mõisnik mõisa eest sai.

Vanaisa sai siis oma talu, Tinno talu kuskilt mõisa ääremaadest, kus oli liivane maa, kus olid ainult kartulikoobad ja muud sellist. Ilma rahata nagu ta oli, mille kohta ta ütles, et kui ta selle talu ostis, et siis tal oli vast kümme hõberubla püksitaskus ainult. Aga siis korraldati ka talude müük peaasjalikult võlgu, ja just nende krediitkassade kaudu. Nii ostis ka tema selle talu võlgu ja asutas sinna kõigepealt väga suure viljapuuai. Meil oli seal ligi sadakond õunapuud kodus, mida ma kõike väga hästi mäletan. Vanaisa, nagu ka öeldud, oli väga suur loodusearmastaja. Ta tegeles palju aias ja mina isiklikult õppisin

ju lapsena tema käest õunapuude jätkamise või pookimise, mida ma ka siin Lundis olen edukalt teostanud. Vanaisa meenub marssimas aias edasi-tagasi, valge, suur habe ees. Tavaliselt ta siis ümises laulda ja ümises kirikulaule. Ka tema oli musikaalne. Ise ta suur kirikuskäija ei olnud, aga tal oli võrukeelne kirikulauluraamat laua peal ja siis oli tal ka see Kreutzwaldi *Kodutohter*, mida ta luges. Need kaks raamatut seal laua peal oli tal kõige tähtsamad, ja siis ka võib-olla mõni ajaleht, mille pealkirju ta vaatas. Aga üldse suhtus ta kirjutatud trüki-sõnasse väga suure skepsisega ja tema käest olen kuulnud seda, et “Ega papper ei röögi, triigi pääle, mis tahad!” Tema ei uskunud kõike, mis seal kirjutati ja usaldas oma kainet mõistust rohkem.

Siis veel nendest kirikulauludest, mis ta ümises. Kui ta eriti heas tujus oli, siis ta laulis ja ümises laulu: *Ei ole maa pääl äripäivä, üts pühä-pühä alati*. See on mul ka meele jäänud.

Siis jutustas ta sagedasti suure kahjatsusega, kuidas varem on tema toa akna alla õunapuu otsa kevadel või vara suvel tulnud ööbik ja hakanud õhtuti laulma, aastate viisi nii. Siis järsku aga juhtus, et ööbik enam ei tulnud. Ta kommentaar selle kohta oli, et *Ja nüüd ei ole enämb kedägi uuta*. See oli talle niisiis olnud liigutav elamus, see ööbiku igasuvine tulek.

Nende kahe vanaisa elumustri vahel on väga suur vahe. Minu meelest otse iseloomude vastandlikkus. Õieti võin ju enda kohta öelda, et arvatavasti on geneetiliselt need mõlemad omadused päri-vuslikult ka minusse edasi kandunud nõnda, et mul on neid iseloomuomandusi mõlemaid. Ühelt poolt iseloomu kinnisus ja eraklikkus peaaegu, aga teiselt poolt ka jälle suur tarve seltskondliku läbikäimise järele ja vajadus inimestega läbi käia. Ühelt poolt optimism ja teiselt poolt üsna kriitiline meel ja üsna pessimistlik suhtumine elu võimalustesse. Kui, tähendab, enesevaatluse võimalustesse üldse uskuda.

Oliko tämän Johan Rohtin, sinun isoisäsi poika, tämä kirjailija, hyvin isänsä kaltainen?

Jaa, teatud mõttes küll, sest Richard Roht oli ka suur loodusearmastaja, aga teiselt poolt, ütleme ka inimpõlgur, ja rohkem erak kui seltskonnainimene, ja väga kriitiline elu ja inimeste suhtes. Aga isal ja pojale ei olnud ju kuigi hea läbisaamine omavahel. Seda võib ju Richard Rohu memuaaridest lugeda, sest ta arvas ja pidas oma isa liiga kül-

maks ja kaastundetuks inimeseks, kes temast ei tahtnud aru saada. Vanaisa oli tõepoolest väga õnnetu ja pettunud, et pojast tuli kirjanik. Vanaisa meelest olid kirjanikud need inimesed, kes “korralikku” tööd ei tahtnud teha, ja pealegi tahtsid ainult sellest kirjutamisest elada ja mingisugust ametit ei õppinud ega pidanud. Selletõttu ei olnud temal hiljem oma noorema pojaga peaaegu mingisugust läbikäimist. Ainult väga harvadel juhtudel, siis kui vanaisa haige oli, tuli poeg Richard teda vaatama. Vanaisal oli siis sellest aga ilmselt väga hea meel.

Sinun tätisi on aivan ihmeellisen hyvässä kunnossa, juuri tämä Anna-tätisi, Anna Pärsimägi. Hän elää siis Tartossa. Minkälaisissa oloissa hän siellä nyt on?

Ta elab oma ainsa poja juures – tütar oli surnud sülelapsena – Vagi juures, kelle elusaatus on ka väga traagiline, sest Vagi oli ju 15 aastat Siberis ja tuli sealt tagasi päris purustatud tervisega. Teine kops oli tal täielikult läbi. Aga sel ajal just avastati uus tuberkuloosivastane ravim, nn. baas, mida sai siis vabalt veel ka Rootsist saata. Vagi endised sõbrad, nende hulgas mitu arsti, saatsid talle ravimeid ja rohete. Oma suure tahtejõu abil ta paranes, pärast seda kui talle tehti operatsioon. Teine kopsupoolik opereeriti peaaegu täielikult välja. Aga ta sai terveks, õppis elektrikuks ja on nüüd kuuldavasti oma töökohal väga hinnatud tööjõud. On nüüd teist korda abielus. Nendel on poeg, kes on nüüd juba esimese aasta üliõpilane. Nad elavad praegu ühes Tartu äärelinna uues majas. Selle ainus viga on see, et nad elavad viiendal korral, ja see vanatädi peab ilma liftita majas kõik need trepiastmed välja kannatama. Ta on kirjutanud sellest, et neid on seal 120 trepiastet või rohkem veel, ja et tal on eriti talvel liikumine ja väljas käimine selle tõttu peaaegu võimatu. Korter on vist ka suhteliselt väike. Ma ei oska aga midagi täpsemat selle kohta rääkida, sest ma ei ole seal ju käinud. Muidugi on raskusi ka sellega, et vanainimesel on pension väga väike, sest et tema ei olevat kunagi olnud loova töö tegija. Nendel oli väike talurahva kauplus. Ja kaupmehed olid ju kõik teiste kurnajad. Selletõttu seda ei loetud töötegemiseks. Nii on temal pensioniaastaid väga vähe. Selletõttu ei ole tema majanduslik olukord ka just kuigi hiilgav.

Sinun tätisi on kirjallisesti hyvin lahjakas. Tämä kirje, jota sinä luit

ja jota me katselimme, osoittaa, että hänellä on kirjallisia kykyjä kovasti.

Ilmeisesti hyvinkin. Hän on lähettänyt minulle omia runoja, jotka ovat hyvin kauniita, sujuvasti kirjoitettuja. Sen lisäksi on hän vielä Tartossa olevan kirjallisuusmuseon, Kreutzwaldi-nimisen kirjallisuusmuseon avustaja. Hän on kirjoittanut satoja sivuja muistiin kaikenlaista kansantietoutta, ja kansanrunoja ja muuta, joita siis säilytetään siellä. Hänellä on jatkuvasti tekeillä kertomus tai muistiinpanokertomus kansakoulunopettajien oloista tsaarinvallan aikana.

Sitten sinulla oli tämä yksi sukulainen, joka on runoja kirjoittanut ja julkaissutkin yhden runovihon.

Juu, se on Hella Uibopuu, se on tämän Annan nuorin sisar. Hän on julkaissut siis yhden runokokoelman aikakauslehdessä – jaa siirryin tässä taas suomen kieleen – parem on aga siis muidugi püsida oma emakeele juures. Hella Uibopuu kirjutas luuletuskogu varjunime all Hell Virv. See on teatud mõttes perekondlikuks aardeks. Kahjuks ei ole ma selle luuletuskogu täpset nime või pealkirja siiani teada saanud.¹ See ei ole mul endal ka meeles, kuigi ma seda luuletuskogu olen oma ajal lugenud. Sel ajal minu mulje järele need oli väga modernistlikud, aga väga lüürilised laulud, mida ta kirjutas. Mu tädil Tartus on üks eksemplar olemas ja talletatud, mida ta heameelega tahaks mulle pärandada. Sama tädi, Hella-tädi kolis ju hiljem Eestist ära ja sõitis Venetsueelasse, kus ta on surnud ja maetud.

Venetsueelas oli nimelt veel kolmas tädi, Alide, kes kolis Eestist ära just Eesti Vabariigi algaastail, kui ma ei eksi 1922 või -21. Tema suri nüüd Venetsueelas kaks aastat tagasi kõrges vanaduses ka, ja oli saanud just valmis hispaaniakeelse mälestusteose oma elust ja sellest, kuidas ta Venetsueelasse kolis. Ennem nad elasid Kolumbias. Sealt kolisid Venetsueelasse.

See raamat tuleb paljundamisele. Tema poeg Miguel on kirjutanud ja lubanud, kui see valmis on, mulle ka ühe eksemplari saata.

Siitähän oli tästä Venezuelan tädistä viime kerralla puhetta. Se on

¹Runokokoelman sain myöhemmin Anna-tätini lähettämänä – sen nimi oli *Värsse ühest päevikust*.

vallan fantastinen asia sekin!

Jaa, tõepoolest. Tema oli samuti väga vitaalne kuni kõige viimase ajani ja see kirjavahetus, mis mul temaga oli, on mul talletatud. Seal on nii palju huvitavat, ja huvitav on ka see, et ta nii pika aja jooksul, see võib siis öelda viie-, 60 aasta jooksul kodumaalt eemal ära olles niisuguses ümbruses, kus eestlasi väga harva näha oli, säilitas väga hää keeleoskuse, emakeeleoskuse ja kirjutas väga ilusat, head eesti keelt.

Lisaneb see õnnetus, et tema mees, kes esimeses maailmasõjas oli leedu päritoluga Poola ohvitser, sai sõjas raskelt vigastada, põrutada, ja ei olnud hiljem, kui nad Euroopast lahkusid, enam täiesti töövõimeline. Nii et see tädi pidi tervet perekonda seal üleval pidama ja toitma. Algul ta oli modist ja tegi kübaraid. Kuulu järele tegi ta väga ilusaid. Hiljem oli ta frisöör, saavutades sellega majanduslikult üsnagi kõrge heaolu taseme.

Kõikide teiste sugulastega ei ole ju mul olnud faktiliselt nii palju isiklikku kontakti, ja seda lõpmata kaua. Lapsepõlvest ainult mäletan pisut neid tädisid, ja eriti seda Alide-tädi, kes ära läks Venetsueelas. Aga see suur kirjavahetus, mis mul on temaga olnud, niisama ka siin Anna-tädiga, võib minu kogemuste järele heal juhtumil väga palju asendada päris isiklikku kontakti.

Mul on väga suur kirjavahetusarhiiv. Need on nüüd kõik kronoloogiliselt mappidesse korraldatud. See võib olla kas 10–15 meetrit talletatud kirjavahetus. Siin on tänavu just üks mapp täis saanud, nii et ma pean üle minema uuele.

Novellikokoelma *Toselli serenaad* (1982).

Tänä vuonna Valev Uibopuulta ilmestyi novellikokoelma "Toselli serenaad; jutustusi novelle ja dialooge". Eräistä tämän kirjan novelleista oli viime kerralla puhetta. Sinä olet jakanut tämän kolmeen osaan.

Jaa. See on nimelt esiteks *Meie aja muinasjutte*. Teiseks *Kahekõned* ja kolmandaks *Lugusid paradoksaalsest olendist*. Selle jaotuse suhtes on juba pisut poleemikat olnud. Nimelt on arvatud, et kas see

jaotus on vajalik üldse, ja teiseks, et kas need pealkirjad on just eriti adekvaatsed. Sel puhul peaks siin tähele panema, et *Meie aja muinasjutte* on väga irooniliselt mõeldud. Nii et need muinasjutud võiksid siin peaaegu olla jutumärkides, et paremini aru saada. Niisiis on see esimene osa irooniliselt mõeldud pealkirjaga. Teine osa, nimelt *Lugusid paradoksaalsest olendist*, on väiksemad lood just inimestest üldse, kelle käitumise ajendid on minu meelest vägagi paradoksaalsed, sagedasti kollektiivses mõttes, aga tihtipeale ka täiesti individuaalselt. Nii et ma sellest jaotusest ei tahaks kuidagiviisi tekkinud kriitika tõttu taganeda. Lisaks arvatavasti niisugune jaotuse vajadus on võib-olla tingitud ka sellest minu vahepealsest teadusliku töö mõjust. Sest minu arusaamise järele on struktureerimine hirmus tähtis, et kergemini materjali tajutavaks teha.

Siis on siin selle novellikogu koosseisus midagi, mis on eriliselt seotud Soomega. Seal on nimelt üks vesteline dialoogi vormis kirjutatud lugu, mille pealkiri...

Sinun kirjasi lopussa on Lugusid paradoksaalsest olendist. Siinä on otsikko Näitleja, ja siellä alaotsikko Pildike öiselt Esplanadilt Helsingis 1943. Mikäs tämän novellin historia on?

Jaa, sellel on väga omapärane ajalugu, sellel novellil. Tegelikult on see ka kogu selle novellikogu kõige vanem novell, mis siiamaani olnud avaldamata, kirjutatud Soomes juba 1943, kui ma ei eksi. Mälu võib ka sagedasti petta, võib-olla ka -44. Aga ma usun siiski, et -43 on õige. See on algupäraselt kirjutatud vesteks, mis oleks tulnud avaldamisele just Soomes. See on ka tõlgitud. See oli minu hea sõber ja see, kes mind tõlkimisega Soomes palju aitas, Eino Parikka, kes tõlkis selle soome keelde. Mul ei olegi enam algupärast teksti, eesti-keelset teksti olemas. Siin ilmunud tekst on soomekeelsest tõlkest tagasi eesti keelde tõlgitud! Ma näitan ka.

See jäi avaldamata, kuigi see oli ära laotud ja pidi ilmuma Helsingin Sanomates, ja oli juba otsustatud lugu. Aga kummaliselt juhtus midagi niisugust, mida võib sõja ajal juhtuda, nimelt et sõjatsensuur keelas selle avaldamise ära. Siis ma sain ainult selle äratõmbe, korrektuuri äratõmbe, mida sa praegu vaatad seal. See jäi mulle sellest siis mälestuseks. See jäi täiesti lebama, ja ma olin kogu selle loo ja asja juba unustanud. Nüüd oma uut novellikogu korraldades

tuli mulle see asi meelde ja ma leidsin üles selle äratõmbe. Arvasin, et mispärast peaks omal ajal kirjutatud lugu avaldamata jääma igaveseks selle asjaolu tõttu, et seda tõlgendati sõja ajal kui midagi, mis võib-olla võiks Soome kodurinde moraali nõrgendada või sellest jätta imeliku mulje. Samuti saan ma ka neist motiividest aru ja ma ei taha üleüldse kuidagiviisi selles küsimuses mingisuguse süüdistajana esineda, et kui imelik see tsensuur seal oli. Sellel on kindlasti oma seletus, miks see nii kujunes, sest teisispidi Soomes avaldati minult väga, väga palju asju, soome ajalehtedes, soome ajakirjades, ja koguni siis hiljem eriraamatuina, kokku viis raamatut, mis Söderströmi juures kirjastati.

Ma olen vastavat bibliograafiat katsunud tagantjärele rekonstrueerida ja ma arvan, et see on peaaegu mu suureks üllatuseks, ka korda läinud. See on täiesti erandjuhtum, et seda vestet siis vastav tsensor tõlgendas kui lugu, mis asetab, ütleme Soome niisugust heroilist meelelaadi nõudvas situatsioonis, võib-olla jutumärkides öeldes, hädaohtu...

Jos löytyisi vielä se sinun ensimmäinen vironkielinen versiosi jostakin Parikan papereista, niin nyt olisi jännittävää verrata sitä tähän, joka on tässä kirjassa.

Jaa, see on tõesti nii. Aga vaevalt seda korda läheb leida, sest arvata-vasti seda sel korral, kui see töö avaldamiseks vastuvõetavaks otsustati, enam ei säilitatud ja siis lihtsalt ka algupärane minema heideti kui valmis töö, pärast seda kui korrektuur oli loetud. Ma ei tea muidugi, Eino Parikkal võis ju olla väga suur arhiivi, kus ta võis ka vanu käsikirju säilitada. See ei puuduta üksinda mind, vaid eestlasi Soomes üldse, ja sõjaaegset olukorda Soomes üldse. Eriti, mis puudutab eesti pagulaste vastuvõttu ja nende abistamist. Tema oli üks neid, kes siis oma isikliku panusega väga paljusid praktiliselt abistas.

Mitenkähän se Eino Parikan arkisto...? Minkäslainen hänellä oli perhe? Hänhän kuoli.

Jaa sellest on just, ma arvan, et sellest on juba oma 15, võib olla 10–15 aastat tagasi, aga mälu võib ka petta. Temal oli proua, aga siis ma usun, et see abielu vist hiljem lahutati. Tal oli üks tütar, kes vist

kolis Ameerikasse ja tuli sealt uuesti tagasi. Siis ma usun, et ta oli ka teist korda, hiljem teist korda abielus, veel sel ajal, kui ta juba haige oli. Aga ma usun, et tema saatuse kohta võib kõige paremaid andmeid anda Kerttu Mustonen-Hukki, kes samal ajal, kui tema seal, tegeles just täpselt samasuguste asjadega. Nii et nad töötasid teatud mõttes koos.

Hän voisi tietää.

Jaa, tema võiks teada, tema võiks mäletada.

Muidugi on siis, ma olen mõtelnud, et üks võimalus on ka veel see, et soomekeelne tõlge veel praegu mõnele soome ajakirjale saata kui niisugune haruldus, niisugune rariteet. Sellega koos see väike lugu jutustada, mis oli selle käsikirja saatus, n.-ü. meenutamiseks. Sellest suurest suhtumisviisi murrangust, mis sõjaaegse Soome ja praeguse Soome vahel tõenäoliselt olemas on.

Tuli mieleeni tässä juuri – kuulin Pentti Soutkarilta – että Kai Laitinen tulee ensi kuussa Lundiin. Olisi mukava, jos Kai Laitiselle näyttäisit tätä ja kertoisit tämän historian. Hänellähän on suhteita kaikkialle ja hän on tästä varmasti hyvin kiinnostunut.²

Sinä viime kerralla kerroit uusimman kirjasi niminovellista Toselli serenaad. Se oli hyvin jännittävä tarina. Sinulla on kirjan lopussa aforismeja. Oletko aikaisemmin harrastanut aforismeja?

Ei, ei ole. See on esimene niisugune katse. Võib-olla mingisuguseid vähemal määral või määral küll, aga n.-ü. aforismisarjana ei ole ma küll kunagi varem kirjutanud.

Nämä aforismit ovat tietenkin syntyneet pitemmän ajan kuluessa?

Jaa, seda küll, sest nendes aforismides on mul nagu kokku võetud pikema aja arengujooned niisuguses kontsentreeritud lühivormis. Nagu nüüd tagantjärele selgub, on aforismide selle novellikogu lõppu asetamine väga hea praktiline võte, sest inimesed, kellel ei ole aega raamatut võib-olla tervenisti läbi lugeda, need hakkavad tagast otsast

²K. L. suositti tämän tarinan lähettämistä Suomen Kuvalehdelle, joka ei kuitenkaan ollut siitä kiinnostunut, mutta Helsingin Sanomat julkaisi sen 20.3.83.

lugema ja loevad vähemalt need aforismid läbi. Nii ongi mulle mitu tuttavat kirjutanud ja ülistanud, üteldes et tervet raamatut ma ei lugenud, aga hakkasin tagant otsast aforisme lugema.

Mitenkäs tämä novelli Ainult paberituhk, kyllä kai silläkin on joku todellisuustausta?

Jaa, sellel on seda tõepoolset. See viib tagasi ajajärku, kui Saksa sõjavägi Tallinnat piiras ja linnas valitses suur paanika. Inimesed kadusid ja suur kartus valitses kõige väiksemategi asjade juures, mis praegu võib-olla isegi naeruväärseina tunduvad. Siin on jutustatud selles loos, et näiteks kirjavahetus Soomes olevate inimestega võis kujuneda niivõrd kompromiteerivaks materjaliks, et sääls näiteks korteripere naine palub oma üürilist jumalakeeli, et see need kirjad ära põletaks, sest kui tullakse läbi otsima ja leitakse Soomest pärinev kirjavahetus, et siis ei tea, mis juhtub. Siin ongi siis jutustatud üks selline lugu. Mu isikliku mälu järele enne seda, kui siis Tallinnas taandumine toimus, s.o. kõige kriitilisemal ajal, siis tuli korstnaist paberituhka. Põletati arhiive ja kirjavahetust ja kõike. See on vist rindevahetuse korral suurlinnades üsna tavaline lugu.

Paljon ainutlaatuista materiaalia meni tuhkaksi niin kuin on mennyt viime aikoina ja tietysti aikaisemminkin. Oli hauska, että sinä sait tämän kokoelman julki. Sinulla oli erinäisistä syistä semmoinen välivaihe tässä.

Jaa, seda on nüüd viimasel ajal alla kriipsutatud ja välja rehkendatud, et paus on kestnud täpselt 12 aastat. Siis ma trööstin neid sellega, et Lars Ahlinil ilmus siin Rootsis tänavu romaan pärast 22-aastast vaheaega. Ja ma lisan veel juurde humoristlikus mõttes, et siis pärast selle 22 aasta möödumist ta kirjutas selle raamatu koos oma naisega. Ja et mul on see raamat siiski täiesti oma kirjutatud.

Eiväthän nuo kirjojen ilmestymisajat, siis ne välit, ei niitä voi tulkita aivan kategorisesti. Siinä saattaa kuitenkin valmistua yhtä ja toista.

Jaa, see on tõsi, sest ka siin on eriti nende miniatüüride hulgas ju ka neid, mis on kirjutatud näiteks ütleme kolme viimase aasta jooksul.

Ajakirjas *Tulimuld* on ilmunud näiteks niisugused väikevormilised asjad nagu *Rooma linna hädakisa*. Ja *Maailma õnnelikem inimene*, see ilmus vist aasta tagasi. Aga suurelt osalt, need suuremad novellid, need on enamuses kirjutatud ühe hooga ja nüüd 1980 ja -81.

Kustannusliike Orton toiminna. Sen julkaisemat teokset: romaani *Võõras kodu* (1945), novellikokoelma *Linnud puuris* (1946), romaani *Keegi ei kuule meid* (1948), novellikokoelma *Kahju läinud aegadest* (1949). Eesti Kirjanike Kooperatiiv -kustannusliikkeen perustamine 10.12.1950.

Edellisellä keskustelukerralla oli kanssasi puhetta sodanjälkeisestä ajasta. Jos palaamme nyt siihen, kun sinä olit tullut Tukholmaan, olit vähitellen asettunut maahan ja olit Välis-Eestin toimitussihteerinä. Siinä Saks oli päätoimittajana. Sitten alkoi tämä Orton kustannusliikepuuha. Mitenkäs se syntyi?

Jaa, tegelikult on see, mida võib õieti nimetada esimeseks eesti kirjastuseks paguluses, faktiliselt ka sündinud Helsingis. Selle asutaja oli Andres Laur, kes enne kunagi ei olnud tegutsenud raamatute väljaandmisega, ja minu arusaamise järele ei olnud ka mitte eriti nii kirjandushuviline inimene. Ta oli ärimees, Pärnust pärit. Arvatavasti siiski väga erksa vaimuga ja mõtleval inimene. Tema tuli ka pagulasena Soome ja arvatavasti oma vanu ärisid likvideerides. Siis tekkis tal mingisuguseid majanduslikke resursse või rahasid, mida ta arvas vajalikuks olevat ära kasutada. Siis puutus ta kirjanikega kokku. Karl Ristikivi oli sääal juba ja siis mina. Tema tuli siis mõtte peale, millele võib-olla keegi teine ei oleks tulnud, et vaja oleks raamatuid välja anda. Nüüd on nii palju eestlasi väljas. Siis küsis ta Karl Ristikivi käest, et kas see tahaks välja anda teist või uut trükki oma suurest menuromaanist *Tuli ja raud*. Karl Ristikivi oli loomulikult rõõmus selle üle ja nõus. Ma mäletan, et ma olin juures tunnistajana, kui nad kirjutasid kirjastuslepingu alla. Nii trükitigi see *Tuli ja raud* Helsingis.

Kun se Ristikivin kirja painettiin Helsingissä, niin kuinka sen levit-

täminen oli järjestetty?

Selle levitamine esialgu käis seal koos *Eesti Loomingu* levitamisega, mis toimus Hallituskatu 1 seal *Malevlase* toimetuses. Aga tegelikult ilmus see niivõrd vähe aega enne meie Soomest ära tulekut, et selle raamatu ladu toimetati tegelikult Rootsi. Selle peamine müük sündis juba Rootsis eesti pagulaslaagrites. Kui suur oli raamatu tiraaž, seda ma ei oska ütelda ega tea. Aga seda võiks kontrollida ka võib-olla isegi, kui see mõnele uurijale vajalikuks osutub, selle trükikoja juures, kui seal mingisugust arhiivi olemas on. Raamatus peaks sees olema ka trükikoda, kus ta trükiti.

Siis ei olnud veel selle kirjastuse nimi Orto vaid oli Andres Lauri Kirjastus, mis Ristikivi raamatu välja andis. Nähtavasti selle raamatu menu või kerge müümine andis Andres Laurile hoogu kirjastuse asutamiseks. Rootsis asutas ta kirjastuse väikses Vadstena linnas, kus oli arvatavasti ka odavam trükikoda. Hiljem ta asutas ise oma trükikoja. Aga esimene raamat, mis ta välja andis pärast Ristikive *Tuld ja rauda*, oli majanduslkult väga osavalt läbi mõeldud. See oli väikene sõnaraamat. See oli rootsi-eesti taskusõnastik. Sellegi käsikiri oli tal valmis lastud teha tegelikult juba Soomes. Siis ta oli juba nii ettenägelik, et nägi, et Soomest tuli siirduda edasi Rootsi. Siis see Soomes valminud käsikiri läks siin trükki. See on rariteetne väljaanne selle poolest, et osutab, kui kergekäeliselt võib ka sõnaraamatuid teha. Sest sealt puudusid kõik artiklid rootsi keeles. See oli koostatud niiviisi, et oli küll sõna, aga artiklit ei olnud, sest pagulasele, kes tuli ja siin elama hakkas, sellel oli algul vaja sõna. Artiklite asi, see oli luksus, mis jäi hilisema aja pääle, s.o. nende õppimine. Veel fantastilisem lugu oli see, et selle sõnaraamatu autorit just arvatavasti selle puuduliku sisu tõttu või tehnilise seiga tõttu, mis ma siin nimetasin, taheti varjata. Siis oli autoriks pandud Viia Laur. See oli selle kirjastaja kuueaastane tütar! Muidugi see sõnaraamat ilmus arvatavasti väga suures tiraažis ja müüdi kõik ära. Ma võin pärast hiljem näidata seda haruldust. Mul on üks eksemplar sellest olemas.

Selle järele hakkasid siis tulema tema juures ilukirjanduslikud teosed. Üks esimesi oli ka siis minu romaan *Võõras kodu*. Pärast tuli siis see *Kahju läinud aegadest* – ei, *Linnud puuris* oli enne.

Se Võõras kodu ilmestyi -45 vai mitä?

Vaatame siit. Mul on selle kohta ju täpne raamatupidamine. Ma vaatan sellest järele, kunas see ilmus. *Võõras kodu* ilmus 1945 Rootsis Orto kirjastusel.

Minkäslainen käytäntö Ortolla oli honoraariasioissa? Oliko se kertapalkkio vai prosenttipalkkio?

Ei, see oli paušaalsumma nagu nimetati. Siin ma näen, et romaani eest *Võõras kodu*, on ta maksnud mulle 1500 Rootsi krooni, mis oli sel ajal, jaa no, rohkem võib-olla kui praegu 15 000 krooni.

Siis järgmine oli, mis ta välja andis, oli *Linnud puuris*. See on osaliselt sama sisuga, mis varem ilmus pealkirja all *Häkkilinnut* Soomes. Nii et siin on pealkirja osas tegemist juhtumiga, kus originaalkeelne versioon ilmub hiljem kui tõlge. See ilmus 1946 Vadstenas, *Häkkilinnut* ilmus aga 1945 juunikuus Werner Söderströmi juures.

Siin ma mäletan selle *Häkkilindude* puhul, et kui see Söderströmi juures ilmumiseks oli vastu võetud, oli seal sel ajal ju direktor, keda kutsuti "Ukko-Jäntti", väga huvitav ja omapärane inimene, kindlasti tunned ise teda. Siis soovis tema minuga rääkida ja oli kutsunud mind enda juurde. Siis ta ütles, et raamat ilmub, ja küsis minu käest, et "Haluatteko ennakkoa?", kas te tahate avanssi. Ma ütlesin siis suure rõõmuga, et jaa muidugi. Siis ütles ta nii kelmikalt muiates, et "En ole nähnyt vielä ketään, joka olisi sanonut ei."

Hänellä oli hyvin pitkä kokemus!

Jaa, nii et mina valmistasin talle pettumuse. Ma oleksin võinud muutada kõige haruldasemaks kirjanikuks maailmas, kui ma oleksin ütelnud, et ei taha.

No sinultahan tuli Orton kustannuksella vielä lisääkin?

Jaa. Seal tuli nimelt, millest me ka rääkisime, *Kahju läinud aegadest*. Aga ei, enne seda ilmus ju *Keegi ei kuule meid*, romaan *Keegi ei kuule meid* 1948.

Ja sitten seuraavana vuonna tuli tuo Kahju läinud aegadest.

Kahju läinud aegadest, novellid, jaa. See tuli 1949. See on ka Orto juures veel.

Mutta siihen kai loppui sinun yhteistyösi Orton kanssa, eikö niin.

Jaa, see on tõsi, sest siis asutati juba Eesti Kirjanike Kooperatiiv, mida oli tükk aega ette valmistatud. Tegelikult asutamiskoosolek toimus Stokholmis seal *Välis-Eesti* ruumides, kus ma olin ajalehe toimetusssekretär. Sinna olid siis kolleegid kokku kogunenud. Sää! oli Gailit, Kangro, E. Vallak ja mina. Aga Kangro oli enne seda hakanud Lundis avaldama ajakirja *Tulimuld* ja oli omakirjastusel välja andnud kaks luulekogu juba. Tema oli väga palju eeltöid teinud just selle kirjanike kooperatiivi ellukutsumiseks. See oli 10. detsembril 1950, mil toimus see asutamiskoosolek. Kuid faktiliselt oli asi juba varem otsustatud ja oli küsimus praktiliste asjade teostamisele asumisest. Enn Vallak oli juba tollal menukas tööstur ja ärimees, Gailiti ja Mälgu sõber, kes meid abistas majanduslikult. Eesti Kirjanike Kooperatiiv oli ka esimesed neli aastat tema nimele registreeritud ja ta oli kõige eest majanduslikult vastutav. Kuid mingeid majanduslikke kasupüüdeid tal endal ei olnud.

No tämä Orto, sehän sitten Vadstenasta muutti Göteborgiin.

Jaa, hiljem kui Eesti Kirjanike Kooperatiiv tegutsema hakkas. Suurem osa algupärast ilukirjandust läks kõik selle väljaandmisele. Siis muutis Orto oma väljaandmistaktikat ja läks peaaesjalikult tõlkekirjandusele üle või siis andis välja neid algupärandeid, millel ei olnud väljavaateid Eesti Kirjanike Kooperatiivi juures ilmuda või mis mõningail juhtudel olid isegi tagasi lükatud.

Hiljem muutis Orto või kolis Göteborgist Torontosse Kanadasse. Göteborgis oli olnud võrdlemisi suur tegevus. Torontos laienes see esialgu veel, sest ta asutas sinna ka trükikja. Kuid hiljem sattus trükikoda raskustesse. Osaliselt oli see, mis seda põhjustas, võib-olla väljaandmise piiratum iseloom, ja teisipidi ka võib-olla majanduslikud raskused ühenduses trükikoja tegevusega sää! Viimati see lõppes niivõrd traagiliselt, et ühel hommikul leiti see Andres Laur

oma trükikoja kontorist surnult. Ta oli surnud südamerabandusse. Samal ajal oli juba suurema osa tema kirjastustegevust kõik vaibunud. Isegi trükimasinad olid vist seisnud pikemat aega kasutamata. Igal juhul oli kokkuvõttes see tema pioneerlik panus siiski üsna suur, eriti arvestades, et tema oli tegelikult võhik sel alal, ainult et ta oli julge pealehakkamisega ärimees.

Ortohan kuitenkin on julkaissut sangen paljon kirjallisuutta.

Jaa, on küll. Võib-olla seda võib kas hinnata kuhugi nelja-, viiesaja teose ümber.

No sinä jatkoit sitten Tukholmassa ja sinulle tuli ajatus ruveta siinä sivussa myös opiskelemaan.

Jaa, see on olnud paralleelselt. Ma ei ole kunagi elus saanud ainult ühe asjaga tegelda. Kõik aeg on mul elu peaaesjalikult kulgenud niiviisi, et mingisuguse tõeliseks peetava tegevuse kõrval on toimunud teine tegevus, mis on sama nõudlik. Siis kui ma nüüd omal ajal, sellest on räägitud, Valgast kolisin Tallinnasse, siis oli üks minu tagamõte just see, et ma saaksin sääl jätkata Otepääl pooleli jäänud gümnaasiumiõpinguid...

**Oppilaana Eesti gümnaasium -iltakoulussa Tukholmassa.
Loppitutkinto sieltä 13.6.1953.**

Niin, Valev, sinulta jäi tämä oppikoulun käyminen Otepäässä kesken sairautesi vuoksi.

Pääasjalikult just selle tõttu. Kui ma siis paljude aastate pärast nii palju tervemaks sain, et ma siis liikuma sain hakata, oli olukord mitmeti muutunud. Oma haiguseaja jooksul oli minust vähehaaval saanud kirjanik ja ajakirjanik, kuna muud midagi teha ei olnud. Siis jätkasin ma ajakirjanduslikku tegevust, aga kõik aeg mõtlesin, et kuidas ma saaksin oma õpinguid lõpule viia.

Tallinnasse kolimisega ühenduses oli mul just see tagamõte, sest seal oli Tallinna kolledž. See oli õhtukool, kus peaaesjalikult ai-

nult täiskasvanud inimesed õppisid. Ma arvasin, et see oleks mulle kõige parem, et päeval teeksin ajakirjanikuna tööd ja õhtul teostaksin õpinguid. Aga kui see nii kaugel oli, et ma Tallinnas olin ja hakkasin selleks maad kuulama, siis tuli sõda ja oli see kõik n.-ü. jällegi katkestatud ja edasi lükatud. Siis põgenesin ma Soome. Soomest tulin siis Stokholmi, töötasin siis jälle ajakirjanikuna.

Kui siis Stokholmis asutati see Stokholmi Eesti Gümnaasium – selle asutajaks oli fantastilise energiaga koolimees Henno Jänes – hakkasin plaani pidama, et sinna kooli astuda ja seal õpinguid jätkata. Nii see oligi. Sel korral osutuski see lõpuks ometi mulle võimalikuks, kuigi juba eaka inimesena. Sel ajal, kui ma juba kooli astusin, olid mul juba raamatud nagu *Keegi ei kuule meid* j.t. ilmunud. Teatud mõttes see saavutatud baas võis olla peaaegu nagu takistuseks seal koolis õppimiseks või sinna minemiseks. Aga no, sellest psühholoogilisest seigast ma sain üle ja kool ise oli kõige toredam elamus. Seda võiks peaaegu võrrelda selle Tammsaare poolt kirjeldatud Mauruse kooliga *Tõe ja õiguse* teises osas. Sest see oli faktiliselt meie pagulas-Mauruse kool, õhtukool, Rålambshovi koolimajas Västerbro silla juures.

Koolitunnid algasid pärast kella kuut ja õppisime vist kella 11-ni. Koju saime sagedasti ikka nii kell 12. Seal oli väga toredaid õpilasi. Need olid haruldaselt suured tööinimesed. Seal oli neid, kes olid sõjast läbi käinud juba ja teisi vanemaid, kellel oli ka mingisugustel põhjustel kool pooleli jäänud. Või algasid päris, ja seal ma tean üht poissi, kes ärkas hommikul ülesse kell kolm ja läks ajalehti välja jagama. Siis läks ta kella kuueks kuhugi lattu, kus ta oli laotööline. Siis tuli ta õhtul kell kuus kooli. Vahel oli ta nii väsinud, et jäi seal pingil tukkuma. Siis teised jälle tõukasid teda küljekontide vahele. Aga nüüd ma olen lugenud niisugust asja, et eriti Nõukogude Liidus pidi hüpnootiline keeleõppimine nii hästi arenenud olema, et tegelikult unes õpib kõige rohkem võõraid sõnu selgeks. Võib-olla, et see noormees seal koolipingis tukkudes sai ka oma jagu õpitud, sest ta sooritas oma eksamid väga hästi. Kui tema käest küsiti ja ta ärkvele sai, siis teadis ta kõike.

Sääl olid mõned niisugused toredad, väga andekad poisid nagu Heino Sang. See on selle Eestis surnud luuletaja August Sanga onu-poeg. Samamoodi pikk poiss, prillid ninal, väga tubli. Klassid olid meil seal väga väiksed. Meie klass, kas ta oli 14 või 15 õpilast ainult.

Õpetajad olid meil kõik endised väga pädevad eestiaegsed pedagoogid, ja tegid siis tavaliselt kõrvaltööd, osalt idealismi tõttu, aga osalt ka loomulikult, et see oli neile väike kõrvalteenistus. Sel ajal kõik need õpetajad ei olnud veel endale vajalikku teenistuskohta või endale sobivat teenistuskohta veel leidnud.

Kui hakkame vaatama, kes seal olid sel korral õpetajad, siis oli meil direktor Henno Jänes ja tema oli eesti keele õpetaja ja kõva grammatika tuupija. Ta tegi seda nii, et klassiruum paukus käes. Aga meil oli paralleelklass ka. Seal oli eesti keele ja kirjanduse õpetajaks Helmi Eller, nüüd väga tuntud kirjandusearvustaja. Tema käis väga sagedasti meid ka õpetamas. Siis oli meil klassijuhatajaks Teodor Künnapas, kes sai äsja auprofessori tiitli, on psühholoogia dotsent Stockholmi ülikooli juures. Tema õpetas meile ladina keelt, filosoofia ajalugu ja muid humanistlikke aineid.

Siis oli sääl matemaatikaõpetajaks nüüd hiljuti surnud Eugen Kiiman, eriti pädev matemaatik ja väga hää õpetaja, kannatlik ja samal ajal küll nõudlik. Ta isegi pani mind algebrat õppima niisuguste tulemustega, et kui eksamid tegime, siis ma seitsmest eksamitööst lahendasin viis tükki.

Ajalugu õpetas meile Hilda Kauri, ka tuntud pedagoog Eesti gümnaasiumidest, praegu Stockholmis pensioneeritud, aga ka pärast rootsi koolides töötanud õpetaja³.

Loodusteadust s.o. keemiat, bioloogiat, zooloogiat õpetas proua Zastrov, Salme Zastrov. Ta on pärit sealtsamast Otepää linnast, kus ma gümnaasiumi käisin. Tema mehe õega olin ma samas klassis koguni. Ka jälle väga pädev pedagoog omal alal. Ka Salme Zastrov on nüüd surnud juba mõned aastad tagasi. Samuti on edasi mainitud William Muld, Helga Vooremaa ning peapiiskop Johannes Oskar Lauri hiljem surnud.

Siis oli sääl, füüsikat õpetas meile William Muld, kes oli samal ajal rootsi koolides väga lugupeetud õpetaja. Inglise keelt ja saksa keelt õpetas Helga Vooremaa. See oli ka õpetaja juba eesti ajast. Muidugi, meie koolis oli veel ka usuõpetus. Pärastine peapiiskop Lauri, kes väga huvitaval ja mõnusalt kombel oskas täiskasvanutele siis religiooni küsimusi esitada.

See oli meie õpetaja koosseis siis. See toimus siis kõik, nagu öeldud, õhtuõppimise korras.

³Surnud Stockholmis 1991 aasta algul.

Õpingute lõpul oli meil siis eksameid kahe nädala jooksul ja kõigis õppeaineis tulid millegipärast eksamid sooritada, nähtavasti sel põhjusel, et see oli vähemus- või võõrkeelne kool. Sääli olid koguni natukene rängemad nõudmised kui muidu tavalistes rootsi koolides, kus kõigis aineis ei ole vaja eksamit sooritada. Muidugi oli enne seda kõvasti närveerimist ja õppimist ka. Ma võtsin ennast siis ajalehetööst enne eksameid vabaks. Vist kaks kuud enne võtsin end töölt lahti. See väike palk, mis ma seal *Välis-Eesti* juures sel ajal sain, see langes ka sel ajal ära, ajaleht ei võinud mulle selle aja eest maksta. Siis ma katsusin võlgu saada. Muidugi panka ei saanud siisuguse jutuga minna sel ajal. Nüüdsel ajal on see asi teine. Aga siis leidis üks hea sõber, kes kuulis, et mul on siisugune vajadus. Siis tema tuli ja pakkus ise mulle laenu. See heamees oli *Välis-Eesti* hilisem peatoimetaja Martin Kuldkepp. Nii sain ma paar kuud täitsa ilma tööd tegemata õppida. Sain siis lõpuks ka eksamid sooritatud.

Helsingin yliopistoon syksyllä 1953 opiskelemaan teoreettista filosofiaa ja psykologiaa.

Milloinka sinä sitten valmistuit, suoritit loppututkinnon?

Ma usun, võib-olla on siin see kuskil olemas. Väga tore eestiaegse dokumendi järele tehtud gümnaasiumi lõputunnistus. See on alla kirjutatud siin. See on 13. juunil 1953. Muidugi on ju õppimisega siisugune asi, et kui sinna sisse satub, siis ei saa enam välja. Nii tekkis ka mul muidugi kohe soov ülikooli minna. Ma olin ju teistest kõigist omaealistest nii vähemalt 10 aastat maha jäänud, kui mitte rohkem, võib-olla isegi 15 aastat. Sel ajal ei olnud mulle üldse selge, et kuhu ja kuidas ma elama jään, ja siis tekkis mul plaane, et lähen uuesti Soome. Esiteks astun Helsingi ülikooli ja siis ma katsun Soomest tööd leida, mingisugust. Ma tegin selle siisuguse katse.

Mul on siin olemas Helsingi ülikooli "opintokirja". Seal ma olingi ühel sügisel pool aastat 1953 sisse kirjutatud ja kuulasin ka loenguid suure huviga. Siin on näha, kes õpetajad olid. Ravila oli siis rektor. Siis ma hakkasin teoreetilist filosoofiat kuulama. Seal oli siis professor Oiva Ketonen ja dotsendina oli Sven Krohn. Siis kuulasin psühholoogiat samal ajal, seda õpetas kuulus Kai Fieandt. Tema

loengutel oli suur loengusaal nii kuulajaid täis, et nad istusid isegi põrandal ja kuulasid koridorides. Sinna pidi alati väga aegsasti minema, et üldse ruumi leida. Muudest ainetest Helsingi ülikooli juures, mis mind siis tol korral eriti fastsineeris, olid sissejuhatavad loengud, see nn. studia generalia. Need olid ka väga toredad.

Muidugi selle ühe poole aasta jooksul ma mingisuguseid eksameid ei sooritanud ega olnudki mul nagu kavas. Samal ajal tegin ma katse, et n.-ü. oma jalgu kinnitada, kuidagiviisi tööd saada, sest ilma sissetulekuta ma ei oleks saanud elada ega ennast klaaritud. Kuna Söderströmi kirjastus oli olnud nii sõbralik ja selle aja jooksul juba isegi minu raamatut välja andnud, siis ma läksin sinna sellest rääkima. Seal ei olnud enam Ukko-Jäntti, vaid oli juba noor Jäntti. See on Yrjö A. Jäntti. Tema, kui ma talle selle enda soovi ära rääkisin, et kas ei oleks võimalik mingit tööd saada Söderströmi juures, siis ta kohkus väga ja ütles, et ega teie ometi ei taha soome keele korrektoriks hakata? Mingisugust muud tööd nende juures ei pidavat olema. Ja et korrektori kohti oleks ka saada, aga see siiski vist ei lähe. Nii kujunes see asi seal mulle pettumuseks ja mul ei õnnestunud ka midagi muud leida.

Keväällä 1954 Lundiin “Kooperatiiviin” työhön; samalla opiskelua Lundin yliopistossa; fil. kand. tutkinto 1958, pääaineina teoreettinen filosofia ja suomalais-ugrilaiset kielet.

Samal ajal oli siin Lundis suur hädakisa lahti, sest Eesti Kirjanike Kooperatiiv juba töötas sel ajal siin Lundis, ja Kangro oli üksinda sellega rakkes. Ta nõudis kategooriliselt abitööjõudu, abiinimesi, et muidu ta paneb selle töö maha. Mulle avaldati mitmelt poolt väga suurt survet, et ma peaksin tulema siia Lundi Kooperatiivi juurde. Siis ma tegin lihtsalt selle otsuse, sest mul ei olnud teisi lahendusi silmapiiril, ja see oli meeldiv võimalus ka selle tõttu, et Lund oli ülikoolilinn. Ma arvasin, et ma saan siis mõlemad asjad siin korraga sooritada, nagu elus vareminigi olin teinud. Et saan paralleelselt kaks asja, tööl olla ja õppida. Tulingi siis siia Kooperatiivi teenistusse. See toimus algul Måsvägenil Kangro korteri all keldris. Ma tulin siia 1954 kevadpoolaastal. Siis me kohtusime siin sinuga varsti. Samal

ajal oli ju Mägiste ka startinud oma instituudiga. Sina tulid esimeseks soome keele lektoriks siia. Mägiste oli saanud juba paar kapitait raamatuid muretseda ja olid ka esimesed õpilased olemas. Mina olin üks neist. Aga samal ajal paralleelselt käisin ka teistel loengutel ja õppisin siis teoreetilist filosoofiat. Seal oli professoriks Gunnar Aspelin, keda me väga kõrgelt hindasin, ja siis kaks osavat ja tublit dotsenti, Hans Regnell ja Erik Ryding.

Sellest jätkus mulle juba küllalt, et kahte ainet niiviisi paralleelselt õppida. Ja siis Kooperatiivis tööd teha. Erilisi raskusi mul selle kõigega ei kerkinud. Sest ma sooritasin peaaegu normaalse aja-ga, s.o. nelja aastaga fil. kand. eksami. Mul olid siis ainult kaks peaainet ja mõlemad olid siis kolm "betygi" tol ajal, s.o. 60 punkti. See oli siis soome-ugri keeled ja teoreetiline filosoofia, mille puhul ma arvan, et mul oli erilist kasu loogika õppimisest. Hans Regnell õpetas loogikat väga huvitavalt ja põhjalikult. Sellest on mulle hiljem enda arusaamise järele palju kasu olnud.

Minu enda esimeseks raamatuks Kooperatiivi väljaandel oli mereromaan *Neli tuld*, 1951. See on omapärane sellepoolest, et meretõukemuste hankimiseks olin aasta varem end ise munsterdanud ühele pagulaseestlaste kaubalaevale, tehes kaasa mõningaid sõite sõjajärgsel Läänemerel. Romaan ilmus ka soome keeles.

Sinä olet Lundissa ollut sitten jo lähes 30 vuotta.

Jaa, 28 aastat olen ma siin olnud.

Ja "Kooperatiivista" sinä sitten pikkuhiljaa jäit vähemmälle?

Jaa, aga Kooperatiivis ma töötasin siiski kuni aastani 1970, see on siis kuni doktoreerumiseni. Siis pärast seda kui ma siin professor Sköldi – ei, ta oli ülikoolilektor siin – lahkumise järele instituuti ja sinna ülikoolilektori asetäitjaks läksin, siis ei olnud mul enam tõesti võimalik Kooperatiivi juures edasi töötada. Siis oli siin ka juba kirjastustegevus nagu vähenemas. Aga samal ajal võeti ka personali juurde, kes oleks mind asendanud, ja Kooperatiiv töötas edasi. Minu osa Kooperatiivis oli siis, kui mitte päris sümboolne, siis seda teatud mõttes, sest ma kuulusin küll kirjastuse aktsiaseltsi juhatusse ja olin ka selle juhatuses esimees. Aga see koostus peaaesjalikult koosolekute

pidamisest ja otsuste tegemisest, ja vahel ka käsikirjade lugemisest. Aga praktilist kontoritööd, nagu ma varem tegin, seda ma ei pruukinud enam teha.

Sinä olet valtavan määrän joutunud lukemaan muiden käsikirjoituksia.

Jaa, seda ma olen teinud ja see on muidugi koormav asi, sellepärast, et pidin neid ka tagasi saatma. Meil Kooperatiivis on niisugune vastav päevaraamat, kuhu on kõik sisse kantud, kunas on käsikiri tulnud ja kunas on see tagasi saadetud. Siis kõige koormavam on nende kirjade kirjutamine olnud, kus ära tuleb ütelda, et meie ei anna raamatut välja. Ma oleksin enda meelest, väga võimalik, et kõik raamatud välja andnud.

Se on tietysti ikävä velvollisuus!

Jaa, ja vahel on ta ka suuri pahandusi tekitanud, suuri raskusi ja kirjavahetusi, ja kõiki lisaseletusi ja...

Kyllä kai Kooperatiivin arkisto, siis tämä kirjeenvaihto, on olemassa?

Jaa, kõik on olemas. Seal on kõige huvitavam osa muidugi kirjavahetus just autorite ja kirjanikega. Minu osas sel ajal, kui ma seal töötasin. Muidugi, Kangrol on täiesti isiklik arhiiv ja mul on ka oma isiklik, aga pääle selle on ju mul veel see osa, mis on säilitatud Kooperatiivi arhiivis. Aga on niisuguseid äärmuslikke juhtumeid, kus piiri tõmbamine on niivõrd võimatu, et väga raske on ütelda, et kas see kirjavahetus on isiklik või on see ametlik. Aga väga palju olen ma kirjutanud ka kirju, mis ei ole minu oma arhiivis, vaid seisavad seal Kooperatiivi kaustades ja on Kooperatiivi pööningul, ja kus nad paiknevad.

Jos minä vielä palaan siihen Eesti Gümnaasiumiin, niin onko kukaan käsitellyt tämän Eesti Gümnaasiumin vaiheita kaunokirjallisuudessa?

Minu teada ei ole. See gümnaasium on andnud välja oma niisugust

albumit, kolm või neli tükki koguni. Seal on kilde ja midagi, mida võiks umbes vaadelda kui ilukirjanduslikke kirjutusi. Aga mingisugust niisugust, mida tõesti ilukirjanduseks võiks nimetada, niisugust ainekäsitust ei ole olnud. Ka mina ei ole seda siamaani teinud. Aineid on olnud nii palju, ja see ei ole muutunud tsentraalseks.

“Kooperatiivissa” työskennellyt Helmut Pürkop.

Tässä “Kooperatiivissa” työskenteli pitkään osapäivätyöläisenä yhteinen ystävämmme Helmut Pürkop. Tunsitko sinä hänet jo Tarton ajoilta?

Küll, ma tundsin tema nime, aga isiklikult ma ei tundnud. Pagulus on huvitav sellepolest, et siin ma olen saanud tuttavaks paljude nende inimestega, keda ma Eestis ei tundnud, aga faktiliselt oleks pidanud tundma. Helmut Pürkop on üks neid inimesi, sest tema on ju abielus Aino Pürkopiga, kes on meie kodukoha ligidalt pärit, Aino Raudsepp Põlva lähedalt Himmaste külast. See ei ole ju kaugemal meilt kui kümme kilomeetrit meie kodukülalt. Aga ka teda ma ei tundnud. Ma teadsin küll ainult, et seal oli Põlva Raudsepp. Aga isiklikult ei tundnud. Esimesi tuttavaid, kellega ma siin läbi käima hakkasin, kui ma Lundi tulín, olid just Pürkopid. Nendel oli väga hea meel muidugi, et üks lõunaestlane on siia tulnud, et võib kodus ka võru keelt rääkida. See kehtis muidugi proua Pürkopi kohta. Aga Pürkop ise oli Tallinnast pärit ega tahtnud palju niisugusest murdelisest maakolkast teada. Aga ta oli ise keeleteadlane, ja võiks öelda väga suurte teadmistega, eriti hea soome keele oskusega. Siis pealegi juba oma üliõpilasajal mõndagi korda saatnud, nagu tekstide avastamisi, näiteks Turu arhiivist need vanad Turu tekstid, mis Saareste oma tekstide kogus avaldas, Turu käsikiri.

Hän oli töissä Lundin yliopiston kirjastossa, mutta teki työtä myös “Kooperatiivissa”.

Jaa, ta oli keeleline korrektor. Üheltpoolt ta valvas kirjanike keele järele ja oli siin kaunis konservatiivne. Temaga tekkis kirjanikel mõnikord konflikte, kus meie ka jälle vahele jäime. Peale selle oli ta

täpne trükivigade väljaparandaja ja kõik. Ta oli pikka aega Kooperatiivi korrektor, luges väga palju käsikirju, ja luges ning parandas palju trükiveerge, korrektuuriveerge.

Mitenkäs hänen viimeiset aikansa? Niistä minä en ole kuullut. Helmut Pürkophan on kuollut jo vuosia sitten. Hän työskenteli yliopiston kirjastossa, siis UB:ssä. Oliko hän sieltä jo eläkkeellä, kun hän kuoli?

Jaa, ta oli juba pensioneeritud, aga ta läks siiski ajutiselt tööle tagasi, sest seal oli väga suur tarve vene keele oskusega katalogiseerijate järele. Neid ei olnud. Tema oli sellepolest väga tagaotsitud. Tükk aega töötas ta seal poole aja ja poole tööjõuga. Kui ma ei eksi, kas aasta või paar. Aga hiljem tervise halvenedes siis ta loobus ka sellest. Siis ta oli haiglas ja teda opereeriti ja kõik niisugused tülikad asjad.

Ta oli ka selles Soome-ugri Instituudis väga otsitud ja hinnatud mees, sest tema katalogiseeris ka selle raamatukogu. Instituut ei pruukinud oma raamatuid katalogiseerimiseks üldse pearaamatukogusse saata, vaid Pürkop tuli ise ja teostas katalogiseerimise koha peal.

Kun "Kooperatiiv" jatkaa edelleen julkaisutoimintaa, niin onko siellä nyt ketään Pürkopin paikalla?

See on jaotatud, see ei ole kindlasti üks inimene, vaid käsikirju jagatakse välja võimaluse järele. Pärast Pürkopi surma oli hulk aega meie korrektor Kopenhagenis, Taavet Karopun, ka tegelikult keeleteadusliku väljaõppe saanud mees, varem ajakirjanik Eestis. Aga tema oli samast vanadusklassist ja suri, nii et ka see võimalus langes ära.

Siis on käsikirju lugenud ja korrigeerinud õige paljudel kordadel Helmi Eller. Siis on kasutatud ka mitmesuguseid muid tööjõude. Siis on ka proua Kangro siin kaasa aidanud, peaasjalikult trüki-korrektuuride lugemisel. Ka Kangro on seda teinud. Väga palju või suurel määral on vastavat tööd nõutud autorite eneste käest, mis on muidugi väga raskelt teostatav asi, sest korrektor peaks olema teine, väljaspoolt inimene, kes näeb teise silmaga. Ma tean ise oma korrektuuride lugemisest seda.

Sinä olet kai itse hoitanut täällä ilmestyneet kirjasi ihan alusta saakka; kaikki korrektuurit luet itse.

Jaa, olen seda teinud, aga varem oli tõepoolest Pürkop see, kes ikkagi luges. Nii et me tegime seda paralleelselt. Siis ma andsin oma korrektuurid Pürkopi kätte. Tema võrdles ja kandis need peale.

Ja hän huomasi vielä jotakin?

Jaa, alati, see on tõsi. Ainult temaga tekkis mõnede autorite puhul meil raskusi, sest tema armastas ka kärpida. Ta arvas, et seal oli tühist ja ülearust juttu. Kui mõni autor leidis, et pool lehekülge tema raamatust puudub, tuli hirmus pahandus, et Kooperatiivis ei ole mitte korrektorid ametis, vaid on ametis tsensorid. Aga nüüd on võib-olla pahandust sellepärast, et ei ole endises ulatuses enam tsensorit ega korrektorit!

Praegu mina olen trükiasjandus arengust kümme aastat maha jäänud. Viimase kümne aasta jooksul on ladumistehnika täielikult muutunud. Ma ei tunne trükiasjandust enam kuigi palju.

Suomen ja ruotsin kielen vaikutuksesta kielenkäyttöön.

Sinä olet suurimman osan tuotantoasi kirjoittanut vieraalla maalla. Tietysti se on vaikuttanut aiheiden valintaasi, sehän on selvä, mutta onko se vaikuttanut myös muuten, siis sinun kieleesi ja tyyliisi?

See on väga raske küsimus endal vastamiseks. Siin oleks võinud kadunud Julius Mägiste midagi pädevat ütelda. Tema ju otsis ja ka leidis minu keelest palju soomepärasusi, mis olid teadlikud. Osalt olid need siiski murdelisused, mis kokku langesid n.-ü. soomepärasustega. Nimelt ei tahtnud kaua aega Julius Mägiste leppida minu sõnaga *tuijutama*. Ta arvas, et ma olin selle soome keelest võtnud, aga mina olen täiesti kindel, et see on meie kodumurdest sealt maalt Lõuna-Eestist pärit. Aga teisipidi soome keele ja eriti soome ilukirjanduse lugemine on kindlasti mingisugust mõju avaldanud. Selles asjas ma nõustun Mägiste arvamisega ka. See võib-olla annab jätku-

ära. Tekstist saab ka aru, nii et peaeu ei ole mingit vajadust sõnaraamatust vaatama hakata. See niisugune kaugenemine ja võõrandumine on vähemalt praeguses olukorras minu arusaamise järele täiesti liialdatud. Aga võõrkeelseid sõnu esineb muidugi ajakirjanduses rohkesti. Seda sellepärast, et seal on puhast tõlkematerjali TASS'i ja vene ajalehtede ja allikate kaudu. Seal on see palju suurem kui seda esineb ilukirjanduses. Ja selle osatähtsus on järjest kasvamas.

Onko sinun kotipuolestasi noussut ketään kirjailijaa viime aikoina?

Jaa, mul on kirjavaetus koguni oma kodukülalt pärit oleva noore luuletajaga. See on Aivo Lõhmus. Ta saatis mulle oma luulekogu. Just tänavu sügisel ilmus tema kolmas luulekogu.

Sinun kotikylästäsi?

Jaa. Siis niiviisi, et me võime ütelda, et minu kodukülalt, väiksest külalt on välja kasvanud neli kirjanikku – s.o. Roht, Sirge, Uibopuu ja Lõhmus. Muidugi on fantastiline, kui igast eesti külalt nii palju kirjanikke oleks sirgunud. Siis oleks ju terve Eesti kaetud kirjani-kega.

Minkälaiset hänen juurensa ovat?

Tema on ühe möldri poeg meie ligidalt, ainult kolm kilomeetrit meilt. Ja tema emaga ma olen vist koguni ühes koolis käinud. Kolm kilomeetrit meilt eemal oli Aarna veski. Selle veski mölder oli Lõhmus. See oli tema isa, või õieti tema vanaisa. Siis tema isa abiellus meie külalt pärit oleva neiuga, kelle perekonnanimi oli Lina. Eesnime ma praegu ei suuda meenutada. Mis mind tema luuletustest kõige rohkem rõõmustab on tema murdekeel. Ka selles viimases oli tal meie kodumurdes tsükel, võrukeelne luuletuse tsükel, aga kahjuks ainult liiga väike. Ma kirjutasin talle just eile kirja ja ütlesin, et kuhu need teised võrukeelsed luuletused on jäänud? Et kui need sul on lausahtlis, siis paluks tingimata ka need avaldada. Sest see tsükel oli nüüd ainult kaks lehekülge, kokku vist kuus luuletust, lühiluuletust. Ma vaatan, mis selle luuletuskogu täpne pealkiri oli. Jaa, *Nüüd ja enne, siin ja mujal* oli selle luuletuskogu pealkiri. Mulle ta väga

meeldib. Nii vaikne vaatleja, aga ütleme sügavloodiv, nukrameelne natukene, ja väga teravate hingeeluliste tähelepanekutega.

Elääkö hän Tallinnassa nykyään?

Tartus.

Työskentelytavoista, ajatuksia tyylistä.

Vielä kysyn sinulta työskentelytapaasi. Tietysti ulkonaiset olosuhteet sitä ovat paljolti määränneet. Mutta kun sinulla on tuollainen normaali elämä, niin milloin sinä mieluiten istuudut kirjoituspöydän ääreen?

Jaa, sagedasti see on nüüd nii, et kunas saab, aga kui mul võimalik valida on, siis on mul sagedasti küll vastumeelselt ette võetav varahommikune kirjutamine, mis annab kõige paremaid tulemusi. Ma olen vahel hommikul unine ja töö ei meeldi, aga kui ma ometi üles tõusen ja kirjutama asun, siis minu meelest see hommikune töötamine on siiski kõige parem, see varahommikune töötamine. Ka nüüd kui me suveti Mallega seal Kolmårdenis maal oleme, siis on see nii, et ma olen alati tulnud hommikul kas kell kuus või kell seitse üles, ja enne ühegi kohvi joomist, kui kõik vaikne on. Siis olen ma kirjutanud. Kui esimesest kohmetusest üle saab, siis on see varajane kirjutamine kõige parem.

Ma ei ole nii väga suur inspiratsiooni peale lootja ega usu sellesse ka nii, vaid usun, et kirjutamine nõuab ikkagi kõigepäält rohkem intellekti kui emotsionaalset elamust. See emotsionaalne elamus on ka muidugi tähtis, aga see, selle mahakirjutamine, see on intellektuaalne töö ja siis ka ütleme, et keele kasutamine selle juures ju nõuab seda, see ei ole alati mitte nii automaatne. See nõuab tähelepanu ja valikuprintsiipe ja kõike muud sellist.

Oletko sinä koskaan harrastanut yöllä kirjoittamista?

Jaa, väga harva. see vist oli sel ajal, kui ma seal Jänese koolis käisin. Üldse siis oli suur ajapuudus, ja siis olen seda harrastanud. Aga see

on nii, et ma olen õhtul juba vara väsinud. Sellest ei tule siis palju midagi head. Niisugusel juhtumil, see on kui öösel midagi olen kirjutanud, siis ma olen hommikul niivõrd kriitiline, et olen selle tavaliselt minema visanud.

No entäs suhteesi hiljaisuuteen. Vaaditko täydellistä hiljaisuutta, kun kirjoitat?

Jaa, küll. See on soovitav. See hõlbustab palju. Isegi ma ei usu, et muusika võiks olla soovitav. Aga iseasi puhtmehaanilised hääled, nagu ütleme torm väljas või siis ütleme niisugune rongide mööda sõitmine, mis sünnib kindla aja järele, või autoliiklus väljas, see kõik ei ole nii segav. Aga vaikus on muidugi väga soodustav ja vajalik tegur.

Voitko kirjoittaa kotisi ulkopuolella tai kesäasunnon ulkopuolella, sanotaan, kun teet matkoja jonnekin, niin voitko siellä syventyä kirjoittamiseen?

Ainult sel juhul, kui peatus on niivõrd pikk, et ma võin endale sisse seada oma kirjutuslaua ja tunnen, et see on nüüd kindel töökoht. Aga, ja mõnda ajaleheartiklit võib ju, ja peabki tegema, kus aga võimalik on ja kus tarve nõuab. Aga niisugust korralikku tööd ei saa siiski juhuslikul peatusel teha. Muidugi võib ka võõras koha kirjutada. Näiteks, kui ma kirjutasin seda *Markuse muutumised*, siis ma sõitsin ju Lundist ära ja üürisin kolmeks kuuks Hööri võõrastetoa hotelli, või mis see seal on, see "gästgivaregården". See oli ju ulatuslik romaan, ma olen seda kahes kohas kirjutanud, ja mõlemal puhul vist kolm nädalat. Sügisel, kui seal kõik täiesti tühi on, läksin Falsterbosse, kus oli samuti pensionaat, kus ei olnud kedagi muid kui mina üksinda ainult. Perenaine tegi süüa. Siis oli mul ka kindel päevakord, nii et ma kirjutasin hommikul. Kui ära väsisin, siis läksin mere äärde jalutama ja lugesin. Siis tulin jälle tagasi, jälle kirjutasin. Suure niisuguse eepilise kompositsiooni juures on hirmus tähtis, et saab iga päev töötada, ja et saab iga päev küllalt kaua selle juures kinni olla, niiviisi, et see ei kao peast ära, et järjekord ei katke. Sest kõige halvem on just see katkemine, ja eriti nüüd vanemana, vananedes. Kui ma ei saa kolm päeva sama töö juures olla, siis see on mulle õudne löök, sest see lõõb katki selle arengu, puruks osaliselt.

Tegelikult ei mäleta ma siis ka kõike neid varasemaid detaile.

Sinun kirjoissasi on aika lailla repliikkejä. Luetko sinä ääneen näitä repliikkejä?

Ei, ma ei tee seda, sest ma arvan, et ma kuulen seda ise. See oleks siis millegi teise kordamine, need elamused. Ma usun, et ma kuulen näiteks, kui minu tegelane midagi ütleb, ma faktiliselt kuulen, missuguse hääletooniga ta seda ütleb. See on nii, nagu oleks küsimus tegelikust inimesest. See on sedavõrd elav ka siis, kui on küsimuses ütleme näiteks murdeline või mingisugune moondunud keelekasutus. See on kõik, mis tuleb kuuldemälust, tõenäoliselt talletatud arvata-vasti kuuldud elust.

Kun sinulla on romaani tekeillä, teetkö disposition oikein kirjallisesti vai mietitkö sitä vain?

Ma ei ole teinud niiviisi nagu mõned teised, kes on suured skeemid valmis joonistanud ja kõik. Sest algul, kui ma romaani hakkan kirjutama, siis tekib kõigepealt see nn. dispositsioon, või see võib tekkida ütleme ka nii tagurpidi. Nii et näiteks, esiteks kujuneb ütleme romaani lõpp või mingisugune muu detail ja sellest kasvab mulle areng ettepoole välja. Kõik see, kuidas ta sinna on jõudnud. Siis ma käin ja mõtlen seda. See jääb mulle pähe, sest selle, mille ma üles kirjutan, selle ma unustan. Sääl on olemas hädahoht, et kui ma niisuguse dispositsiooni üles kirjutan ja näiteks kaks nädalat mööda läheb, siis on see mul peast täitsa kadunud. Aga kui ma üles ei kirjuta, siis ta on mul siin alles. Ja mul on ette tulnud ka seda, et välja mõeldud, valmis mõeldud novelli kompositsioon on mul näiteks ajudes püsinud viis aastat, enne kui ma ta valmis kirjutanud olen, ja see ei ole kuhugi kadunud. Ainult ma pean tingimata pealkirja või mõne niisuguse detaili üles kirjutama, märgusõna, mille kaudu ma saan selle mälust kätte. Sest novelli juures ei ole vaja meenutada sõnastust, vaid see on ühe sõnaga sündmuste käik, mis juhtus ja kellega ning kus. Sellest aitab ja see püsib mälus tõesti niiviisi. See on niisama nagu näiteks, et kui ma olen kuhugi reisi teinud ja näinud seal mingisuguse erilise sündmuse. Ma ei tarvitse seda üles kirjutada. See püsib, ma ei tea, võib juhtuda, et kümme aastat. Ja et siis mul

tuleb näiteks meelde, mis ma seal Austrias kuulsin ja nägin.

Pidätkö päiväkirjaa?

Jaa, ma olen üritanud, aga isiklikku päevikut ma ei pea. Aga mul on täitsa eriline päevik, mul on looduspäevik. Ma kirjutan sellesse iga päev ilmastiku, ilmastiku nähted ja loodusvarjundid sellega koos. Nüüd olen – viimased kolm aastat – seda iga päev teinud. Aastast 1950 on mul ka terve aasta kirjutatud. Niiviisi, et see on siis 20–30 kaks aastat tagasi, ja võin ma päeviku lahti lüüa ja täpselt ütelda, missugune ilm oli, kui külm oli, kust tuul puhus ja kõik muud asjaolud, missugune ilmastik oli Stokholmis näiteks sel talvel. Kui ma vajaksin romaani kirjutamiseks andmeid selle kohta, missugune Stockholm talvel tõenäoliselt välja näeb, siis ma võin selle lahti lüüa ja lugeda säält ilma, et ma pruugiks kahelda, et kas see tõesti nii on! Looduspäevik on mul kaasas ka nüüd, kui maal käisime. Ma olen seda iga päev kirjutanud. Vahel on ju koguni niiviisi, et ma kirjutan päevas kümme lehekülge looduspäevikut. Vahel ma kirjutan ainult pool lehekülge, vahel mõne rea.

Ja vielä kysyn: kirjoitatko esimerkiksi romaanin tai novellin alusta loppuun, vai onko sinulla sellainen tapa, että saatat kirjoittaa sieltä täältä, ja sitten kokoat sen?

Ei, ma ei tee seda. Siis kui mul, ütleme, katkendeid siit või säält on, siis ma kujundan enne mõttes selle ikka valmis. Siis hakkan algusest peale kirjutama. Ka need romaanid või novellid, mis on ajaliselt mitmepinnalised ja tagasivaatelised. Näiteks ma võin ju alata või algan romaani tegelikult siin käesolevas ajas, ja kõik sündmused või osa sündmusi lähevad siis tagasi kümme aastat või rohkem. Aga ikkagi ma pean seda raamatu järjekorras kirjutama. Ma ei saaks seda teisiti teha ja ei kujuta ka hästi ette, et see teisiti võiks olla. Kuigi ma tean küll, et seda tehakse ka niiviisi nagu mainisid.

Tietysti joitakin lisäyksiä sitten siihen käsikirjoitukseen voit tehdä?

Jaa, seda ma teen alati. Ma katsun ümber kirjutada nii palju kui võimalik ja kirjutan algul esimese versiooni käsitsi. Siis loen selle lä-

bi ja teen siis parandusi või juurdekirjutusi selle juurde. Siis hakkab masinal ümber kirjutama. See on, tähendab, tegelikult kolmas läbitöötamine. Selle juures ma teen veel kõige suuremaid muudatusi. Selle tõttu ma ei taha oma töid kunagi anda teistele masinal ümber kirjutada, sest siis läheb mul kaduma see võimalus, tähendab viimane viimistlemise võimalus. Aga pärast masinal kirjutatud versiooni ma loomulikult loen veel läbi, ja veel muudan. Näiteks stiililiselt silma hakkavad tautoloogiajuhtumid, mis on vaja parandada, ja muud niisugused asjad.

Puhutaan paljon tyylistä. Tyylistä on satoja määritelmiä, yksi yhdellä lailla, toinen toisella lailla. Oletko sinä koskaan itse miettinyt, mitä tarkoitat tyyllillä, kun sanotaan, että sillä ja sillä kirjailijalla on sellainen tyyli?

Ma arvan kõigepäält, et stiil on väga isiklik. Kõigepäält on inimestel isiklik stiil, igal kirjanikul isiklik stiil, mille vastu ta midagi ei saa ja mida ta ei saa tahtlikult üldsegi muuta. See on see põhi. Aga pääle selle on muidugi variatsioonid ja sääl on küsimus siis peaasjalikult aine ja keelelise väljenduse kooskõlastamisest minu arusaamise järele. Kõiki asju ei saa ju ühtemoodi kirjutada. Stiil ongi se, või eriti õnnestunud stiil on see, kui on leitud sisule kõige sobivam keeleline väljendusvorm või väljendusviis. Stiil on minu arusaamise järele hea siis, kui seda üldse tähele ei pane. Siis kui stiili hakkad nägema, see on siis midagi, mis juhib tähelepanu sisult kõrvale. Ja ega me lõpupele lõpuks ei kirjuta stiili pärast ikkagi. Võib-olla, et mõni teeb seda, aga see võib koguni üldmõju rikkuda, kui ütleme, et kõik on stiliseeritud. Sagedasti see ongi nii. Mõned luuletajad on stiililt nii peenutsevad, et nende luule ei ole enam selle tõttu siiras.

Oletko ajatellut joskus kirjoittaa omalla kotimurteellasi, koska sinä, niin kuin tiedän, sitä hyvin osaat?

Jaa, nüüd ma pean vaatama, kas ma seda olen varem teinud. Ma olen muidugi üksikuid repliike kogu aeg kasutanud, aga puhtakujulist, nii välja töötatud kompositsiooni oma kodumurdes ma ei ole siiani kirjutanud. Aga ma usun, et ma võiksin seda teha.

Meil on selliseid proosakirjanikke, kes on seda teinud, näiteks

Jaan Lattik. Tema *Meie noored*, need on tegelikult võrukeelsed lastejutud, noortejutud, mis on väga suurepäraseid ja niivõrd genuiinsed, et neid võib murdetekstidena kasutada.

Ja se on juuri tyypillistä, että vörun murteella on kirjoitettu. Sen sijaan Tallinnan seudulla puhuttava murre on niin lähellä viron kirjakieltä, että sillä murteella ei ole yhtä mielenkiintoista kirjoittaa.

Jaa, aga on, siiski on olemas rannikumurdeid. Sääl, mitmel pool neid on.

Kuusalut ja ne.

Jaa, veel on ka, ütleme muhu ja muud saarte murded. Mul on all praegu väike murdetekstide, või õieti ilukirjanduslikus rannamurdes, läänemurdes, kirjutatud väike raamat *Ranna ingel*. Täitsa tundmatu autor mulle. Sain selle kingituseks kodumaalt. See on tõesti huvitav, sest sääl on erinevused juba siiski niivõrd suured, et seda võib küll murdeks pidada. Üks osa seda meie põhja-eesti keskmurde tekste on niivõrd lähedased keskmurdest kujunenud kirjakeelele, et nad ei mõju murdena niiviisi, nagu ütleme mulgi ja võru ja setu, ja ka veel kirde-eesti rannikumurre, aga ka see läänerannikumurre ja saarte oma.

8.10.1988

**Novellikokoelma *Toselli serenaad* (1982), kääntäjistä ja
käännöksistä.**

Vuosina 1980–82 keskustellessamme sinulla oli kirjallisia töitä ja suunnitelmia ja olet voinut niitä jonkin verran toteuttaa. Mikä oli ensimmäinen työ, jonka sait tehdyksi tämän vuosikymmenen alussa?

Ma ei mäleta hästi, kas meil oli juba siis juttu minu novellikogust *Toselli serenaad*, mis ilmus minu teada kunagi 1982 sügisel.

Kyllä siitä oli puhetta. Muistan, kun sinä kerroit tämän niminovellin historiasta.

Siia on nüüd ehk võimalik lisada seda, et sama niminovell on äratanud pagulaslätlaste tähelepanu. Leonhard Svarcs Ameerikas, kes on tõlkinud eesti pagulaskirjandust läti keelde, on tõlkinud selle novelli ka, ja see ilmus Ameerikas läti ajakirjas *Treji Vārti*, see on eesti keeles vist 'kolm väravat', ja selle all on mõeldud kolme balti riiki. Seal on keskseks siis just see novell, mille tegevusest osa toimub maastikuliselt Põhja-Lätimaal, õieti Liivimaal kui suveelamus. See on siis olnud lätlastele ka eriliseks huvialaks. Kuid vähe sellest. Selle *Toselli serenaadi* tulemusena ilmus siis samas ajakirjas järjestikku viis või kuus muud novelli ka. Nii et tõlkemenu on sellel olemas. Samuti seal leiduvad mõned muud novellid on hiljem tõlgitud ka rootsi keelde ja on ilmunud minu rootsikeelses novellivalimikus *Ingenstans att ta vägen*, mis ilmus Boråsis 1983.

Ma võib-olla vaatan ise selle raamatu sisukorrast, mis võiks olla pärit just sellest esimesest *Toselli serenaadist*. Näiteks kõige viimane novell selles valimikus on *Världens lyckigaste människa, Maaailma õnnelikem inimene*. Sellel on ka teatud maastikuline tagapõhi. Nimelt see on kirjutatud ühe Austrias Kärnteni osariigis veedetud suvepuhkuse ajal ja sealse kauni maastiku ja ilusate kirikute, maakirikute ja surnuaedade otsese kauni nägemismõju all.

Mutta teema on tässä novellissa, se ei ole sieltä Itävallasta?

On, teema ka on sealt. Sellel on ka tõsieluline taust. Seal ümbruses leidis palju saksa sisserändajaid, kes olid ostnud endale väikseid majakrunte ja maju ehitanud, osalt arvatavasti majanduslikel põhjustel, kuna Saksa raha kurss Austrias oli väga soodne. Teiseks muidugi ka, ütleme muud, võib-olla looduslikud mõjustused, kaunisse ilusasse maastikku endale kodu saada. Siis räägiti, et oli üks sakslane, kes kõvasti tahtis endale matusepaika saada sinna ühele Austria küla surnuaiale, see oli niivõrd ilus. Ta oli siis lubanud kiriku katuse ära parandada, kui talle müüakse sealt matusekoht surnuaial. See on sellest. Ise, kui ta selle operatsiooni väikse kavalusega oli läbi viinud, siis ta arvas, et oli maailma õnnelikem inimene, et sai, mis ta tahtis. See on nii natuke anekdootiline, selle novelleti süžee.

Sinä kuulit tästä kerrottavan?

Jaa. Ja samas pansionaadis, kus me olime, seal oli ka mitmesuguseid sakslasi ja esindatud nende ütleme niisugune väline tüüp ja esinemisviis. Nagu tavaliselt kirjandusteose puhul, on lõpptulemus kujude ja inimeste ja sündmuste näol faktiliselt hulk kokku sobitatud elamuskilde. Samuti sellel, siinsel juhul. Muidugi pealkirja juures meenub see tuntud, Anatol France'i rahvusvahelise kuulsusega novellet *Maailma õnnelikem inimene*. Kui seda taga otsiti, siis oli see keegi, kellel ei olnud särkegi seljas.

Sinun kirjasi Ingenstans att ta vägen, kenenkä tekemiä ruotsinnokset ovat?

Siin on pilt väga kirju, sest need on pikema aja jooksul kirjutatud novellid, mille rootsikeelseid tõlkeid on sooritanud õige mitmed inimesed ja mis on varem ilmunud mitmeis rootsi ajakirjades. Siin, ma võin vaadata. Siin on ühe suurema novelli tõlkinud Claes Gripenberg. See on üks Soome kodanik, kes elas Stokholmis ja oli tegelikult sõjaväelane. Kui ma ei eksi, ta oli major. Nüüd ta on surnud. Tal oli väga suuri kirjanduslikke harrastusi ja tegeles tõlkimisega niihästi soome kui antud juhul ka eesti kirjanduse tõlkimisega. Rootsi keelde tõlkis ta selle novelli, mille pealkiri on siin *Karlakarlen*. Mees oli mul algupäraselt. Selle tõlkis ta soome tõlke põhjalt.

Siis on mul veel muid tõlkijaid olnud. *Höberebane* nimelise

Silverräven nimelise novelli on tõlkinud Christian Snellman. See on ka pärit soome perekonnast, kirjanduslikult tuntud perekonnast.

Siis on üks minu oma kaasmaalane, kolleegi tütar Halliki Mälk, kirjanik August Mälgu tütar. Ta on tõlkinud niminovelli *Ingenstans att ta vägen*. Sel puhul peab ütlema, et pealkiri on tõlkega koos täielikult muutunud, sest osalt on ju eesti ja tõenäoliselt soome keeles samuti juhtumeid, et palju pealkirju ei ole tõlgitavad rootsi keelde. Selle algupärane pealkiri oli nimelt küsimus *Kuhu sa hing lähed?* ja seda oli võimatu tõlkida rootsi keelde samasugusel kujul, ainult mõtte järele sündis *Ingenstans att ta vägen*.

Siis on siin veel üks kaasmaalane, Ivo Iliste, kes on tõlkinud kaks novelli *De dubbla ridåerna* ja *Mosaiken*. See on *Kahekordsed eesriided* ja *Mosaiik*. Osalt on ka need soome ja hiljem ka rootsi ajakirjades ilmunud novellid.

Siis on siin varasemaid tõlkijaid, üks jällegi soomerootslane Elisabeth Rein, temalt on *Vid floden*, Jõe ääres. Väga hea tõlge. Ragna Ljungdell on tõlkinud kolm novelli: *Höstlig eros*, *Brödet* ja *Floden och hästen*. Siingi ei ole pealkirjadest tõlkimisel saadud kinni pidada. Näiteks *Brödet* on muutunud palju lihtsamaks. Minul oli *Hea leib*, aga see oli ka võimatu tõlkida rootsi keelde samal kujul, siis sai sellest lihtsalt *Brödet*. Soome keeles on see ka tõlgitud. Ja kui ma ei eksi, on see Eino Parikka, kes selle omal ajal tõlkis. Seal oli pealkirjaks *Leipäkulta*. Ma näen veel soomerootslasi kui tõlkijaid. Nii Rita Nyströmilt *I kvällningen*, selle pealkirjaks oli mul *Hämariku eel*. Kõige viimane on jälle kaasmaalane, *Världens lyckligaste människa*, selle on tõlkinud Ilona Laaman, luuletaja ja tegelikult kuulsa eesti poliitilise publitsisti Eduard Laamani tütar, kes elab Uppsalas. Tuli väikse lapsena Rootsi, valdab väga hästi rootsi keelt nüüd.

Ja tässä Toselli serenaad -kirjassasi mainitaan, että "Omslag Olev Mikiver" niin kuin monessa sinun kirjassasi.

Jaa. Vist on tegelikult nii, et ma ei mäletagi, et mul kunagi keegi teine kunstnik oleks kaasi joonistanud. Tavaliselt on just sõber Olev siin Malmös ligidal ja ise ka suurte kirjanduslike huvidega kunstnik. On minu meelest üsna süvenenult lahendanud oma kaanejooniste temaatika ja samuti tehnika.

Meie ja meie hõimud (1984) ja sen ruotsalainen versio.
Kaunokirjallisia töitä.

Tämän Toselli serenaadi -kirjan jälkeen sinä olet ollut hyvin tiiviissä työssä, olet ulottanut työskentelyäsi monelle taholle.

Jaa, vastab tõele, sest kui ma kronoloogiliselt järele vaatan, järgmine aasta on 1984, siis on minult ilmunud raamat *Meie ja meie hõimud*. See on ju täiesti hoopis erineva sisu ja erineva käsitusviisiga kui minu varasemad ilukirjanduslikud raamatud, näiteks novellid või romaanid.

Kun olit Lundin yliopistossa Suomalais-ugrilaisen laitoksen esimiehenä ja dosenttina, niin annoit opetusta juuri näistä suomalais-ugrilaisista kansoista, kielistä. Varmasti kirjasi paljon perustuu siihen materiaaliin, jota käytit opetuksessasi.

Jaa, kindlasti. Teisiti ei olegi see mõeldav. Tõukejõuks selle raamatu kirjutamisele oli muidugi asjaolu, et koondatult puudusid siiaamaani õperaamatud ja vajalikud õpevahendid. Enamuses kõik vastavad õpetajad Lundi ülikoolis ja kuuldavasti mujalgi on pidanud kirjutama ise oma loengud ja kontseptid. Samuti tegin ka mina ligi kümne aasta jooksul. Nii et seda materjali koondada ühiste kaante vahel oligi just peamine eesmärk. Muidugi veel, nagu raamatu eessõnas ma olen ka öelnud, et siiaamaani on olnud lähtekohaks soome-ugri rahvaste ajaloo ja keelte esitamisel kas soomeline või ungaripoolne lähtekoht, kontseptsioon, nagu kodumaal seda moodse sõnaga väljendatakse. Ma võtsin siis endale julguse seda esitada eesti lähtekohaga ja sellega selles raamatus siis kujunes eesti materjal keskseks ja selle kõrval loomulikult nii palju kui võimalik soome ja ungari ja kõikide teiste hõimude materjale.

Raamatu pealkirjast *Meie ja meie hõimud* lähtub ju küsimus, kes see *meie* on. Siin on muidugi mõeldud “meid” kui eestlasi, eestlasi kui huvitundjaid selle küsimuse vastu. Selle pealkirja tõlkimine jälle teistesse keeltesse ei ole absoluutselt mõeldav, sest see “meie” tekitab jälle kohe vale assotsiatsiooni või jätab arusaamatuks, millise temaatika või ainealadega on tegemist.

Tämän teoksen ruotsintaminen oli hyvin paikallaan. Sitähän toivottiin, jos ajatellaan pelkästään niitä virolaisten jälkeläisiä, jotka paremmin lukevat ruotsia kuin konsanaan omaa vanhaa äidinkieltään. Ja muutenkin, ruotsalaisillahan on kasvavaa mielenkiintoa suomalais-ugrilaisia kansoja kohtaan. Mitenkäs tämä ruotsinnos, kukas sen teki?

Jaa. Siin ma leidsin tõesti õnnestunud, hea tõlkija. See on nimelt eestirootsi päritoluga keeleteadlane Herbert Lagman, doktoreerinud Stokholmi ülikooli juures, väga huvitava teemaga väitekirja põhjal. See on eesti keele mõjustusi eestirootsi murretesse.

Ja minä vuonna se ilmestyi?

Jaa, se ilmestyi tämän vuoden alussa tammikuussa. Se oli tekeillä ja venyi tavattomasti kirjepaino... – minä puhun nyt suomea! See venis selle trükikoja töörasekuste ja tehniliste rasekuste tõttu ja ka muudel põhjustel ei saanud see ilmuda enne kui alles 1988, kuigi algupäraselt oli planeeritud, et raamat oleks üks aasta varem ilmunud. Kirjastus, mis selle välja andis, on Studentlitteratur siin Lundis. Tema oma trükikoda ei suuda oma töökapatsiteeti täita. Siis oli raamatu ladumine välja antud mujale ja trükkimine toimus jälle kirjastuse omas trükikojas. See mitmele poole hajutatud tehniline protsess viivitas raamatu väljaandmist.

Tämä ruotsalainen versio on oikein hyvä. Se tulee vähitellen tunnetuksi. Vaikka ruotsalaisia on vain noin kahdeksan miljoonaa, niin ruotsin kieltä lukemaan pystyviä on aika paljon enemmän.

Jaa, loodetavasti see niiviisi on, sest minu tähelepanekute järele on nüüd soome-ugrilaste päritolu selgitav kirjandus väga vajalik, kuna siin lihtsalt esineb müütilisi arvamisi või arusaamisi või siis absoluutselt täielikku teadmiste puudumist. Isegi n.-ü. haritlasringkondades ei ole soome-ugri rahvaste ja keelte ajalugu kunagi olnud päris arusaadavalt selge. Siin on ju iga kolleeg, kes on tegelnud õpetamisega või ka muidu inimestega läbikäies pidanud sagedasti kohtama hämmastava panevat teadmatust.

Sinä olet siihen kirjaasi ottanut mukaan aivan uuttakin tietoa. Esimerkiksi nämä 30-luvun ns. vaikeat ajad Neuvostoliitossa ja senjälkeiset yhtä vaikeat tai vielä vaikeammat. Näitä tietoja ei aikaisemmissa käsikirjojen tapaisissa teoksissa ole ollu. Se on asia, joka on varmasti ollu sinulle työlästä kirjoittaa. Materiaalin esittäminen ja ennen kaikkea luotettavan materiaalin löytäminen on ollu vaikeaa.

Jaa, see on tõepoolest nii. Kirjeldades nüüd neid rahvaid ja nende ajalugu on hirmus raske olnud üle hüpata viimaste perioodide sündmustest, mis tegelikult väga saatuslikult on mõjustanud nende rahvaste etnograafilist arengut ja säilimist, ja demograafilisi andmeid. Nende kokkusaamisega ja korjamisega oli palju vaeva juba rahvaloendi andmete, kas või kõige viimase rahvaloendi andmete saamiseks. Sina kui küsitaja ise abistasid värskemate materjalidega näiteks karjala osas, millest mul on fotokoopiaid säilitatud. Nendest muidugi olenes järelduste tegemine ja kokkuvõtete kirjutamine.

Seal valitses ju sel ajal, kui ma seda raamatut kirjutasin, ju väga suur oht, et seda raamatut oleks võidud tõlgendada kui nõukogudevastast propagandat. Loomulikult ükski teadusliku tööga tegelev inimene ei soovi ega taha, et tema tööde puhul leviks arvamine kui mingisugusest propagandistlikust raamatust. Samal ajal oli ka ajaloosündmuste selgitamise juures sama asi. Kahjuks see jättis osaliselt oma jälgi, isegi mõne arvustaja järgi oli ülearune, et seal raamatus leidusid kirjeldused meie kaugemate hõimurahvaste territooriumil leiduvatest vangilaagrite kohtadest jne... Ometi on see nüüd praeguste sündmuste valgusel hoopis teisiti, sest nüüd neid samu asju valgustatakse koguni seespoolt palju põhjalikumalt ja palju täielikumalt ja palju järsumate järeldustega kui meie siin siamaani oleme saanud teha. Koguni võib nii kurioosne olukord tekkida, et seda raamatut, mida, ütleme raamatu eestikeelse väljaande ilmumisaaja perioodil süüdistati, mitte arusaavate inimeste poolt, teadlikus tendentsis, võidakse nüüd koguni pidada tendentslikuks selle poolest, et ei ole küllaldaselt tõsiasju valgustatud. Ülevaadet meie hõimurahvaste ja muidugi just ka eestlastest enda osas ei ole võimalik anda, kaasa võtmata nende saatuslikke ajaloolisi perioode.

Ihan varmasti on niin kuin sanoit. Se oli kirja, jonka tekeminen vei

sinulta paljon aikaa ja paljon voimia. Saatoitko ohessa tehdä mitään kaunokirjallista?

No ei kuigi palju, sest kehtib ju ikkagi vana ütlus, et mitut jumalat ei saa korraga teenida. Minul endal on hajutamine tööde vahel olnud alati kaunis raske. Aga see, mis mul on olnud kerge, see on nimelt ajakirjanikuna õpitud kirjutusviis. Artiklite kirjutamine on võinud sündida igal ajal, igas olukorras ja teiste tööde vahel. Ilukirjandus sel perioodil, kui ma seda raamatut koostas, ja sama võib ka öelda, et rootsikeelse väljaande koostamise kohta, oli seotud väga suure uuendusliku panusega, mis nõudis samuti aega. Ei olnud mitte küsimus ainult, et keegi tõlkis töö ära ja ma lugesin korrektuuri. Nende viimaste aastate jooksul ilmus väga palju uut kirjandust ja seda oli vaja bibliograafiasse kaasa võtta ja kontrollida. Samuti varem kaasas olnud autorite elukäigu jätku. Näiteks paljud surmajuhtumid olid vajalikud noteerida jne. Selle rootsikeelse raamatu toimetamine oli tohutult raske, ja samuti ka vajaliku kaardi- ja pildimaterjali toimetamine ja hankimine. See võttis mul tõesti väga palju aega ilukirjanduse arvel. Sel ajal ei ilmunud mul muud kui paar väikest novelletti. Isegi, väga imelik, leidub siiski paar luulekatset, mis on ilmunud ajakirjas *Tulimuld*. Selle vastu, nagu öeldud artiklitega on eri asi. Sellest perioodist on mul ilmunud samal ajal terve rida mitmesugusele alale haarduvaid kirjutusi ja artikleid.

Saksalaisen, ruotsiksi 1819 julkaistun matkakirjan tietoja itäisistä suomalais-ugrilaisista kansoista.

Üks minu pikemaid artikleid on, mille ilmumine praegu on veel pooleli, nimelt väike avastus, mille ma tegin siin Lundis täitsa juhuslikult. Kui sa vaatad seda raamatut siin, siis ma räägin sellest natuke pikemalt. Juba välimuse ja kirjapildi järele selgub, et see on üsna vana raamat. See on rootsikeelne, vana rootsi kirjaviisiga. Gösta Holm sai sellest proovilehekülje ja hindas, et selle päritolu võiks olla kuskil 19. sajandi alguses ja võib-olla veelgi varem. See tähendab, et eesti keeles 19. sajand, rootsi keeles artonhundratalet. Ma sattusin sellele raamatule, väiksele raamatule, siin Lundis ühes tuttavas rootsi perekonnas, see on doktor Gösta Ahldini tütre juures. Doktor Ahldin oli

muud niisugused religioossed terminid. Aga muidu on keelest juttu suhteliselt vähe.

Siis kirjeldatakse suhteliselt palju ka samojeede. Aga samojeedide keelesugulus on ka selle raamatu järgi soome-ugri suhtes tundmatu. Autor ei esitle nende sugulasrahvaid. Aga on huvitav, et ta kirjeldades samojeede mainib, et see olevat väga suur rahvas, umbes kolm miljonit, mis peab olema Venemaa esimese rahvaloenduse andmete alusel võimatu, sest nii suur rahvaarvu kahanemine ei ole absoluutselt mõeldav.

Niin, siellä on siis myös samojedit mainittuna, mutta niin kuin huomautit, niitä ei yhdistetä suomalais-ugrilaisiin. Niiden lukumäärä, kolme miljoonaa, se on huvittava.

Ja suureks rahvaks koguni nimetatud. Siis on ta käinud Kamtšatkas. Seal Kamtšatkas on ju kohalik algrahvas, nimetatakse kamtšadaalideks. Nende suhtes võtab ta haletseva seisukoha ja noomib, kui halvasti on vene administratsioon nendega ümber käinud ja üleüldse kõigi vähemusrahvastega. Sest seal ei ole venelased millegi muu peal väljas kui ainult maksude sissenõudmisel. Igas piirkonnas on siin kasakate salgad, kes n.-ü. korda peavad ja samal ajal müüvad alkoholi ja hävitavad nende rahvaste füüsilise vastupanuvõime.

On vähän samanlaista kuin Kai Donnerilla hänen muistelmissaan. Tämä mielenkiintoinen kirja, mitenkäs sinä tätä esittelet ja missä?

Tulimullas on kaks artiklit ilmunud ja kaks tuleb veel. Esimesed on *Tulimuld*, number 2 ja 3 1987. Nüüd, *Tulimulla* tänavuse aasta sügisnumbris tuleb *Tulimulla* kolmas artikkel ja edasi veel neljas. Siis olen ma lõplikult enda meelest nagu olulisema materjali selle raamatu kohta öelnud.

Tätä kirjaa ei ole tiettävästi mainittu missään lähdekirjallisuudessa?

Ei. Ma olen katsunud leida just jälgi ja olen vaadanud näiteks *Suomen suku* köiteid. Seal leiduvad ju bibliograafias kõige vanemad materjalid, mis on loetletud. Aga ma ei ole sealt leidnud ega leidnud ka kuskilt mujalt viiteid selle teose olemasolule. Kui see näiteks sind

ennast huvitab, ma usun, et sa leiad kindlasti selle Helsingi ülikooli raamatukogust, võib-olla selle saksakeelse algteose Baueri nime all ja trükitud Berliinis 1806. See on suur seeria, Baueri suur seeria eri maadest ja rahvastest, kui ma ei eksi, kuueosaline. Aga see on kõige esimene osa, mis sisaldab soome-ugrilaste kirjeldusi.

Kappale, joka sinulla on itselläsi ja tässä meillä esillä, on muuten oikein hyvä. Vain muutammat ensimmäiset sivut puuttuvat. Tulee ajatelleeksi, että nyt kun kopiointitekniikka on niin hyvä, niin voisi ensimmäiset sivut tähän liittää kopioina. Kirja on tietysti Ruotsin kirjastoissa.

Kyllä kaikissa, kõikides ülikooli raamatukogudes peaks leiduma. Ja kõige toredam on siin, et siin leiduvad sissekirjutused kaantele, endiste omanike sissekirjutused kaantele, mis ka pakuvad teatus mõttes huvi. Ja mis see maksis. Keegi kirjutab siin, et ta ostis selle raamatu 75 ööri eest, näed siin on kirjutatud, omal ajal, 1860.

Minä vuonna sinä sait tietää tämän kirjan olemassaolosta?

See oli kolm aastat tagasi. Aga mul läks hulk aega, et üldse ära selgitada, mis raamat see on. Hiljem ma kopeerisin need leheküljed, mis siin puuduvad. Ja mul on need koopiad olemas. Eksiteele viiv asi oli just, et raamatusse on trükitud sisse autori nime asemel tema varjunimi. Aga nende eksemplaride peale, mis siin teistes raamatukogudes leiduvad, on käsitsi peale kirjutatud õige autori nimi pliiatsiga, ja nendega on ta ka katalogiseeritud. See juhtis just eksiteele, et raamatus, selles eksemplaris eksisteerib see varjunimi autori nimena.

Se on jännittävää, tuollainen työ.

Jaa. Ja loomulikult saab sellest n.-ü. õiget naudingut tunda ainult see, kes on soome-ugri rahvaste küsimustes kursis ja sellele vastavat huvi tunneb. Kindlasti on siin väga huvitavad nende kehtiva religiooni kirjeldused ja matused seal, näiteks.

Noin vanhaa tietoa on todella vähän. Minä luulen, että esimerkiksi Unkarissa, jossa harrastetaan juuri näitä kaukaisempia sukukieliä,

tämä sinun paljastuksesi herättää kyllä huomiota, kun se tulee siellä tunnetuksi. Sinnehän Tulimuld tulee yliopiston kirjastoihin ja kyllä ne siellä pystyvät lukemaan.

Muidugi oleks ju mõeldav, et seda kokku koguda ja seda mõnes väljaandes ära trükkida, nagu näiteks nagu meie *Finsk-ugriska småskrifter* siin. Siis ta sattub rohkem asjatundjate kätte.

Olisikin hyvä idea, että nämä neljä artikkelia tulisivat yhteen ja sitten julkaistaisiin Lundin yliopiston suomalais-ugrilaisen seminaarin Småskrifter-sarjassa.

Seda oleks siis võimalik teostada offset-trükis ilma, et uuesti laduda vaja oleks.

Ihan sellaisenaan. Kuten siinä on ollut se ensimmäinen (numero), muistat, jossa Julius kirjoitti itäisistä suomalais-ugrilaisista kansoista, niiden kielestä ja kirjallisuudesta.

Jaa, on *Tulimullas*. Ja sellele lisaks siin on mul artiklite juures foto-staatskoopiaid teatud lehekülgedest ja siis selle õige tiitel, trükitehnoloogiliselt vanaaegne on kõik seal juures, nii et selle tõttu huvitavam.

Veel selle Johann Christian Baueri kohta. Tema on Leipzigi lähedal olnud kirikuõpetaja ja populaartaduslikke raamatute autor. Seal on muidki mitmesuguseid, ajaloolisi raamatuid. Kui ma ei eksi, ühe raamatu on ta kirjutanud Rootsi kuninga Kaarel XII kohta. Oleks muidugi huvitav vaadata, kuidas tema seda on valgustanud. Mul ei ole mahti olnud neid Baueri muid raamatuid hakata jälgima, kuigi võib-olla seal leidub veel midagi muud, mis viitab sellele teemale, mis meil praegu käsil on.

Pitkäaikainen työtoveri Bernard Kangro. Miten Kangron, Uibopuun ja Ristikiven tuotantoa tunnetaan ja arvioidaan Virossa.

Ennen kuin lähdemme tuonne Nyky-Viron puoleen, kysyisin vielä ystävästäsi ja läheisestä työtoveristasi Kangrosta. Sinähän olet

Kangron kanssa ollut yhteistyössä vuosikymmeniä. Eilen kun siitä Eesti Majan ikkunan läpi näin Kangron, tervehdimme, mutta emme sitten enempää keskustelleet, koska hänellä oli puuhaa ja minullakin. Mutta Kangro näytti niin hyväkuntoiselta, hyvännäköiseltä. Hänhän on edelleen tämän kustannusliikkeen kärjessä, eikö niin? Sinä olet siinä kustannusliikkeessä ollut pitkään mukana. Et kai sinä vieläkaan ole aivan irti?

Olen nüüd mõne võrra kaasas selles osas, mis puutub käsikirjade valikut, ja samuti administratiivset osa. Nimelt siin on küsimus kirjastuse aktsiaseltsi vormiline osa ja mina kuulun ka sinna juhatusse. Juhatus on kolmeliikmeline, seal on Kangro, mina ja Arvo Mägi Stokholmist. Selle juures on lugu niiviisi, et Kangro on kirjastuse direktor, aga mina olen aktsiaseltsi juhatuse esimees, "Styrelsens ordförande". Sääl on meil tegelik koostöö.

Meie tegevus on viimasel ajal tunduvalt vähenenud, meie väljandmine on hõrenenud, aga siiski küllaltki silmapaistev oludega arvestades. Siin on muidugi üks tegur meie vananemine. Meie kõik oleme peaaegu samast vanuseklassist ja selle tõttu tuleb töökoormat lihtsalt vähendada. Aga samal ajal on ka muidugi märgata, et meie lugejaskonna vananemine ja vähenemine on ka samasugune protsess, mis mõjustab asjaolusid. Aga isegi antud juhul ja vähenenud n.-ü. tööprotsessi juures on muidugi imekspanuväärne nii pikaaegne tegevus ja selle kontinuiteet. Selle kontinuiteedi tähtsus ka Eestis, kodumaal.

Nüüd on ka Kodu-Eestis märgatud selle Välis-Eesti kirjanduse suurt osatähtsust ja sellest on ilmunud palju artikleid Eesti silmapaistvatemas kultuuriallikates nagu ajaleht *Sirp ja Vasar*, *Looming*, *Keel ja Kirjandus*, *Kultuur ja Elu* ja hiljuti on asutatud uus, väga virge ajakiri *Vikerkaar*. Kõigis neis on pööratud tähelepanu väliseesti kirjandusele ja soovitud kiiremas korras selle legaliseerimist ja tutvustamist Eestis. Seal on ka esimesi samme selleks astutud. Isegi "Loominguliste liitude" koosolekul hinnati seda välismaise eesti kirjanduse osatähtsust vähemalt ühe neljandikule, kui mitte kolmandikule kogu eesti kirjandusest.

Olen huomannut ja kuullut, että esimerkiksi sinun tuotantosi on rehabilitoitu, samoin Kangron.

See on osaliselt, nagu ikka. Sest faktliselt, mis minusse puutub, siis on mul kuus raamatut keelu all, mida postis ka ei saa saata. Kangrol oli ju hiljuti nii, et temal ilmus esseede kogu, see on *Häitsmemehi ja pärlipüüdjaid II* osa. Esimene osa ilmus kolm aastat tagasi. Nüüd ilmunud teine osa on ka postis kõik konfiskeeritud. Mille pärast, seda ei mõista ega saa aru. Eestis on ilmselt niisugune olukord, et seal on mingisugune kehtiv avalik arvamus, mis domineerib praegu, aga selle kõrval ka on niisugune salajane võim, kes tegutseb ja hindab asjaolu hoopis teisiti, küsimata midagi sellest avalikust opinioonist. Nii et seal on tegelikult kaks faktorit, mis seda elu praegu mõjustavad. Üks on avalikkuse oma ja teine faktor on pinna all ja see on võimu faktor, mis ei ole kaugeltki n.-ü. allunud sellele perestroikale. Seda teavad nad ise ka. Kui meie eesti kolleegid tahavad meile midagi kirjutada, siis postitavad nad kirja Helsingis, mitte Tallinnas.

Mutta kaikki sinun ja Kangron kirjat ovat menneet sitten muita teitä, jokainen kirjanne siellä tunnetaan.

Ma olen kuulnud ka, et tollis reisijate suhtes on palju vabam kord. Enam raamatuid taga ei aeta. Varem võeti ju käest isegi kõige süütu-
mad asjad. Ajalehed, ajakirjad ja raamatud konfiskeeriti ja lubati tagasi anda, kui te tagasi sõidate. Aga need kadusid siis ka. Nüüd on see olukord teine, reisijatel on suuremad võimalused raamatuid kaasa võtta. Aga millegi pärast on postis kehtimas mingisugune kord, et seal on ilmselt olemas kunagi koostatud nimekirjad keelatud raamatute kohta ja need kehtivad jätkuvalt.

Uute raamatute kohta on hinnangud ilmselt palju vabameelsemad. Näiteks jäi mainimata, et mul ilmus artiklite kogu *Ajavoolu võrendikest* 1987 ja see läheb postiga ilusti Eestisse pärale. Sellega ei ole pahandusi, kuigi selle sisu võiks olla kontroversiaalne mitmeski mõttes. Rohkem kui need raamatud, mis varemini on keelu alla pandud, ja rohkem kontroversiaalne ka isegi kui näiteks *Meie ja meie hõimud*. Siin on mingisugune ebamäärane olukord. Nüüd, nende ridade korrektuurilugemise ajaks on need asjaolud tunduvalt paranenud. Ka raamatute konfiskeerimistest ei ole uusi teateid. Kui neid postil kaob, siis võib selles olla muid põhjusi.

Mitenkäs Tulimuld, meneekö se perille? Ainakin kun olin Tartossa, niin kyllä se siellä oli. Se oli Tarton kirjastossa ja yliopistossakin.

Jaa *Tulimulda* on sinna läinud kogu aja. Aga varem oli *Tulimuld* nn. spetsfondis, erifondis. Sellele ei pääsenud juurde muidu kui erilubadega, isegi uurijad, professorid. Näiteks Karl Muru mainis ühel koosolekul, loominguliste liitude koosolekul, et mul kui professoril on piinlik minna loengut pidama oma üliõpilaste ette, et siis ma pean tunnistama, et seda materjali, mis mul vaja on, selleks ma pean alandlikult paluma luba, et selle juurde pääseda ja seda lugeda. Nii oli *Tulimullaga* ka varem. Aga nüüd on need fondid avalikustatud nii, et neid on võimalik vabalt lugeda, aga neid ei laenata välja minu teada. Ma ei pruugi sellest kõigest nii informeeritud olla, kuidas see seal täpselt on. *Tulimuld* läks varem neljale raamatukogule aga oli tegelikult niiviisi, et suurem osa inimesi nende sisu kohta ei teadnud midagi, sest need olid luku taga. Ka Akadeemia Raamatukogu Tallinnas on iseseisvalt *Tulimulda* tellinud.

Kangro puhul veel, tema isiku puhul, tema on ju haruldane isiksus selle tõttu, et ta suudab nii erinevatel tasapindadel tegutseda ja aktiivne olla. Esiteks väga avanseerunud luuletaja. Kui ma ei eksi, see luuletuskogu, mis nüüd ilmus on ta 19. luuletuskogu. Pääle selle juba ajakirja toimetamine. Seda *Tulimulda* võib nimetada, see on üks vanimaid Rootsi kultuuriajakirju, sest Rootsi ajakirjad on vahe peal väljasurnud ja jälle on uusi asutatud. *Tulimuld* käib ja ilmub ikka edasi. Siis on ta tegelik väljaandja Kooperatiivi raamatutele. Tema koostab praegu bio- ja bibliograafilist leksikoni pagulaskirjanduse kohta, mis peaks nüüd jõulude eel trükki minema. Seal on tähtis see raamatute ulatus, millega tegemist on. Ilukirjanduslikus osas ligineb see 400 raamatule, mis Lundis on välja antud. Aga pääle selle on teised kirjastused muidugi välja andnud ka hulk raamatuid. See on muidugi hiigeltöö.

Pääle selle on Kangro tegutsenud romaanikirjanikuna. Temal on ilmunud mitu suurt sarja, ta kirjutab sarjade viisi. Üks suur sari nn. *Tartu seeria* see koosneb kahest kolmeosalisest sarjast, kokku kuus raamatut. Pääle selle terve rida muid raamatuid. Mineval sügisel ilmus tal ka esimene novellikogu *Sinised mesilased*. Ta novelle ei olnud varem kirjutanud, aga see on huvitav ja õnnestunud raamat. Siis pääle selle tema kirjandusteaduslik uurimistegevus, näiteks välja-

anded *Arbujad* ja *Arbujate kaasaeg*, kaks suurt ülevaadet. Siis need *Häitsmemehi ja pärlipüüdjaid*, neid on kaks. Pääle selle terve rida kogutud ja valitud luuletuste ja muude teoste eessõnu ja muud. Rohkesti artikleid *Tulimullas*. Kindlasti üks kõige teovõimsemaid või produktiivsemaid eesti kultuuriinimesi. Ma ei oskagi kedagi teist tema mitmekülgsuses siia kõrvale panna.

Häntä on viime aikoina kyllä kovasti arvostettu myös Nyky-Virossa. Esimerkiksi tämä Tarton sarja, kyllä se siellä tunnetaan. Sitä on sinne mennyt. Se on mainittu siellä monissa artikkeleissa. On ihmeellistä, mitenkä hän jaksaa. Hän tekee työtä jatkuvasti, eikö niin?

Kindlasti. Tema saladus ongi selles, et see on töö, mis teda püsti hoiab. Tegelikult, hoolimata sellest, et ta on väliselt heas vormis, on ta kogu oma eluaja kannatanud mitmesuguste haiguste all ja võib olla üsna põdur. Ta kannatab ju ühtelugu ka migreenide ja peavalude all. Need esinevad vahel nädalas kaks ja kolm korda. Tavaliselt, nagu ta ise mulle on rääkinud, tabavad need teda siis, kui tema tööpinge on lõtvunud ja kui ta on lõpetanud mingisuguse suurema asja, siis ta on läbi. Aga nii kaua kui ta on tööpinge all, siis ta püsib rakkes.

Hänellähän on kesäpaikka siellä...

Båstadin lähellä.

Hänen yksi kirjansa Sinine värav, sehän kuvaa juuri sitä seutua. Hän on siellä pitkään kesällä, eikö niin?

Jah. Tavaliselt ta on isegi septembri kuus, pärast seda kui muude inimeste suvitusae on lõppenud ja omaksed tulevad ära. Ta on sagedasti üksinda mitu nädalat seal päris hilja sügiseni.

Ja hän on niin käytännöllinen, että hän sitten pärjää siellä yksin.

Jaa, seda küll. Nüüd ta ei ole enam seal algupärasest kohas. See oli Kattvik, kus ta varem oli. Nüüd on tema tütar ostnud oma mehega päris Båstadi linna servale ühe suvemaja. See on ka vist talveelamiseks mõeldav. Ma ei ole seal käinud, aga ma olen kuulnud, kus ta

siis suveti viibib. Aga see on sama maastik ja sama ümbrus muidugi kui varem. Ta ainult peab seda Båstadi linna natuke segavaks teguriks seal. Suvel on seal palju liikumist.

Üks keda on Eestis eriti viimasel ajal esile tõstetud, see on kadunud kirjanik Karl Ristikivi. Temale peeti ju läinud aastal Tallinas konverentsi paljude ettekannetega. Siin on trükitud materjalid kahes köites. Sellega ühenduses mulle meenub, et Ristikivi oli väga leebelt humoorikas ja irooniline ka. Kunagi ta ütles, siis kui ajad olid teissugused, et “ainus hea pagulaskirjanik on surnud pagulaskirjanik”. See läks teatud mõttes täide. Nii kaua, kui ta elas, ta ei olnud hea pagulaskirjanik. Aga pärast seda, kui ta surnud on, siis just hakkas ta heaks muutuma.

Vanha Aristekin on tässä kirjoittanut vielä: “Meenutusi Karl Ristikivist”.

See on nimelt nii, *Veljesto* üliõpilasseltsi liikmed olid nad mõlemad. Ristikivi oli viimasel aastal koguni *Veljesto* esimees ja seal *Veljesto* kohtus siis *Ariste* temaga. Samal ajal on *Kangro* ka selle *Veljesto* seltsi liige.

Kyllä Mägistelläkin olisi ollut Ristikivestä paljon tietoa.

Jaa, muidugi, rohkem kui *Aristel*. *Ariste* ise ütleb, et tal eriti just palju kokkupuuteid ei olnud. *Mägistel* oli neid rohkem ja muidugi siin ka, *Rootsis*, sest *Veljesto* üliõpilasselts tegutses ju siin edasi ja *Stokholmis* peeti koosolekuid.

Vaikutelmia Virossa ilmestyneestä kirjallisuudesta, erityisesti viime aikoina.

Sinä seuraat kirjallista elämää Nyky-Virossa. Sinulla on tietoja ja vaikutelmia.

Muidugi on neid kahesuguseid. Ühed on, mis on ilmunud teoste lugemise kaudu. Teised on, ütleme kirjakontaktide kaudu. Ma võin öelda, et mul on üsna lai ja suur kirjavahetus kolleegidega, ja on

tekkinud kirjavahetus ka siimaani päris võõraste inimestega, kes on huvi tundnud. Kui sa vaatad, võtad minu kirjavahetuse kaustad seal, kolm riiulitait. See järjest paisub ja paisub iga aastaga. Sääl on hulgas väga palju ka niisugust kultuurajaloolist ja kirjanduslikku materjali.

Kuid nagu öeldud, teoste lugemine on üks tahk ja ka kõige olulisem tahk, sest raamatud jäävad järele ja moodustavad kirjanduse ajaloo. Aga samuti ka kõik ajalehed ja ajakirjad, mis praegu Eestis ilmuvad, on lugemisväärased. Neid on ka mul. Neid ma jälgin praegu vägagi pidevalt ja põnevalt. Sääl on olemas kõik olulisem Eestist tulev.

Voiko Vikerkaarén tilata tänne?

Ma saan seda. See tuleb mulle vahetuse korral. See on nii, et mul on sõpru sealt Eestist siin käimas, kes vajasid välismaist raamatumaterjali. Ma tasusin ja maksin nende raamatute ostmise kulu. Nemad saavad mulle vastutasuks ajakirju. Sel teel olen ma saanud kõik, *Vikerkaar*, *Keel ja Kirjandus*, *Looming* ja isegi see *Teater*, *muusika ja kino*, *Sirp ja Vasar* pidevalt. *Sirp ja Vasar* on eriti tähtis üldinformatsiooni puhul, mis seal juhtub. Lisaks see iganädalane ilmunud teoste bibliograafia, mis seal ilmub. Selle kaudu, näeb ju, saab ülevaate kõigest sellest, mis seal olulist ilmub. Ja kui midagi ilmub, mis vajalik on, siis pruugib vahest sõpradele kirjutada ja need saavad. Seal on juhtunud ka niisugust asja, et sõprad ise leiavad, et seda peaks saatma. Mul on vahel kolm või neli eksemplari sama teost. Ma olen neid ära kinkinud instituudile ja teistele huvilistele.

Oletko huomannut, että kirjeenvaihdossa on tapahtunut muutoksia sillä tavalla, että sinun neuvostovirolaiset ystäväsi nyt kirjoittavat vapaammin ja runsaammin?

Jaa see on ilmne. Aga samal ajal pean ma ütlema, et kirjade liikumise protsess ei ole põrmugi paranenud, vastupidi. Mul on viimasel ajal rohkem kirju kaduma läinud, mis kunagi ei ole päralt tulnud, kui kunagi varem. Seal on osa vastamata kirju. Nende hulgas on üks, kes küsib, kas ma olen kätte saanud tema kevadel maikuus kirjutatud kirja. Ei, ma ei ole saanud seda. Samuti on kirjade teeloleku aeg pikem. See oli tänavu suvel eriti pikk. Neli ja viis nädalat olid kirjad teel. Siis

siin on ju veel üks asjaolu. Tegemist on korraliku tsensori tegevusega⁵.

Ja mitenkä paljon ihmisiä se työllistää!

Niisugune ülearune väljaminek riigile, on täitsa mõtetu. Tekib isegi mulje, et see on mingisugune paranoia, kuna kõik on nagunii avalik, mis seal praegu ajalehtedes kirjutatakse. Inimesed on kirjades rohkem ettevaatlikud, sest nõndanimetatud enesetsensuur, see on kümnete aastate jooksul sisse kasvanud. Päris tsensuur kaotatakse ühe päevaga, aga enesetsensuur kaob ehk alles kümne aasta pärast täiesti.

Se pitää paikkansa. Kun sinä luet toisen maailmansodan jälkeen Virossa ilmestynyttä kirjallisuutta ja arvioit sitä omassa mielessäsi, niin mitä kirjailijoita ja kirjoja arvostat siellä poikkeuksellisen hyvinä?

Muidugi ühelt poolt on ju põhjust eriti ka kvaliteedile tähelepanu pöörata, aga seal on teisi nähteid ka kirjanduses, millel ka on oma tähendus, võib-olla terve üldarengu seisukohalt. Kui pilk heita tagasi, siis tekkis muudatus proosakirjanduses juba kümmekond aastat tagasi. See muudatus oli nimelt nõndanimetatud olmekirjanduse tekkimine.

Nii oli olmekirjelduse tekkimine Eestis see, mis andis linnaelust teatud teise pildi, mis sagedasti ei olnud enam pateetilis-positiivne, nagu varem see oli üldsest tooniandvaks. Teisi raamatuid peaaegu ei lastudki ilmuda. Aga siis tekkisid masendavad eluolu kirjeldused. Näiteks üks selliseid autoreid on Teet Kallas. Tema romaan *Eiseni tänav* pakkus meile mitmes mõttes suure elamuse, andes tõsielulise ja väga usalduseväärse pildi. See ei olnud vist enam väga meeldiv ega meelitav sellele võimule, kes tahtis kõik aeg fassaadi näidata, kuid meeeldi mitte fassaadi taguseid asju.

Selles Teet Kallase romaanis on muuseas üks humoristlik seik, mis Lundi inimestele palju nalja tegi. Selles romaanis esineb tegelane, kes on pagulusest tagasi tulnud mees, olles mingisugustel põhjustel leidnud, et aeg on kodumaale tagasi tulla. Ta elatab siis ennast sellest, et ta käib perekonnast perekonda, kuhu kutsutakse ja kus söödetakse, joodetakse, et ta kirjeldaks, kuidas see elu seal võõrsil on. Siis ta

⁵Sügisel 1989 anti Eestis ametlik teade kirjatsensuuri kaotamisest. Kuivõrd see paika peab, seda osutab muidugi tulevik.

luuletab kõiksuguseid lugusid kokku. Seal ta jutustab, kuidas ta ühel päeval sõitis Lundist oma autoga Stockholmi. Eelmisel õhtul oli kõvasti pidutsetud. Pea oli tal haige ja siis sõitis ta hästi ettevaatlikult, et mitte liiga kiiresti kihutada, sest politseid vast võtavad kinni. Aga just siis sõitis politseihelikopter temast üle ja varsti sõitis politseiauto talle järele ja pidas ta kinni ja politseinik ütles: Mis pärast te sõidate nii aeglaselt, et takistate liiklust? Siis ta oli ütelnud, et mul pea valutab natuke, ma tahtsin ettevaatlik olla, sest eile õhtul olin pidul. Siis politseinik võttis taskust konjakipudeli välja, andis mulle ühe kõva lonksu ja ütles, et sõitke kiiremini! Niisuguste lugudega sõit tegi siin palju nalja. Tead ju kuidas Rootsis politsei tegelikult käitub niisugustel liiklusjuhtumitel.

Siis on seal üks jutt, kuidas linnapoisid katsuvad Viru hotelli sisse saada. Neid ei lasta sinna ja siis hakkavad nad vihmatorustikku mööda ülesse ronima, et katusele pääseda. Seda laadi asju esitatakse olmekirjandusega koos.

Aga tõesti väärtuslikku olmekirjandust on ka. Järgmine romaan, mida mainiksin, on Mati Undi romaan *Sügisball*. See on ju soome keeles ka ilmunud, vist *Syystanssit* on selle pealkiri. Ta on ilmunud ka rootsi keeles. See on samuti masendav olmekirjeldus Tallinna eeslinnast, aga samal ajal kõrge kirjandusliku väärtusega. Mati Unt on hää psühholoog ja hää stilist. Ühtlasi on ta poeetiliselt pildirikas. Ka üks näide sellest nõndanimetatud olmekirjandusest.

Siis ei saa me muidugi absoluutselt mööda minna niisugusest Eestis praegu kõige rohkem esile tõstetud kirjanikust nagu Jaan Kross, kellest juba varem oli juttu. Ta on luuletajana alanud, aga ma luulet ei puuduta, sest ma ei pea ennast nii väga suureks luule asjatundjaks. Aga muidugi suurima menu sai Jaan Krossi romaan *Keisri hull*, ka soome keelde tõlgitud ja ka rootsi keelde, norra keelde, tõenäoliselt ilmunud mõnes muus keeles veel. Selle ajalooline ja idee-filosoofiline tagapõhi ühe suurriigi piirimaadel elavatele rahvastele on väga mõjuvalt antud ja tõesti suur saavutus. Samuti on seda Krossi teos *Professor Martensi ärasõit*. Ajaloolise peategelase kujul on siin antud oportunistlikult riiki teeniv isik, kes oma orjameelsusest tegelikult rängasti kannatab. Muuseas vilksatab seal ühel kõrvalkujuna ka noor Hella Wuolijoki ühe rongisõidu stseenis, see toimub Valgast Pärnu kaudu Tallinna suunduval kitsarööpmelisel raudteel.

Jaan Kross oli myöskin vangittuna ja hän oli leirillä useita vuosia, että kyllä hän on käynyt kovan koulun. – Kyllähän sinä tietysti olet Lennart Merta lkenut?

Jaa, tema on ka minu teadusliku raamatu bibliograafias, see tema *Hõbevalge*. Teine raamat on temal *Hõbevalgem*, see ilmus enne *Loomingus* järkude kaupa. Seda ma kasutasin *Loomingust*. Seal on ju palju huvitavat materjali, mis puudutab soome-ugri rahvaste eelajalugu.

Siis on kodumaal ilmunud veel üks romaan, mis mind isiklikult on kõige rohkem puudutanud ja haaranud. See on Mats Traadi *Karukell, kurvameelsuse rohi*. Küsimuses on omapärane kujutus kahel pinnal. Ühelt poolt ta on esitanud liivi rahva väljasuremise ja teiselt poolt, praegusest natuke varasemas olmeängistuses ja väljasuremise ohus ja kartuses elava rahva ja selle üksikud liikmed. See raamat mõjus mulle lugemise järele nii, et ma ei saanud mitu ööd magada. Romaanis leidub ms. vapustav stseen, kus keegi otsib taga oma endist kodukohta. Sellest on järel ainult suur, lage põld ja seal põllul on püsti jäetud ahi, leivaahi, s.o. selle varemed.

Tämä Mats Traathan elää Tallinnassa hänkin?

Jaa, tõenäoliselt. Aga tema on ka Lõuna-Eestist pärit või siis sugulane sealsetele Traatidele. Minu kodukülas elasid ka Traadid, neid oli mitu, Traatidel oli seal isegi mitu talu. Ma olen kuulnud, et Mats Traat ei ole mitte otse sealt minu kodukülast, kuid et ta on sugulane nende meie koduküla Traatidega. Üks meie küla Traate, August Traat on ajaloolane ja professor Tartu ülikoolis.

Ja edasi ei saa me muidugi, absoluutselt mitte mööda sellest Viivi Luige romaanist *Seitsmes rahukevad*. See on ka vapustav raamat lugemiseks. Siin ma tahaksin paralleelnähtena esitada teist eesti naiskirjanikku, see on Elin Toona. Ta elab praegu Ameerikas. Varem elas ta Inglismaal, Londonis. Tema avaldas tunduvalt varem raamatu, mis on täitsa samalaadne selle Viivi Luige Seitsmenda rahukevadega. Tema teose pealkiri on *Lotukata*. Seda on ka raske tõlkida, lotu on vana kübar või, ja tõlgiksin selle "Hattu-Katariina", niisiis on see nimelühendus. See on väikse tütarlapse lugu Saksamaa pagulaste laagrist. Ta vaatleb ja näeb elu täpselt samal kombel nagu Viivi

Luige peategelane näeb. Siin on suur situatsioonide sarnasus, paralleelid on otse hämmastama panevad. Elin Toona viibis kaks nädalat tagasi Rootsis külaskäigul ja esines ka Lundi Eesti Majas, kus ta kandis muuseas ette just neid paralleele, stseene ja pilte enda romaanist ja Viivi Luige romaanist. Faktiliselt ei saa olla kumbki üksteist mõjustanud, sest Elin Toona raamat ilmus vähemalt kümme aastat varem. Ka miljööd on erinevad, on pagulaslaager Saksamaal ja teine toimub sõjajärgses tühjaks jäänud eesti külas. Aga sellest hoolimata on tal sääl ridade viisi täitsa paralleelseid elamusi ja nagu öeldud, minu meelest on käsitlusviis nendel mõlematel väga sarnane ja ilmselt küsimuses mingi täielik kaksikhing. Neid kaht naiskirjanikku võiks vaadata kui sugulashingi suure omavahelise kattuvusega. Oleks ju tore, kui Soomes leiduks keegi, kes ka selle Elin Toona romaani tõlgiks. Sellel võiks olla vähemalt sama suur tähendus ja mõju nagu Viivi Luige romaanil on.

Sittenhän siellä Neuvosto-Virossa on ilmestynyt, vallankin aikaisemmin, hyvin tendenssipitoisia kirjoja. Mitenkäs Aadu Hint esimerkiksi, oletko sinä ehtinyt yhtään tutustua hänen kirjoihinsa?

Väga varasest ajast, nii et ma ei julgegi praegu minna midagi ütlema, sest see, mis ma olen temast lugenud, selle ma olen juba unustanud. Raske on minna siis midagi ütlema. Aga teisipidi, tema miljöökirjeldused, näiteks romaanis *Tuuline rand*, on tugevad. Ranna- ja mereelu kujutusena on selles kindlasti positiivseid külgi. Aadu Hint on ju minu kaasaegne ja isiklik tuttav ka varasemast ajast. Tema oli üks nõndanimetatud “juuni kommunistidest”, kes esimeseks üle jooksis ja ennast kõvasti hakkas oludele kohandama.

Aga nüüd hilisemaid autoreid veel. Mul on pikka aega olnud kirjavahetus sellise autoriga nagu Oskar Kruus. Huvialad ühised selle pärast, et tema on Otepäält pärit ja Lõuna-Eesti on talle väga tuttav. Ta saatis mulle mineval aastal oma uue romaani *Aeg atra seada*, mis meeldis mulle väga ja huvitas mind selle pärast, et käsitleb minu kodukihelkonna hilisemat ajalugu, Kanepi kihelkonna oma nimelt. Seal leidub negatiivne peategelane, kirikuõpetaja Holst. Tema vastasmängija on kooliõpetaja Märt Vares. Siis on sääl muidki tegelasi terve hulk. See on läinud sajandi lõpuperioodilt. Tolleaegne elu-olu kujutus on rohke arhiivimaterjali uurimisega ilmselt seoses. Raamat mulle

täiesti tuntud maastiku, kohanimede, talude, külade, inimeste kirjeldusega. Mul tuleb isegi meelde, et selles leidub vana pilkelaul, mis oli kirjutatud kirikuõpetaja Holsti kohta. See kõlab mul kõrvus eriti selle pärast, et minu vanaisa luges seda sagedasti peast. Sääl leidis kaks sellist rida: “Vares vaene istus vangin, Holst om kavalusi sängün”. Taust on nimelt see, et Holst, kes vihkas kooliõpetaja Varest, lavastas enda pihta atentaadi, kinnitades et teda olevat püssist lastud ja et see tema tulistaja olevat olnud siis see kooliõpetaja Vares. Ta pandi ka vangi, aga lõpuks ei saadud kunagi tema süüd kindlaks teha ja sealt siis tuli see pilkelaul, et “Vares vaene istus vangin, Holst om kavalusi sängün”. Kirikuõpetaja pani ennast voodisse ja teeskles, et teda on püssist lastud, et ta on haavatud ja haige. Lugu leidis ka selles raamatus. Mul oli varem selle kirjutamise ajal autoriga kirjavaheutus. Tema esitas mulle ka mitmesuguseid küsimusi meie ühise kodukoha, aga osalt ka ümbruse suhtes.

Minkä ikäinen mies tämä Oskar Kruus on noin suunnilleen?

Ta võib olla nii 50, või üle selle kindlasti. Sünd. 1929.

Ja elää myöskin Tallinnassa?

Jaa, Tallinnas kirjanikkude majas, Harju tänav kas number üks või nii. Seal elavad ju kõik kirjanikud koos. Võiks ütelda, et see on kirjanikkude kolhoos.

Etelävirolaisia kirjailijoita.

On kummallista, miten Viron kirjailijoiden enemmistö on kotoisin juuri Etelä-Virosta. Sinä olet sieltä, Kangro ja monet, monet muut.

Isegi väga imelik on, et minu kodukülast on neli kirjanikku võrsunud. Seal oli kõigepealt see minu onu Richard Roht. Siis oli Rudolf Sirge, siis ütleme kolmas mina, ja nüüd on sealt pärit veel üks kirjanik. See on Aivo Lõhmus, noor luuletaja Tartust, kes on muid asju kirjutanud, aga eriti murdeluuletajana tuntud. Selle Aivo Lõhmuse emaga olime koolivend ja -õde. Sealt mitte kuigi kaugelt on pärit

ka Karl Rumor-Ast, Päevakeste talust, Orava vallast meie naabrusest kohe. Aivo Lõhmusel on luuletuskogusid, aga ma sain just äsja selle, mis on midagi muud, proosateos. Siis on tal ühe teise autoriga kokku kirjutatud täitsa võrumurdeline teos. See oleks midagi keeleteadlastele...

Tämä Alla orgu ja üle jõe, sen painoshan on tavaton, 35 000, ja hinta on ihan mitätön, 70 kopeekkaa.

See võrumurdeline on aga siin, selle nimi on *Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätöistkümnendämä aasta suvõl*.

Tämä on näytelmä?

Jaa ja se on meidän kotipitäjän murretekstiä.

Ilmestynyt 1987. – No kun sinä olet tämän lukenut, niin hallitseeko hän murteen?

Jaa, küllä. Ainult see, et see on täitsa murdepiirilt. Siin kaks murrakut, Kanepi ja Põlva murrakud segunevad vahel, aga üldiselt ei ole tema päris Põlva murrakut kasutanud, sest siin on inessiivi lõpuline -n, Põlvas on siin -h. *Kihelkonnah* oleks seal, siin on *kihelkonnan*. Piir oli üle Aarna jõe, mis on üsna väike jõgi. Üle selle jõe teisel poolel oli selle inessiivi lõpp teissugune ja ka sõnavaras oli mitmesuguseid vahesid. Meil on meie Kanepi murdes *vällän, sisen, tarren, liinan, mõtsan*. Põlvas oli *väläh, sisäh, tareh, liinah, mõtsah*.

Ja hänen kanssaan sinä olet kirjeenvaihdossa?

Olen ollut, mutta ei niin tiheästi. Paar, kolm kirja oleme vahetanud, aga mitte tihedamalt.

Henkilöhakemisto Isikunimede register

- Aav, Yrjö 28
 Adams, Valmar 145
 Adson, Artur 99, 112
 Ahldin, Gösta 159
 Ahlin, Lars 129
 Ariste, Paul 83, 169
 Arumaa, Peeter 112
 Aspelin, Gunnar 6, 139
 Barclay de Tolly 43
 Bauer, Johann Christian 15, 160,
 161, 163, 164
 Baum, Viki 90
 von Berg, Friedrich 53
 von Berg, Friedrich Wilhelm
 Remberg 53
 Blaumanis, Rūdolf 90
 Blumberg, Liisi 21
 Dickman, Harald 113
 Eller, Helmi 136, 142
 Fieandt, Kai 137
 Floss, Maria 18
 Fodor, László 90
 France, Anatol 154
 Gailit, August 57, 133
 Gripenberg, Claes 154
 Grünfeldt, Peeter 61
 Gustavson, Oskar 68
 Haavio, Martti 108, 109
 Harkna, Erich 113
 Hasmanis, O. 88
 von Himmelstern, Samson 29
 Hindrey, K. A. 68
 Hint, Aadu 145, 174
 Holm, Gösta 159
 Holst 174, 175
 Iliste, Ivo 155
 Itkonen, Erkki 109
 Jaakson, Jüri 43
 Janhunen, Herman 83
 Jürna, Mihkel 95, 96
 Jänes, Henno 13, 135, 136, 147
 Jäntti, Jalmari 132, 138
 Jäntti, Yrjö A. 138
 Kaasik, Nikolai 115, 116
 Kallas, Aino 34, 90
 Kallas, Teet 15, 145, 171
 Kangro, Bernard 6, 26, 69, 133,
 138, 140, 142, 145, 164–167,
 169, 175
 Karopun, Taavet 142
 Katajavuori, Helvi 108
 Kauri, Hilda 136
 Ketonen, Oiva 137
 Kiiman, Eugen 136
 Kitzberg, August 79, 89, 90
 Kivikas, Albert 57, 101
 Korpilahti, Martti 71, 72
 Krohn, Sven 137
 Kross, Jaan 13, 15, 144, 172,
 173
 Krusten, Erni 145
 Krusten, Pedro 73
 Kruus, Oskar 15, 174, 175
 Kuldkepp, Martin 113, 137
 Käbin, Liis 63
 Kärige, Aadam 19
 Künnapas, Teodor 136
 Laaman, Eduard 155
 Laaman, Ilona 155
 Lagman, Herbert 14, 157

- Lagus 113
 Laid, Eerik 104–106
 Laitinen, Kai 128
 Langer, František 90
 Lattik, Jaan 152
 Laur, Andres 12, 13, 130, 131, 133
 Laur, Viia 131
 Lauri, Johannes Oskar 136
 Lazar, Oscar 14
 Lehesmaa, Arvo 108
 Linna, Väinö 9, 36–38, 48, 94
 Ljungdell, Ragna 155
 Loorits, Oskar 112
 Luik, Viivi 15, 173, 174
 Luts, Oskar 90, 93
 Lõhmus, Aivo 13, 146, 175, 176
 Mannerheim, C. G. E. 98
 Mark, Aksel 49
 Mark, Heinrich 109
 Meri, Lennart 173
 Metsanurk, Mait 39, 89, 90
 Mikiver, Olev 155
 Muld, William 136
 Muru, Karl 167
 Mustonen, Kerttu 108, 128
 Mõttus, Leho 92, 93
 Mäelo, Helmi 63, 64
 Mägi, Arvo 109, 165
 Mägiste, Julius 6, 7, 11, 18, 82, 139, 143, 169
 Mägiste, Leida 11
 Mälk, August 133, 145, 155
 Mälk, Halliki 155
 Mällo, J. 51
 Mändmets, Jakob 22
 Määrits, Mann 86
 von Möller 29, 120
 Neggo, Gerd 28
 Notkola, Aino Inkeri 108
 Nübliku, Mart 79
 Nyström, Rita 155
 Oras, Ants 110
 Parikka, Eino 12, 97, 108, 109, 126, 127, 155
 Peitsa, Eino 71, 72
 Pertmann, O. 86
 Pertmann, August 46
 Peräniitty, Anneli 12
 Pill, August 56, 59
 Pilli Peetri Mai 17
 Pluk, Boris 96
 Pöder-Roht, Elli 53
 Pärsimägi, Anna 9, 12, 16, 24, 25, 64, 71, 119, 123–125
 Pärsimägi, Karl 26
 Pärsimägi, Märt 24–26
 Pürkop, Aino 141
 Pürkop, Helmut 13, 141–143
 Raig, Osvald 76
 Rannit, Aleksis 103
 Ravila, Paavo 137
 Rebas, Rain 106
 Regnell, Hans 139
 Reijonen, Tuuli 108, 109
 Rein, Elisabeth 155
 Ristikivi, Karl 12, 46, 63, 83, 112, 130, 131, 169
 Roht, Emilie 9, 28, 29
 Roht, Johan (Juhan) 29, 120, 122
 Roht, Marta 58
 Roht, Richard 9–11, 29, 30, 35, 36, 48, 51, 52, 54, 57, 59, 60, 122, 146, 175
 Roht, Taavet 31
 Roht, Voldemar 33
 Roos, Aarand 9
 Rosenstrauch, E. 16
 Rumor-Ast, Karl 176
 Ryding, Erik 139
 Saarest, Andrus 141
 Saks, Edgar Valter 110, 113, 130
 Sang, August 135
 Sang, Heino 135
 Sapkovski, Josef 26
 Semper, Johannes 37, 38
 Siimer, Imant 113
 Sirge, Rudolf 67, 145, 146, 175
 Sköld, Tryggve 7, 139
 Snellman, Christian 155

- Soosõrv, Valter 88
 Soots, Olev 102
 Soutkari, Pentti 11, 12, 128
 Suits, Aino 111
 Suits, Gustav 20, 110, 111
 Suits, Juuli 19, 20
 Svarcs, Leonhard 153
 Tamberg, Henn 21, 25
 Tamberg, Maria 9, 16, 21, 24, 25, 34, 35
 Tamm, Arnold 90, 92
 Tammlaan, Evald 90
 Tammsaare, A. H. 135
 Tassa, Aleksander 109
 Tidner, Harald 113
 Tõnisson, Heldur 111
 Tõnisson, Jaan 111
 Tooma Hans 9, 16
 Tooma Juhan 17
 Tooma Mart 17
 Tooma Peeter 16, 17
 Toona, Elin 173, 174
 Traat, August 173
 Traat, Mats 15, 173
 Tuglas, Friedebert 109
 Turja, Ilmari 108
 Uibopuu, Aadam (Adam) 19, 20
 Uibopuu, Alide 9, 12, 16, 26, 28, 119, 124, 125
 Uibopuu, Evald 9, 22, 28, 32
 Uibopuu, Friedrich (Friedrich-Johan) 9, 16, 22, 28
 Uibopuu, Hella 9, 12, 16, 27, 28, 119, 124
 Uibopuu, Johann 9, 20, 21, 22, 24
 Uibopuu, Juhan (Johan) 31
 Uibopuu, Kottre 17–19
 Uibopuu, Liisu 77
 Uibopuu, Maimu 31
 Uibopuu, Malle 147
 Uibopuu, Mats 17
 Uibopuu, Oskar 88
 Ulmanis, Kārlis 87
 Under, Marie 112
 Ungern-Sternberg 120
 Unt, Mati 15, 144, 172
 Vahtrik, Bruno 99
 Valton, Arvo 144
 Vanik, Konstantin 71
 Vares, Märt 174, 175
 Warma, Aleksander 106, 110, 111
 Veiler, Aleksander 40, 46, 77
 Wieselgren, Per 111
 Viilup, Viktor 71
 Viljaste, Viktor 79
 Villa, Teodor 33
 Virv, Hell 28, 124
 Vooremaa, Helga 136
 Wuolijoki, Hella 89–90, 172
 Välikangas, Ilmari 107
 Zastrov, Salme 136

CASTRENIANUMIN TOIMITTEITA

1. Erkki Itkonen, Terho Itkonen, Mikko Korhonen, Pekka Sammallahhti: Lapin murteiden fonologiaa. 1971.
2. Pekka Sammallahhti: Material from Forest Nenets. Grammatical Sketch, Two Short Texts, Vocabulary. 1974.
3. Pertti Virtaranta: Vienalaisia lastenlauluja. 1973.
4. Mikko Korhonen, Jouni Mosnikoff, Pekka Sammallahhti: Kol-tansaamen opas. 1973.
5. Seppo Suhonen: Liivin kielen näytteitä. 1975.
6. Viljo Nissilälle 21.8.1973.
7. Lauri Posti ja Terho Itkonen (toim.): FU-transkription yksinker-taistaminen. 1973.
8. Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen, Kurt Zilliacus: Nimis-töntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforsk-ningen. 1974.
9. Seppo Suhonen: Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita. 1974.
10. Eila Hämäläinen ja Kaisu Juusela (toim.): Castrenianum. 1975.
11. Eila Hämäläinen und Kaisu Juusela (red.): Castrenianum. 1975.
12. Vienan runonlaulajia ja tietäjiä. Aatu Kurosen (1907), Petri Le-sosen (1908) ja Iivo Marttisen (1908) muistiinpanot. Julk. Hel-mi Virtaranta. 1975.
13. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen symposiumi Petros-koissa 26. —27.3.1974. 1975.
14. Pekka Sammallahhti: Sodankylän saamelaisten entistä elämää El-sa-Marja Aikion kertomana. 1975.
15. Pertti Virtaranta: Karjalaisia sananlaskuja ja arvoituksia. 1976.
16. Fennistiikan opinnäytteitä 1886—1975. 1977.
17. Juha Janhunen: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedi-sche Etymologien. 1977.
18. Pertti Virtaranta: Inkeriläisiä sananlaskuja ja arvoituksia. 1976.
19. Kaisu Juusela ja Heikki Paunonen (toim.): Murrenäytteitä sadan vuoden takaa. 1978.
20. Ilmari Vesterinen: Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus Tuuloksen murteessa. 1980.
21. Tamás Márk ja Pirkko Suihkonen (toim.): Folia Hungarica 1. 1981.
22. Jarmo Elomaa (toim.): Inkerin bibliografia. 1981.
23. Kasvumaa. Eeva Niinivaaran kirjoituksia vuosilta 1923—1981. 1981.
24. Viljo Tervonen ja Irene Wichmann (toim.): Suomalais-unkari-laisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981. 1982.
25. Mikko Korhonen ja Pertti Virtaranta (toim.): Ulkomaanlehtorit Unkarissa 17.—22.5. 1982. 1983.
26. Fennistiikan opinnäytteitä II. 1984.
27. Lauri Kettunen: Vatjan kielen Mahun murteen sanasto. 1986.

28. Ilkka Firon ja Mikko Korhonen (toim.): *Folia Hungarica 2. Unkaria Suomessa*. 1987.
29. Aulis J. Joki: *Kaukomailta ja työkammioista*. 1988.
30. Ritva Liisa Pitkänen, Jorma Rekunen ja Jyrki Kalliokoski (toim.): *Lapinjoen varrelta*. 1988.
31. Seppo Suhonen (toim.): *Ferdinand Johann Wiedemannin muisto*. 1989.
32. Tiit Kukk: *Vesjegonskin karjalaisten tšastuškoja*. 1989.
33. Márta Csepregi (toim.): *Folia Hungarica 3. Helsingin yliopiston unkarilainen laitos 60-vuotias*. 1989.
34. Márta Csepregi (toim.): *Folia Hungarica 4. Esitelmää unkarin kielestä*. 1989.
35. Riho Grünthal, Sirpa Penttinen & Tapani Salminen (eds.): *IFUSCO 1988. Proceedings of the Fifth International Finno-Ugrist Students' Conference, Helsinki, 22–26 May 1988*. 1989.
36. Johanna Laakso (toim.): *Komin kansan ensimmäinen runoilija. 150 vuotta I.A. Kuratovin syntymästä*. 1990.
37. Juha Janhunen: *Material on Manchurian Khamnigan Mongol*. 1990.
38. *Folia Hungarica 5. Szathmári István: Fejezetek a magyar költői stílus történetéből*. 1990.
39. Pertti Virtaranta: *Keskusteluja Valev Uibopuun kanssa – Vestlusi Valev Uibopuuga*. 1991.

Valev Uibopuu on virolaisessa kulttuurielämässä hyvin tunnettu ja arvostettu eksiilikirjailija. Hän on toiminut monella kulttuurin saralla, merkittävimmin sanomalehtimiehenä, kirjailijana ja yliopistomiehenä. Hänen monipolvisia elämänvaiheitaan valaisee tämä kirja, joka pohjautuu Pertti Virtarannan tekemiin haastattelunauhoituksiin. Niissä Valev Uibopuu kertoo juuristaan, etelävirolaisesta kasvuympäristöstään, elämästä miehitetyssä Tallinnassa, paosta Suomeen ja edelleen Ruotsiin, jossa hän on elänyt vuodesta 1944 lähtien. Keskeisenä on hänen kirjallinen toimintansa; sen lähtökohdista ja virikkeistä hän kertoo kiintoisasti. Tärkeän sijan saa myös sodanedellinen Etelä-Viron kulttuurielämä, jota hän sanomalehtimiehenä läheltä seurasi. — Muistelmia elävoittävät historiallisesti arvokkaat, harvinaiset valokuvat.

Valev Uibopuu on eesti kultuurielus väga tuntud ja hinnatud väliskirjanik. Ta on toimunud mitmel kultuurialal, kõige silmapaistvalt ajakirjanikuna, kirjanikuna ja ülikooli õppejõuna. Käesolev raamat valgustab tema mitmetahulist elukäiku; raamat rajaneb Pertti Virtaranta tehtud vestluslindistustel. Neis lindistustes räägib Valev Uibopuu oma suguvõsast, Lõuna-Eesti kasvukohamiljööst,

elust okupeeritud Tallinnas, põgenemisest Soome ja edasi Rootsi, kus ta on asunud 1944. aastast peale. Keskse kohal on Valev Uibopuu kirjanikutegevus; kõneleja jutustab huvitavalt oma kirjanikutöö allikaist ja ajenditest. Tähtis koht on samuti sõjajärgsel Lõuna-Eesti kultuurielul, millega ta oli ajakirjanikuna tihedalt seotud. — Mälestusi aitavad elavamaks muuta haruldased ja ajalooliselt väärtuslikud fotod.

Kannen valokuva: Helmi Virtaranta 5.6.1981
Kuvataitto ja päällyksen suunnittelu:
Osmo Omenamäki

ISBN 951-45-5844-8
ISSN 0355-0141